

niad

észet társadalomtudomány irodalom művészet társadalomtudomány irodalom művészet társadalomtudomány irodalom

IRODALMI, MŰVÉSZETI, TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT / ALAPÍTÁSI ÉV: 1934.
XXIV. ÉVF. 9. SZ. 1960.

S Z E P T E M B E R
SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: ÁCS
KÁROLY / MAJOR NÁNDOR
/ SAFFER PÁL / VÉBEL LAJOS
/ VUKOVICS GÉZA / FELELŐS
SZERKESZTŐ MAJOR NÁNDOR

Értelmiség és közösség

Sinkó Ervin

1.

Különös dolog, annyira különös, hogy az ember, ha nem látná, nem is hinné el: a bölcs és a bolond nemcsak Shakespeare drámáiban jelennek meg úgy, hogy összetévesztésig hasonlíthatnak egymásra. Ez a legnagyobb költő a maga legmeggrázóbb igazságait hősök szájába adja, akiknek vagy színlelik a bolondságot, mint Hamlet királyfi, vagy pedig akiknek kenyerük a bolondság, mint Lear király bolondjának. Mintha Shakespeare, az embernek ez a legteljesebb megszólaltatója, azon a véleményen lett volna, hogy a társadalmi konvenciók oly erővel tiltják és torolják meg az őszinteséget, hogy bolondnak kell lennie a bölcsnek, és hogy bölcs az a bolond, aki mer nem hederíteni a hazugságok kötelező illem-fegyelmére.

Ez az őszinteség nemcsak Shakespeare drámáiban a leghatásosabb módja annak, hogy a szentesített szabályok és feltétlen szófogadást követelő tekintélyek világában a felkiáltójeles parancsolatok hatalmasan igazgató kérdőjelekké változzanak. Az önféjű és ironikus kérdőjel, mint az emberi öntudat jelképe a rend ellenében, mely istennek, törvényre és hagyományra hivatkozik.

Azzal a tézissel, hogy nincsen új a nap alatt — ami voltaképpen azt jelenti, hogy minden gyökeres változtatási szándék idővel menthetetlenül hívásos illúzióknak bizonyul — szembezáll a nyughatatlan és soha meg nem nyugvó, történelemformáló, magateremtette emberi ember, a prometeuszi lázadó a maga tézisével, mely szerint minden perc új percek, minden létező létfeltétel új létfeltételek előkészítője, minden változik és mindennek meg kell változni a nap alatt.

A változások teszik, hogy az embernek van történelme. A feltételek, melyek között az ember él, a társadalmi közösség alakja, rendszere, viszonyai szüntelenül változtak és változnak, és ami volt és sírba tétetett, úgy ahogy volt, soha többé fel nem támad. És ami van, sohase az, ami majd lesz.

Van azonban egy valami, ami változatlan kezdettől fogva: mindig minden ember valamely meghatározott, a saját akaratótól és hajlamaitól függetlenül létező és működő társadalmi valóságban született és születik. Pontosan úgy, mint ahogy írva áll a bibliában: isten teremt a világot — és csak minek utána elvégezte volt a világ teremtésének munkáját, került sorra

az ember életrehívása, akit ekképpen egy valóság fait accompli-ja fogadott kárlehetetlen törvényekkel, parancsolatokkal, fenyegetésekkel és tilalmakkal.

Ebben a bibliai kozmogóniában az ember csak a saját legelemibb, legkéz-zelfoghatóbb és legfájdalmasabb tapasztalatainak adott mitikus, de találó kifejezést. Gyakorlati megismerésének, hogy akár tetszik neki, akár nem, mindig egy objektív világgal találja magát szemben, mely nem az ő műve, és melynek alá kell vetnie magát, illetőleg, meg kell találnia a hozzá való alkalmazkodás módját. Nem tőle, hanem más, minden okosságánál, előrelátásánál, derekas szándékánál és igyekezeténél hatásosabb, mérhetetlen hatalmú Tényezőtől függ, hogy mi lesz vele: a Sorsnak ez az élménye alighanem a legősibb emberi megrendülések közül való.

Még gondolkodó minőségében is az ember mindig függő viszonyban van a gondolatok sorától, kapcsolódási módjától és leitárától, amit kész örökségként, elődök hagyatékaként vesz át — vagy helyesebben, amik őt veszik birtokukba. Csak logikus a szerencse és balszerencse fogalma, mely a valóságnak alapos megismeréséből, a tapasztalatból támad, hogy az életben nem az ember erényei, kívánságai vagy akaratja a döntők, hanem szubjektív tulajdonságaitól független és számára kifürkészhetetlen hatalmak. Gonosz véletlenek, buta istenek, szeszélyes démonok. Bármi is a nevük, tapasztalatról van szó. Az emberinek emberen kívüli és embertelen hatalmaktól való függőségének a megismeréséről. Számomra ez az értelme az ifjú Marx élesen megformulázott megállapításának: „Az ész mindig létezett, csak nem mindig eszes alakban.”

A mítoszt költő intelligenciát ugyanaz a szükséglet sarkallja, mint a saját mítoszai alól való felszabadulásért tett erőfeszítést: mindig a számára elérhető módon akar úrrá lenni az emberen uralkodó vak hatalmakon, a kifürkészhetetlen, az akaratától idegen erőkn, a kényszerítő nem-emberin.

2.

Az intelligencia nem egyértelmű fogalom. Értjük alatta a többé-kevésbé tudatos gondolati reagálás általános emberi képességét, a többé-kevésbé tu-

datos képességet, mellyel minden ember igyekezett és igyekszik felfedni a rajta uralkodó objektív hatalmak titkát, hogy fölbújk kerelkedjék; de az intelligencia fogalmával azt a bizonyos társadalmi céhet is jelöljük, melynek tagjai a maguk hivatásának tekintik, hogy a fogalmak külön világában ott-honosan mozogva gondolkozzanak a csillagokról, az emberekről, a sorsról, minden lehetséges és lehetetlen kérdéstről, és hogy megfelelő módon közöljék a maguk elmélkedésének az eredményeit. A maguk, csak a beavatottak, csak a céhbellek számára érthető, százados gyakorlat közben kialakult külön nyelvének.

Ez a szellemi elit az értékeknek különleges rangfokozatát állítja fel. Különválva a társadalmi tevékenység minden más területétől, minden gyakorlati szükséglettől, hétköznapi küzdelemtől és problémától, a kulturális értékek hierarchiájának a csúcsát a saját szellemi produkciójában, voltaképpen egy zárt értelmiségi kaszt tagjainak a létében látja. Az elvont fogalmak világa, a nemzedékek során alkotott gondolatrendszerek ismerete és magyarázata, a tudós kontempláció, a csak avatottak számára hozzáférhető intellektuális szféra — öncélként jelenik meg. Egyik oldalon, mélyen lent az alantas, lármás, kínos és szennyes hétköznapi élet; a tömegeké; a másik oldalon, odafent a külön, a saját titkaiba, világosságába és kérdéseibe merülő intellektuális élet, szellemi valóságok és értékek külön tiszta kozmosza.

Az értelmiségi eszmény: úgy élni az adott világ közepette, mint aki nem benne, hanem egy csak a beavatott számára elérhető, a közös világgal szemben közbömbös szellemi valóságban él.

Hogy a szellemi életnek ez az értelmezése, hogy ez az értelmiségi kaszt és hogy ez az eszménye épp az „adott világban” gyökerezett, s épp az „adott világot” szolgálta, mit sem változtat azon, hogy ez a kizárólagos és autonóm öncélúság volt az értelmiségi öntudat büszke eszménye.

Platón úgy véli, hogy az aritmetikával való foglalkozás csak azért nem méltatlan az igazi bölcshez, mert a számok segítségével az emberi ész gyakorolja magát abban, hogy elvonatkoztatson a közönséges világ látható és kézzelfogható jelenségeitől. A Glaukonnal való nevezetes dialógusban, amikor ez oly módon akarja védelmébe venni a csillagászat tudományát, hogy felsorolja mindazt a hasznót, amivel ez a tudo-

mány a földművesnek, hadvezérnek és a hajósoknak szolgál, Platon-Szókratész ironikusan jegyzi meg: „Látszik, félsz a közönséges tömeg vádaskodásától, hogy haszontalan tudomány művelését akard terjeszteni.”

Platon a filozófushoz méltatlannak tartja, hogy a gyakorlati hasznosság kérdését akárcsak fel is vesse, ezt a szempontot átengedi a fazekasoknak, kézműveseknek és más rabszolgáknak, az ő számára a csillagászat eszköz, melynek segítségével az igazi bölcs a makulátlan és örök eszmék szemléletéhez, a tiszta kontemplációhoz emelkedik fel.

Ez az öntudat, a szellem kiváltságos beavatottjának „a közönséges éléhez” való ez a negatív viszonya hihetetlenül szívósnak bizonyul, és a történelem minden változása közben csak rendkívül lassan módosul. Az ókor kultúrája, mely minden munkát, és különösképp a testi munkát, mint szabad emberhez méltatlant bélyegzett meg, a rabszolgaság rendszerére épült. Az antik rabszolgaság azonban, mint rendszer, már régen eltűnt, mikor az elitet reprezentáló értelmiségi kaszt szemében az emberi szükségletek kielégítésére irányuló munka továbbra is magán viselte az alacsonyrendűségnek s a szellem szempontjából legjobb esetben indifferens tevékenységnek a jellegét.

Mert a középkori írástudó nem volt kevésbé exkluzív, mint ókori elődje. Mivelhogy az Egyháznak minden igazságra és tudásra monopóliuma volt, nem lehetett a középkorban intellektuel, aki nem volt papi ember, illetőleg, valamely szerzetesrend tagja; ennek megfelelően még a nyelv is, melyen a tudós céh tagjai egymás számára írtak — s csak egymás számára írtak — a nép, a tömegek, a profán halandók számára érthetetlen egyházi hierarchia latin nyelve.

A középkori intelligencia szemében is a legmagasabb rangú szellemi tevékenység a szemlélődés; a középkori intellektuel is abban látja a maga különleges hivatását, hogy ellentétben más halandókkal, a saját elvont problémáiba merülve ne foglalkozzék „a világi” dolgokkal; a középkori intelligencia mint kaszt, teljes következetességgel nem is tekintette magához tartozónak azokat, akik, mint például az orvosok, gyakorlati, pusztán hasznos tevékenységet folytattak.

Így századokon keresztül tartó munkával, szorgalmasan másolt és új kéziratok sokaságából, betűk tömegéből kialakul egy rendkívül komplikált és zárt hatalmas szellemi épület, valóságos fel-

hőkarcolója a virtuóz, elvont fogalmi konstrukcióknak, amely mindenki más számára, aki nem céhbeli, megközelíthetetlen és áttekinthetetlen. Ennek az értelmiségi céhnek megvoltak nemcsak a maga, csak az ő számára érthető és csak őt illető problémái és vitái, hanem a külön nyelven kívül még a külön hierarchikus szótára, a gondolatközlésnek egy egész külön, hosszas előzetes tanulmányokat igénylő módja is. Skolasztika néven egy példátlanul fejlett, öncélú logikai gimnasztika fejlődött ki, az az egyházi tudomány, mely a szellemi tevékenység legfőbb feladatának a hit szolgálatát vallja. Ez a tudomány mint buzgó „*ancilla fidei*” abból indul ki, hogy az intelligenciának egyetlen feladata a logika fegyvereit alkalmazni tenni a kinyilatkoztatott hittételek eleve kétségbevonhatatlan igazságának észszerű bizonyítására. Csak az Egyház hatalmának és hittételeinek, csak az Egyház parancsainak és céljainak apológiája és dicsőítése lehetett biztosíték és igazolás az intelligencia létjogosultságára — és minden kiváltságára.

Ami azonban a középkori értelmiségi céhnél egész új jellemvonás, az egy bizonyos, egyre élesebben kiütőköző benső kettősség, egy kettős erkölcsi norma térfoglalása.

A könyv ugyanis, mely a középkorban minden erkölcsi, metafizikai, történelmi és tudományos ismeret kútfeje és kompendiuma, a könyvek könyve, a biblia a profánus nép, a hívők számára szigorúan tilalmas olvasmány. Tanulmányozása az egyetlen intelligenciának, az egyházinak a féltett kiváltsága. A többi hívő csakis ezeknek a beavatottaknak közvetítésével, egyedül az ő gyámolításuk révén, kizárólagosan az ő magyarázataikon és értelmezéseiken keresztül ismerkedhetik meg a szent könyv tartalmával.

Ez nyilván magának a kultúrának hierarchikus szerkezetéből és alapelvéből következik: a megismerésnek különböző fokozatai vannak s a megismerés fokozata és joga a ranghoz van kötve. Az értelmiségi céhhez tartozó írástudóknak feladata és diszkrecionális joga, hogy a magasabb érdekek szemmeltartásával fordítsák le a nép nyelvére, a nép képzeletvilágának megfelelően, és csak „adagolják” a bölcsességet. Úgy, olyan formában és csak annyira, amennyire kívánatos és lehetséges, a közönséges hívők értelmét meghaladó „magasabb érdekek” sérelme és a népi sokaság lelki egyensúlya, illetőleg — egyházi terminológiával —,

lelki üdvössége veszélyeztetése nélkül.

Az intelligencia ily módon nemcsak kasztot alkot különleges előjogokkal, s nemcsak azonosítja magát, a maga létét a magasabb érdekekkel, azaz az uralkodó egyházzal s a feudális társadalmi renddel, hanem annak függvénye, magyarázója, igazolója, glorifikátora s végül parazitája lesz.

A legkülönbözőbb formákban, de elháríthatatlanul bekövetkezik a professzionális deformáció folyamata. A hivatásos írástudók kasztja meddővé válik s az írástudóban a szabadon és közvetlenül reagáló ember eltorzul és annyira elkorcsosul, hogy a kaszt horizontja elzárja előle a világot, melyben emberi szükségletek és szándékok minden szent betűtől befolyásolatlanul élnek a maguk elementáris életét. A kaszt improduktívává válik, újat, nagyot, eredetit a kaszthoz hűtlenné váló magányos egyének alkotnak, akiket mint eretnekeket kiközösít a hivatalosan elismert intelligencia, s kiközösíti őket, épp azért jogosan, mert lázadást jelentenek magának a kasztnak fantomatikussá vált zárt egzisztenciája és létalapja ellen.

3.

A középkori értelmiségi kaszt egyeduralmának megszűnésével nem szűnik meg a kettős erkölcsi norma, az a dualizmus, mely ha nem másképpen, akkor objektíve mint az elmélet és a gyakorlat ellentéte, szubjektíve pedig mint az értelmiségiek benső meghasonlottsága az úgynevezett szellemi életnek legjellegzetesebb karakterisztikumaként.

A kaszttal és szellemi monopóliumával szemben a polgári egyéniség szubjektív emancipációjának erőteljes kezdetét jelenti ugyan, amikor a reformációval a laikus hívő a maga kezébe veszi, s a maga nyelvén olvashatja a bibliát, de amikor a reformáció a korabeli parasztfelkelések képében szembekerül a saját intellektuális emancipációs programja végső konzekvenciájával, akkor megijed a saját merészségétől. Akkor felfedezi, hogy a gondolatnak nem szabad testet öltenie az objektív világban. Akkor felfedezi, illetőleg törvénybe iktatja a szakadékat, mely az ember szellemi életének — teológiai kifejezéssel — benső életének követelményeit a „világ” követelményeitől, a világban való szükséges cselekedeteitől elválasztja.

A reformáció valósággal feldarabolja, részekre szakasztja az embert, akinek

szentesíti egy külön szellemi, egy külön lelki és egy külön világi életét. Ez az ember egyazon személyben belül emancipált, kívül rab, belül keresztény, kívül a világ törvényeinek szófogadó végrehajtója, belül bölcs, érzékeny, szeretetre vágyó, memés, megbocsátó, szabad, de azon az áron, hogy ami a külső életét illeti, engedelmes alattvaló.

„Más a hivatal és más az ember, más a cselekedet és más a cselekvő” — így fejezi ki a kötelező kettősséget doktor Luther Márton, aki még a lelkiismeretet is kettőssé teszi, a keresztényi lelkiismeret mellett szentesíti az azzal ellenkező és mégis a vallási, épp a keresztényi törvényektől jóváhagyott állampolgári — Luther szavával — alattvalói lelkiismeretet.

„A keresztényeknek harcolniuk kell” (a lázadó parasztok ellen) „nem mint keresztényeknek, hanem mint világi embereknek...” Az ember valami elvont, fantomatikus „benső szabadsággal” vizsgálódik, és vele kárpótolja magát azért, hogy a tények és tettek konkrét világában egy istennek nevezett szörnyeteg állítólagosan kifürkészhetetlen és mindenható akaratának lesz a mindenre kész feltétlen és felelőtlen eszköze.

„A kéz, mely kardot ragad és öldököl, többé nem emberé, hanem az istené, nem az ember, hanem isten az, aki akaszt, kerékbetör, lefejez, embert irt és háborút visel” — vagyis Luther e tanítása szerint — az embernek joga van a maga „benső emberét” tisztának, jónak és szépséget tartani, ha a közönséges „külső” földi keze vértől csöpög is. A maga intim életében, mint magánember istenfélő, szelíd és példásan gyengéd lélek, férj, gyermek vagy családapa maradhat, ha az, amit mint „külső ember” nyilvánosan, odakint a világban tesz, bármennyire is elűt az ő rejtett énjétől, a makulátlan „benső emberétől.”

Flaubert a „*L'Éducation sentimentale*”-ban szoborszerűen megmintázta Luther moráljának a megtestesítőjét abban a Roque apóban, aki az 1848-as júniusi ellenforradalom idején Párizsban, mint nemzetőr a pincébe zárt foglyok előtt az utcán fegyverrel kezében strázsálva egy, a pincerácon keresztül kenyérért könyörgő fiatalembert azzal hallgattat el, hogy lekopja a puskáját és lelővi, s aztán siet haza, mert a leánya otthon talán nyugtalan lesz a távollmaradása miatt, s miután megérkezik s megebédel, öszintén, szívből és magát sajnálva sóhajt föl: „Ó, ezek a forradalmak!” — és teljes meggyőződéssel mondja a leányá-

nak, akit gyengéden megcsókol: „Túláságon látgy az én szívem!”

Nyilvánvaló; nem lehet egy bizonyos doktor Luther és nem is száz vagy ezer hozzá hasonló írástudó tekintélyének vagy intellektuális meggyőző erejének a műve annak a hóhér-istennek a koncepciója, mellyel az ember felmenti magát a saját tetteiért és a saját konkrét világáért való minden egyéni és kollektív felelősség alól.

A kialakuló polgársággal együtt kritikussá váló emberi ész, az emberi ösztönök, igazságérzet, a fejlettebb erkölcsi szenzibilitás és a feudális társadalmi feltételek és kényszer között egyre nagyobb lett, egyre inkább szembeeszkövé vált az ellentét. A reformáció írástudói nem tettek egyebet, mint szóba foglalták és — a maguk módján — magyarázták ezt az ellentétet, éspedig úgy magyarázták meg, hogy egyben, mint megváltoztathatatlan, szentesítették is.

S habár a reformáció a passzív, csak kontempnláló, csak magyarázatot kereső és a tények és tettek világától függetlenített öntudatról való koncepciójával mélyen a teokratikus feudális középkorban gyökerezik, s szervesen hozzátartozik, mégis ez a koncepció a legújabb időkig és mindmáig is messzemenően befolyásolta és befolyásolja az európai intelligencia társadalmi és erkölcsi fizionómiájának a kialakulását.

Az intelligencia már nem kimondottan egyházi, már nem alkot külön kasztot, de a szellem világát egy a többi világtól elválasztott, külön, saját szférának tekintti. A szellemi élet már nem egy kasztnak, de mint egy külön szférának a kiváltsága jelenik meg.

4.

Az egyházi — vagy világi — kasztot képező, valamint a többi emberiségtől a maga külön szubtilis problémáinak szférájába elzárkózó értelmiségi céh mindig azonos a hivatalosan elismert és az uralkodó hivatalos rendet közvetlenül vagy közvetve képviselő intelligenciával. Ez az értelmiségi céh paradox módon a maga legmeddőbb korszakaiban, sőt épp a legmeddőbb korszakaiban mindig újra s önmaga ellenére meglepően, nagyszerűen produktív válik. Törvényszerű következetességgel hívja életre ugyanis a maga antitézisét: az eretneket.

Mert az eretnek nem holmi kívülről betörő ellenség. Az eretnek azért eretnek, mert a céh kebelében érik meg, magának a céhnek a lelkéből lelkedzett.

Az eretnek karakterisztikumához lényegesen hozzátartozik, hogy az értelmiségi céh érvényben lévő szabályai tiszteletében, a megszentelt hagyományok között nevelkedett. Az értelmiségi céh — legyen az papi vagy világi rend — titkkaiba, egész intellektuális rituáléjába be van avatva, a hivatalos intelligencia egész kulturális örökségével és minden tudásával jól fel van fegyverkezve. És ahelyett, hogy hála a rendnek, tudván és tanítván a megszabott tudnivalókat, a rend élő oszlopa s talán még dísze is lenne — megszállja az ördög. Neki kevés, ami mindenki másnak elég — mindenki másnak a céhben — s mintha nem folytatni, hanem — és épp neki — előlrol kellene kezdenie mindent, belülről bontja meg a rendet, belülről tör ki, tanítványból pártütővé válik, s épp mert tanítványból lett azzá, hatásosabb, megbotránkoztatóbb és veszedelmesebb minden más, csak kívülről támadó ellenségnél. S az ördög, ami megszállta: az a kétségek, új követelések, addig fel nem tett kérdések, melyeket épp a hivatalos intelligencia tudmánya, kötelező szabályai, kész feleletei és önteltsége szított tiszteletlenül, semmiféle megdicsőült vagy élő tekintély elől meg nem hátráló szenvedéllyel.

Ezek az eretnekek, akik nem akartak új egyházalapítókká válni, az eretnekek, mint amilyen Roger és Francis Bacon, az eretnekek a Giordano Bruno, Campanella, Erasmus, Spinoza és Pierre Bayle fajtájából, készítették elő az emberi szellemnek azt a lényegesen új, fordulatot jelentő forradalmi eseményét, amelyet már pusztá címével is az újkor megdöntésként jelöl meg a Nagy Francia Enciklopédia: „*Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*”.

A cím már magában is demonstratív eretnek. Az akkori egyházi és világi hivatalos értelmiséggel, az akkori hivatalos kultúrával szembe forduló új, eretnek intelligenciának a forradalmi programja.

Akikkel ez az eretnek intelligencia felveszi a harcot, az az akkori hivatalos értelmiség, melyet a finnyás francia Akadémia képviselt, mikor egyebek közt az illem szabályai ellen valónak, tehát megengedhetetlennek tartotta, hogy a francia nyelvnek az ő kiadásában megjelenő szótárában helyet kapjanak olyan közönséges szavak és kifejezések, melyek az alsó néposztályok, kézművesek, mesteremberek és általában kétkézi munkások mesterségére és foglalkozására utalnak. A tudományon, a műveltségen, melyet ők védtek és akartak, s

rajtuk magukon, a társadalmi elitet képviselő intelligencián, a szellem méltóságán esne sérelem, ha a kultúra magasabb mennyei szférájába, melynek ápolása és őrzése az Akadémia feladata, bebocsátást nyernének csak a szavak is, melyek egyedül a vulgáris valóságra s benne a munkára és a munka kárhozottjaira emlékeztetnek.

Az akkori hivatalos értelmiség azt a pompát és modort mindenekfelett becsülő szertartásos és exkluzív udvari kultúrát képviselte, féltette és őrizte, melynek „Ars poetica”-ját, annak legfontosabb alapelvét Boileau tömören fogalmazta meg, mikor nyomatékosan intette a költőket: „Óvakodjék szemetek az alantas tárgytól.”

A Nagy Francia Enciklopédia mindarra, amit addig a legmagasabb kultúrértékeknek tartottak, egy egyszerű, épp „az alantas néposztályok”-tól vett új, racionális kritériumot alkalmazott: mindezekkel az értékekkel szemben felvetette a kérdést, hogy mennyiben mozdítják elő az emberek boldogulását, mennyiben szolgálják azt, amit ők a közjónak neveztek. Ennek a kritériumnak jegyében devalválódtak az addig legmagasabb és sérhetetlennek vélt értékek, és másrészt a munka, ami addig társadalmilag devalválta az embert, tökéletesen új pozitív jelentőséget kapott.

A Nagy Francia Enciklopédia pusztán azzal is, hogy mint az emberi civilizáció egyenrangú értékeit a tudományok és művészetek mellett behatóan tárgyalta, s gondosan készített rézmetszetekkel illusztrálta a „közönséges” emberi munka fejlődését, a különböző műhelyek, a takácsok, bányászok, szabók, kocsi-gyártók, kovácsok, nyomdászok, földművesek, kőművesek stb. stb. munkáját és munkaeszközeit, korszakalkotóan és felszabadítóan szakított a kultúra és a kultúrértékek évszázados, sőt évezredek, a rabszolgatartó társadalmak ideje óta meggyökerezett, „metafizikai”, „tisztán szellemi” koncepciójával, és a korabeli egyházi és világi, arisztokratikus udvari intelligencia ellenében az értelmiség hivatásának és szerepének egy gyökeresen új, dinamikus, szociális-humánus felfogását és követelését vitte bele az új értelmiségi köztudatba.

A történelmi feladat, azaz a feladat, melyet áldozatok, kudarcok, ábrándok, kontár kísérletek és kiábrándulások sokaságán okulva csak nemzedékek hosszú sora oldhat meg, különböző alakban, de mindaddig nem szűnik meg nyugtalanítani az emberi öntudatot, míg az ember végül is képessé nem vá-

lik, hogy szembenézzen és megbirkózzék vele. S a mitikus képzetekben és a maga kora illúzióinak fogságában élő ember nemcsak az ellenség igazi nevét nem tudja, de a saját viaskodásának célját is hamisan értelmezheti. Legtöbbször az történik, hogy csak később, csak az azután érkezők előtt válik nyilvánvalóvá, hogy valójában milyen mozgató erők rejtettek az ideológiai és szubjektív célkitűzések áruhája mögött.

A középkorban az egyházi intelligencia kaszt-szelleme ellen az eretnekek képviselték „a laikus” emberiség reális szükségleteit és kérdéseit, „a laikus” emberiségnek az egyházi feudális kereteken túlnőtt igényeit és erőit.

A tisztára apologetikus, önmagában és önmagának élő, pusztán kontemplatív és spekulatív teokratikus intelligencia szelleme ellenében, az egyetlen létező szellem, a teológikus szellem szférájában az eretnek volt az, aki helyet követelt „a laikus” világ tapasztalati megismeréseinek, és a tapasztalati, a természet titkainak és törvényeinek megismerésére irányuló kérdésfeltevéseinek és erőfeszítéseinek. Az, hogy maguk a középkori eretnekek is legtöbbször teológiai tézisek és viták alakjában tették ezt, mit sem változtat azon, hogy a megmerevedett és elvont szakrális metafizikai formulák kereteit mindinkább szétvető társadalmi és emberi problematika elemeinek ők törtek utat.

S mert a történelem nem olyan gyorsan „készül”, mint a kész sémákkal dolgozó történelemírás, a XVIII. századbeli francia enciklopedistáknak még mindig a középkori eretnekek feladata jutott örökségül. S épp az az öntudat tette oly intenzívvé a szenvedélyes intellektualitásokat és reményeiket, hogy nem kezdtek, hanem folytatták, még mindig csak folytatniuk kellett a nagy elődök harcát azért, hogy az intelligencia, illetve a filozófia, a tudomány, a művészet „világiassá” váljék, s a fikatív külön szféra helyett a reális tágas föld és a földi ember problémái felé fordulva az emberi közösség fölemelkedésének, szellemi felszabadulásának, önmagára találásának az útját világítsa meg.

S ha a hivatalos intelligencia ellen való eretnek lázadásoknak az emberi gondolkodás történetének van értelme, akkor ez csak azért van, mert végső fokon *egyetlen* küzdelem azért, hogy az emberi öntudat az elszigetelt papi fellegvárból, a kaszt zárt köréből — ahol az emberi gondolatnak meg kell merevednie, és képviselőinek el kell torzulnia — megtalálja és realizálja a termé-

keny és megtermékenyítő kölcsönösen aktív kapcsolatot egy egyre szélesebb, egyre átfogóbb emberi közösség reális életével, problémáival és vágyaival.

Az intelligencia a francia enciklopedistákkal templomokból, kolostorokból és palotákból (illetőleg a paloták cseleedszobáiból) a külön, látszólag oly dőly fős várból, mely végül is csak börtön volt, véglegesen és visszahozhatatlanul — szép magyar szóval — *világgá ment*.

5.

A gondolat és a cselekedet, az elmélet és a valóság, az értelmiség mint külön társadalmi réteg és a többi emberiség: ellentétes kettősségük, a dualizmus köztük azonban továbbra is megmaradt.

Mielőtt még a nagy francia forradalom szemléletes és kézzelfogható történelmi leckét adott volna arról, hogy a testvériség, egyenlőség és szabadság jelzava a gyakorlatban a vajúdó polgári társadalom és nem a szabad ember megszületését jelenti, és hogy az egyetemes boldogság, a „*bonheur universel*”, melyre Robespierre mondott pohárköszöntőt, a gyakorlatban semmiképp se bizonyult egyetemesnek, már előbb is maguk a nagy forradalom szellemi előkészítői, illúzióik mámorában is, rá-ráeszméltek — hol fájdalmas rezignációval, hol cinikus brutalitással — a kritikára, melynek a gyakorlati valóság — a mind élesebb körvonalakkal kibontakozó társadalmi osztályellentétek és osztályérdekek valósága — aláveti a legmeggyőzőbben hangzó és legszebb általános elméleteket is.

„Édes foglalatosság állami alkotmányokat kigondolni, melyek az ész követelményeinek megfelelnek, de elkapottság a megvalósításukat indíttványozni és büntetendő cselekedet a népet a fennálló rend megdöntésére izgatni” — sóhajtott a francia világujító eszméknek nagy tanítványa, aki azonban egyben korrekt lojális német alattvaló is akart maradni; Immanuel Kant. Maga a nagy tanítómester azonban Voltaire (a D'Alamberthez írt levelében) arról tesz vallomást, hogy épp ez a kettősség az elméletnek és a gyakorlatnak ez az ellentéte, a valóság korrektúrájának alávetett szép elmélet az ő számára megnyugtató, biztató és legkevésbé sem kiábrándító:

„Nem volt sohase ambícióm a suszterek és a cselédányok felvilágosítása... Hamarosan itt lesz az új ég és az új föld a mi számunkra, úgy értem, az ér-

demes emberek részére, mert ami a csöcseleket illeti, épp a legbutább ég és a legbutább föld az, ami jó neki.”

Három ifjú német tanul egyikében azoknak az intézeteknek, melyek a szégyenesebb polgári családok fiaiból papot vagy arisztokrata családok számára házitánítókat nevelnek. Harmadik lehetőség nemigen van. Vagy lelkipásztor vagy afféle lakajminőségben házitánító. Ez az, amittől a három ifjú német irtózik, és amikor elér hozzájuk az intézetbe a francia forradalom kitörésének a híre, szabadságát ültetnek és egymás kezét fogva táncolják körül. Íme, megjött a harmadik lehetőség, a forradalom. A három ifjú közül az egyik a „Hyperion” költője, aki a papi stallum elől menekülve házitánítóként tengette életét és elborult elmével, tragikus hajótörökként pusztult el. A másik úgy fejezte be életét, hogy valami romantikus katolikus természetfilozófiának lett a hirdetője. Hölderlin és Schelling mellett a harmadik, nem kevésbé szimbolikus személyiség, az a Hegel, aki miután ifjú emberként a szabadságfa körül táncolt, a maga számára a szellem és a valóság, az elmélet és a gyakorlat közötti ellentét megoldására különös kiutat talált: dicsekedni a nyomorral:

„A franciák nem jutnak hozzá, hogy filozófiával foglalkozzanak, őket az élet a praktikus szférába taszítja, a német valóság azonban értelmesebb és a németek békésen beérhetik a teóriával” („*beim Theoretischen stehen bleiben*”).

Beérni a teóriával vagy a gyakorlatat? Ez a dualizmus régi, mint maga a valósággal elégedetlen, a valóságtól különvált, a valósággal a maga vágyai vagy követeléselei jegyében szembehelyezkedő emberi öntudat. Ez a szó és a tett, az elmélet és a gyakorlat között tátongó szakadék tehát nem volt újság.

Új volt azonban az, hogy ez az ellentét többé nem a pusztán szemlélődő, pusztán vallási-metafizikai értelmezést és igazolást kereső bölcseletnek volt a megismerése, hanem annak az értelmiségnek, mely a maga egész öntudatával már egyszer mint aktív résztvevő belesodródott a harc forgatagába, a társadalom, a történelmi összestűkzések és küzdelmek könyörtelen dinamikájába.

Új volt az, hogy ez a dualizmus már annak az értelmiségnek az élményeként jelent meg, mely már nem akart, vagy melynek már mind kevésbé lehetett — ha akart is —, kitérni az elől, hogy maga is „*dramatis persona*” legyen, ilyen vagy olyan szerepet vállaljon, állást foglaljon az újkori történelem min-

dent és mindenkit érintő, mindent és mindenkit érdekeltté tevő drámájában.

Új az, hogy az elmélet és gyakorlat ellentéte többé nem holmi theodicea, a teológia vagy a metafizika spekulatív problémája, hanem úgy jelenik meg, mint az eseményekért felelős, a felelősségre eszmélő intellektuális ember központi és legtermékenyebb személyes erkölcsi konfliktusa.

A XIX. század az előző század felvilágosult intelligenciájának legvakmerőbb álmait is minden képzeletet felülmúlóan mintha csak megvalósította és túlszárnyalta volna. Politikai és társadalmi forradalmak, nemzeti szabadságharcok, egy méreteiben minden eddigit messze fölülmúló technikai forradalom, a polgári állammal együtt az eddigi történelem legdinamikusabb és legtudatosabban történelmet formáló tényezőjének, a modern munkásosztálynak a megjelenése, a természettudományos kutatás gigantikus felfedezései, ez a történelmi eseményekben és eredményekben oly példátlanul gazdag XIX. század, mely többek között a modern történelmi öntudatnak a megszületését és kialakulását, s vele együtt a társadalmi fejlődés törvényszerűségének és törvényeinek a tudományos megismerését is eredményezte, mégse szorította ki a maga centrális helyéből a szándék és a cselekedet, a gondolat és a valóság el-lentétének élményét, és az abból eredő személyes erkölcsi konfliktust.

Épp ellenkezőleg, a civilizatórikus haladás addig legnagyobb százada, mely egyben és egyszerre „a szent világ-szabadság” álmait, és a gazdagságnak és nyomornak eddig sose látott ellentétét hívta életre, ez a század a szándék és a cselekedet, a gondolat és a valóság el-lentétének személyes erkölcsi konfliktusát még inkább kiélezte, és új intellektuális-morális elemekkel gazdagítva, az intelligencia és az emberi szolidaritás, az egyén és az emberi közösség, a kultúra és az élet viszonyának a nagy, döntő kérdésévé mélyítette el.

A XIX. századbeli Európa minden irodalmi és művészeti terméke ennek a század egész életét átható konfliktusnak az élményéből indul ki. S közvetve vagy közvetlenül, de kivétel nélkül minden alkotó művésznél és minden filozófiai rendszernél kimutathatóan jelen marad ennek a konfliktusnak az élménye. Ami intellektuális síkon a XIX. században megterem, az mind a konfliktus élményének, e konfliktus miatt való szenvedésnek, e konfliktus ellen való

lázadásnak, a konfliktus megoldására irányuló erőfeszítésnek vagy az előle való menekülésnek a dokumentuma.

A XIX. század intelligenciája gyökeresen megtagadja a szellem egykori külön szféráját, felfedezi „a népet”, mint egy sajátos, külön, nagy kultúra alkotóját, rajong a népköltészetért és évtizedekig ábrándozik az intelligenciának és a népneg egy megváltó „unio mystica”-járól. A XIX. század intelligenciája már testestül-lelkestül benne van „a világban”, már régen nem pusztán kéziratokra és könyvekre, hanem egész öntudatával, egész erkölcsi és esztétikai szenzibilitásával világi és a világra reagál. De ekkor és ezzel ennek az értelmiségi rendnek a számára egy új probléma képében válik akuttá az eredeti konfliktus. A kérdés most már így hangzik: reagál-e egyáltalán, s mennyiben és miként „a világ” erre az immár benne és neki élő intelligenciára?

Új tartalommal, új szenvedéllyel, mind tudatosabban épp ez az intelligencia veti fel hol a világ, hol önmaga ellen fordulva a világgal és önmagával szemben a sorsdöntő kérdést: mit végez el az ember, mit változtat a valóságon az, aki hivatásának tudja, hogy intellektuálisan reagáljon a valóságra, és aki életfeladatának tekinti, hogy kifejezze az emócióit, amik a valósághoz való viszonyából, a valóság élményéből következnek?

A XIX. század intelligenciája már testestül-lelkestül benne van „a világban”, de most mintha a tompa és süket világ volna az, mely ki akarja zárni és be akarja zárni egy a világ számára közömbös külön szférába, s most már a művészneg és a gondolkodónak válik a kínzó problémájává a kérdés: mit ér a gondolat, a szépség, mit ér a szó?

A XIX. század különböző művészeti, irodalmi és bölcséleti iskolái és irányai éppúgy, mint azok a kimagaslóan nagy alkotó személyiségei, alkilknek művei egymagukban minden iskolánál és iránynál többet, az embernek és a kornak intenzíven szubjektív s tán épp ezért különlegesen hiteles, objektív érvényű revelációját nyújtják, mind ennek az egy, a század intelligenciájának szellemi életén uralkodó problémának és a belőle következő problematikának a megszállottjai.

A legkülönbözőbb módon, ki-ki a maga eszközeivel és a legellentétebb következtetésekre jutva, de Byrontól Baude-laire-ig, a klasszikus neo-humanizmustól a romantikáig, Hegeltől Kierkegaardig, Nietzscheig és Tolsztojig, Petőfi

apokaliptikus, vizionáriusan szárnyaló politikai költészetétől a l'art pour l'art jelszavával a századvégi aljas és lealjasító prosperitás, a társadalmi valóság lélektelen automatizmusa ellen tiltakozó „tisztá művészet”-ig, a XIX. század egymást lázasan váltogató vagy egymás mellett forrongó pesszimista, pozitívista, nihilista, realista, naturalista, individualista és kollektívista áramlatai — mind egy, végső fokon elszigetelten magányos „intelligenciának” az egyetlen, a nem szűnő, folytonos, óriási erőfeszítése, hogy közölje a maga nagyszerű technikájával, tudományával és gazdagságával öntelt süket „világgal” mennyire nem ért egyet ennek a világnak az emberhez való viszonyával.

Ami a szellem síkján történik, az mind a magával be nem érő, az önmagával a magányossága miatt meghasonlott, dacos, kétségbeesett vagy lázadó új emberi szolidaritás akaratainak vagy keresésének a megnyilatkozása. Egy szolidaritás akarata vagy keresése, de mindig a tiltakozás jegyében, de mindig annak ellenében, ami tömpán és süketen, a szellem iránt, az igazság és a szépség iránt ellenségesen vagy, ami még rosszabb, közömbösen, csak van és tart.

Egy pátosz ez, melyben még akkor is, mikor valami mellett foglal állást, erősen érződik a tagadás hangszínya, s amelyben akkor, amikor csak tagad s nihilisztikusan mindent tagad, perzsel az emberi szenvedély, mely elárulja, hogy ez a tagadás nem annak az embernek hangja, aki bele tud nyugodni a pusztá tagadásba.

Dosztojevszkij zseniális iróniája, hogy a minden emberre kiterjedő szolidaritás öntudatának, az értelmiségnek azt a szubjektív konfliktusát, mely magának a kultúrának, a kultúra erkölcsi problémájának a kérdése is, egy elkényeztetett úri kisasszonykán keresztül szólaltatja meg. Ha Liza Koklakova arról beszél, hogy míg a szomszéd városban, szomszéd utcában, esetleg a szomszéd szobában egy gyermeket kínoznak halálra, ő, a kisasszony, ananász-befőttöt eszik — valahol mindig, minden pillanatban kínoznak valakit és a képzelet most már nem az egekbe tör, hanem a szolidaritás öntudata jegyében a valóság poklait keresi, azokhoz tapad — Liza Koklakova amanásza mindenre vonatkozik, ami elválaszt a közöstől, ami nem közös, ami nem megosztása a közös sorsnak, az egész valóságnak, amint van, s amint nem szabadna, hogy legyen.

„Iphigénianak úgy kell beszélnie, mintha Apoldában egyetlen takács se halna most éhen” — s mikor Apoldából jövet így állítja fel Goethe a követelést a maga készülő Iphigéniájával szemben, önmagával szemben, ebben az így formulázott követelésben sok évtizeddel Dosztojevszkij előtt szintén már az öntudat szólal meg, hogy valójában semmiképp sem magától értetődő az istenien átszellemült Iphigénia létjogosultsága, amikor vele egyidőben Weimartól néhány kilométerre a pusztító éhhalál a realitás.

A kérdés azonban nem az, hogy vajon az emberi szolidaritással összeférhetlen-e, hogy az éhen pusztuló apoldai házi ipart űző munkásokkal szemben árulás-e a csupa szellem és csupa szépség Iphigéniája, hanem — és ez az, ami magának a kultúrának létkérdése — a probléma abban van, hogy az éhenhaló takácsoknak a legszebb, a legszuggesztívebb és legtökéletesebben szóló Iphigéniák se mondhatnak semmit.

Sose tudtam felfogni, hogy mit akarnak mondani azok, akik egy-egy gondolkodóval, költővel, művésszel vagy pedig az egész értelmiséggel kapcsolatban azt állapítják meg, hogy az ebben vagy abban a helyzetben vagy történelmi pillanatban válságot élt vagy él át. Mert amíg valamely gazdasági vagy politikai rendszer életében a válság a kivételesen kiélezett ellentétek kivételes megnyilvánulása, addig a szellemi életben, ha valóban élet, a valóban eleven intellektuális alkotónál az, amit válságnak neveznek, többé-kevésbé állandó, normális állapot. Ez az a benső feszültség, mely amíg tart a produktivitás, csak azért oldódik fel, hogy nyomban újra kezdődjék mint előfeltétele a további, az újabb produkciónak.

S ez áll magára az értelmiség egészére is, amennyiben nem mandarin-értelmiség, amennyiben nem vált megkövesedett kultúremlékek életet tagadó ön-elégült, meddő és sötét őrségévé.

„Hordd el magad! Nem akarom látni sem az embert,

Ki iparként űzi azt, ami isteni!” —

Hölderlin „Empedoklészének ez a kitörése, ez büszke megvetés a bitórol rutinnal szemben, mely csak megtanult leckékről és csak kész válaszokról tud, de kérdések és kétségek szenvedélyének átélésére képtelen. Noha Empedoklész drámája töredék maradt, benne az alkotó embernek egy új követelése világosan fejeződik ki: „Az isteni”, amit iparként csak papok űznek, valósággá válik. ugyan a műben, de a műnek ma-

gának is kell egy még magasabbrendű, újabb, végső transzsubstanciációban végbemenő megvalósulás, melyet csak azok által érhet el, akikhez szól: az emberek, a közösség, „a világ” által. A szó, a hang, a szín, a legszubtilisabb is orfeuszi ambícióval, honvágyból és honvágygal születik, nem nyugszik bele a hajléktalanságba, része, fermentuma és részese akar lenni „a közönséges” emberiség „közönséges” életének, nem ünnepe, hanem hétköznapi akar lenni, a hétköznapiakat akarja ünneppé tenni.

De a IX. szimfónia utolsó tételében hiába harsan fel a zenébe belehasító emberi hang: „Egy új éneket, egy jobb éneket akarok nektek, oh, barátaim, énekelni!” és hiába zeng fel a milliókat ölelő, az egész világot csókkal üdvözlő óda az örömhöz, ha a milliók azt soha meg nem hallják, és ez extázis nem közös égetőzés, hanem árva, szubjektív monológ marad...

6.

Mintegy magától s látszólag ellenvétekként kínálkozik a kérdés:

— És Marx? Marx is nem a XIX. század? És az olyan kivétel, mint amit Marx neve jelent, már egymagában is nem dönti-e meg a tételt, mely szerint a XIX. század reprezentatív értelmiségének a központi problémája — amilyen annyian vérzenek el —, az elmélet és gyakorlat, a szellem és a valóság, az emberség és a világ között tátongó szakadék, és hogy ennek megfelelően a XIX. század legjobb értelmiségének általánosan uralkodó jellemvonása a világgal való intellektuális, erkölcsi és esztétikai konfliktus élménye. A Hölderlin-szerű lírával szemben, mely a nagy XIX. századról a vallomásra ragadtatja magát, hogy

„A század, melyben élek, nekem büntetésem” — nem jelenti-e a Marx hatalmas alakja s egész hatalmas műve az efféle erkölcsi és esztétikai érzékenységek és problémák visszautasítását, suttadóbasát, túlhaladottságát?

Ez az ellenvetés akkor is izgatón érdekes volna, ha pusztán az elmúlt század elmúlt kérdéseit vitatná.

Az igazság azonban az, hogy amikor ma és mai perspektívából a XIX. század által felismert és átélt kérdésekről beszélünk, s a XIX. század értelmiségének erkölcsi és esztétikai élménykomplexumait, társadalmi és egyéni konfliktusait vizsgáljuk, akkor minden lényegesen új konstellá-

ciónk ellenére még mindig a XX. századról, a még mindig „el nem intézett” problémákról, még mindig rólunk magunkról, a saját korunkban való eligazodásról, saját életünk saját utunk és saját magunk megértéséről és tisztánlátásáról is szó van.

Szembeállítani, mint afféle anti-intellektuelt, Marxot kora értelmiségének illúzióival, erőfeszítéseivel és élményeivel, vagy különválasztani és elszigetelni őt a nagy, kora szellemi életét meghatározó erkölcsi kérdésektől és törekvésektől, valójában kísérlet arra, hogy a marxí, az élet egyetemet felülemelő koncepciót afféle szakszerű, pusztán gazdaságtudományi-politikai tételek tanításáá szűkítse, vagy pedig kísérlet arra, hogy Marx nevében diszkreditáljon minden mai, tézisekkel el nem intézhető, kívülről nem kormányozható, új kérdéseket termő, megoldásokat továbbra is igényesen kereső intellektuális, erkölcsi és esztétikai nyugtalanságot.

„... eszmék, melyek úrrá lettek értelmünkön, melyek meghódították érzelmeinket, melyekhez eszünk kovácsolta oda lelkiismeretünket, ezek az eszmék láncok, melyeket nem tudunk szétszaggatni anélkül, hogy szívünket is szét ne tépnénk, ezek az eszmék démonok, melyeken az ember csak úgy győzedelmeskedhet, hogy teljesen átadja magát nekik”.

Ezeket a dítirambikus sorokat, melyeket a „Hyperion” költője is annak idején változatlanul beilleszthetett volna a maga művébe, hat évvel a Kommunista Kialtvány előtt, 1842-ben a „Rheinische Zeitung”-ba az a fiatal Marx írta, aki mégis valóban „kivétel”. De nem azért kivétel, mert kívül állt kora szellemi problematikáján, hanem mert rendkívüli intenzitással, egész szellemi alkatával a szolidaritást kereső emberi öntudat problematikáján nevelkedve, kora szellemi problematikájából kiindulva, ehhez a lényétől elválaszthatatlanná vált problematikához hű maradva, evvel viaskodva és általa sugalmazva vált kivétellé, tört új utat az öntudatnak, és adott új értelmet a gondolat és a világ viszonyának.

Nincs egyetlen marxí megismerés, mely csak kontemplatív. A szó nem marad szó. Marx magáévá teszi Feuerbach felfedezését, hogy az ember számára a legmagasabbrendű lény az ember, de ebből következtetéseket von le, melyek szintén a szellem síkján mozognak, de szellemén, mely a cse-

lekvése is és épp a nem-szellem, „a közönséges” dolgok világában.

„Az ember számára a legmagasabbrendű lény az ember, le kell tehát rombolni mindazokat a viszonylatokat, melyekben az ember megalázott, elnyomott, elhagyatott, megvetett lény...”

A forradalmian nagy válaszokra való rátalálás nem a szerencse ajándéka.

Hogy bizonyos feleletekre rá tudjon lelmi az ember, annak előfeltétele, hogy tudjon egész intellektuális és az intellektuálistól elválaszthatatlan erkölcsi szenvedéllyel — a Marx szenvedélyével — kérdező lenni. S a kész feleletet, még azt se érti meg, hanem csak megtanulhatja az, aki nem ismeri a kérdés szenvedélyét. S hogy valaki eljuthasson ama bizonyos, ma már egyszerű s látszólag magától értetődő eretnek marxi gondolathoz, hogy eddig a filozófusok csak különbözőképpen értelmezték, de a feladat az, hogy megváltoztassuk a világot, ahhoz annak, aki ide eljutott, előbb magának is igazhíttú filozófusnak kellett lennie, s a maga személyében kellett átélnie a lázongó, a talán kétségbeesett elégedetlenséget önmagával, a szellem átkozottan zárt körű monológjaival, az értelmiségnek a világhoz való boldogtalanul meddő viszonyával.

— Mít ér a szó, mit ér a gondolat?

Az értelmiség s az átkozottan zártkörű szellemi alkotásnak erről a kérdéséről, amely csak egy álmodozásra ítélt, a tárgyi valósággal szemben tehetetlen értelmiségi szekta legjobbjai önmésző kérdésének látszott, a marxi gondolat fényében kiderült, hogy időszzerű és reális, mert közönséges, „legegyszerűbb” történelmet formáló, „világi”, konkrét társadalmi erők sugallják. „Az utolsó elnyomott osztálynak”, annak a proletariátusnak az erői, mely a maga emberi létfeltételeiért, illetve végleges felszabadulásáért küzdve, szükségképpen a dolgoknak az ember felett való uralma ellen, tehát az öntudat és a valóság, az emberiség és a világ, a kultúra és az élet közötti ősi antagonizmusnak, mindenemű pária-sorsnak a megszüntetéséért vívja csatáját.

Ebben a harcban már a küzdelem tartama alatt kialakul egy új intellektualitásnak egy új hordozója.

Az öntudat már nem a regisztráló, szemlélő, kívül álló tételődő nézőé, hanem a tevékeny, történelmet alakító, harcoló osztályé, melynek tagjai magában a harcban és a harc által mind világosabban, szinte kényszerűen esz-

mélnek rá a maguk, alternatívát nem ismerő történelmi szerepére. Az öntudat már nem idegen, halvány, az események nyomában kullogó kommentátor, hanem élő harcosok utat nyitó fegyverének rangjában van jelen.

„A világ” már nem a szellemi élet számára áthatolhatatlan, automatikus, vak és süket törvények szerint működő lelketlen gépezet, hanem „megfejtett rejtély”; csatatér, ahol azonban az értelem és a szépség nem pusztán rémült, eltévedt és hontalanul bolygó kísértet.

A minden értelmes emberi léttől és az élet szépségétől eredetileg legteljesebben megfosztottaknak a magukért való harca és harcuknak eredménye az egyetlen, ami kiszabadíthatja, s ami már kezdte és kezd is kiszabadítani az értelmet és a szépséget, s velük az értelmiséget is az irrealitás: az elkülönített és elkülönült szekta börtönéből.

A pária várja „az isteni” megváltójává. A pária, akinek sorsa abszurditássá lett egy korban, mely a termelő erők és a tudás fejlettségének olyan fokát érte el, hogy biztosítani tudná az egész élet felszabadulását a nyomor és a szolgaság minden szennyétől. A pária a maga sorsának abszurditásától szabadulva, magát felszabadítva szabaddítja fel az emberi szellemet abból az állapotból, hogy pusztán „isteni” maradjon. Az abszurditásból, mely a legátfogóbb és legexpanzívabb gondolatot is nemcsak „az apoldai takácsok”, nemcsak az éhesek, nemcsak a rabszolgák, de a rabszolgatartás, az uralkodás gyakorlásától elembertelendő, eldurvult s elvakult uraik számára is kibetűzhetetlen hierogliffé, végső fokon monológgá, olyan üzenetté teszi, mely a címzettet el nem éri.

A kérdésre, hogy a gondolat és szépség nem lehet-e több, mint eretnek sóvárgás, „világi” realitáson kívül álló belső ügy, magányos szép szó, hogy a kultúra nem lehet-e több, mint a dolgok reális rendjén, a valóságos emberi viszonyokon megtörő pusztá intenció, az emberi szellem és az embertelen valóság konfliktusának tipikusan intellektuális ősi kérdésére, a pozitív választ megfogható, látható, társadalmi erők adják meg. Forradalmi erői annak „az utolsó elnyomott osztály”-nak, mely nemcsak képes rá, hogy ne érje be vágyakkal és szándékokkal, hanem, permanensen rombolva és építve, társadalmi léte feltételei következtében nem is érheti be kevesebbel, mint a valóságos társadalmi létfeltételek összes-

ségének, a valóságos emberi viszonyoknak teljes valóságos s nem pusztán elméleti humanizálásával.

Ami csak az intelligencia legjobbjai, az elvont „intellektuális szféra” külön, szubtilis, meddő és utopisztikus problémájának látszott szemben a világ „igazi” gondoljaival, a leggazdátlanabb gond, vágy és akarat „világi”, történelmi, reális forradalmi erőknél gazdára talált.

Hogy a kultúra legsajátabb, látszólag autonóm, látszólag kizárólagos problémáját és az intellektuel erkölcsi konfliktusát semmiféle „tisztán” szellemi produkció, semmiféle filozófiai rendszer vagy leghatalmasabban szuggesztív művészi alkotás se, hanem egységesebben a „közönséges”, materiális társadalmi szükségletekből kiinduló, társadalmi szükségletektől kényszerített forradalmi erők harca, illetve győzelme oldhatja meg, ezzel a megismeréssel már a forradalmi erők győzelme előtt is s még inkább ott, ahol a forradalmi erők már győzedelmeskedtek, a szocializmust építő társadalomban, az emberiség intellektuális életében, magának az értelmiségnek mint rendnek a helyzetében gyökeresen új kulturális és erkölcsi konstelláció keletkezett.

Ez a megismerés „a közönséges” társadalmi harcot, az élet materiális újjászervezésének a kérdését, a politikát, a politikai állásfoglalást „az intellektuális szféra”, az értelmiség legbensőbb ügyeként világtította meg.

S mert ez a marx-i megismerés nem önkényes bölceleti spekuláció, hanem egy adott történelmi helyzetből, történelmi erőviszonyok, tényleges társadalmi összefüggések, mozgalmak és szükségletek elemzéséből levont következtetés, ez új tények elől azok se zárkózhattak el, kik előtt maga a marx-i következtetés ismeretlen maradt.

S ha már az első világháború idején rémítő világossággal vált láthatóvá, hogy az értelmiségi rend a maga egészében, épp mint kaszt, megszűnt az értelem és az ember eszméjének a szuverenitását képviselni, hanem ehelyett a maga legnagyobb neveivel, tudósaival, művészeivel együtt minden országban a vérengző, hódításra éhes nacionalista düh megszállott derviseként őrjög — s ha még az olyan nemes kivételek, mint Romain Rolland volt, se tudtak az értelmiség számára a kultúrértékekhez való hűségéről tevékenyebb tanúságot tenni, mint az „Au dessus de la mêlée”, vallójában nem a dolgok felett, hanem a dolgokon kívül álló intellektualitás álláspontjával — ugyan-

akkor „az utolsó elnyomott osztály” forradalmi öntudatának képviselői, mint Karl Liebknecht, Rosa Luxemburg és mindenekelőtt Lenin, tudtak „az ár ellen” haladni, s a háborút a háború ellen, a forradalom jelszavával, „a burzsoá civilizáció barbár politikájával való teljes szakítás” (Lenin) jelszavával, egyedül ők tudtak utat találni és mutatni egy, az ember, a kultúra, a szellemi értékek ügye mellett való cselekvő hűséghez.

Ez a történelem nagy és mély jelentőségű paradoxona: amikor az értelmiségi rend a maga egészében képtelenné vált az ember, a humanizmus nagy szellemi értékeinek és céljainak, a kulturális intencióknak képviselésére és védelmére, ez a feladat mindenütt a világon „az apodai takácsok” osztályos társainak és ivadékainak, azoknak a tömegeknek jutott, amelyek az értelmiségi rend szemében, Platóntól a legújabb időkig, afféle kiszámíthatatlan elementumként, mindenképpen pusztán objektumként jelentek meg.

7.

Ha nem tévedek, Anatole France írta azt a szellemes kis történetet a semlegesség illúziójáról, illetve a filozófusról, aki nem akarván tovább osztózni a cudar világ ügyeiért való felelősségben, elhatározza, hogy ezután magát mindennemű tevékenységtől megtartóztatja, közvetlenül és közvetettől egyaránt. S hogy következetes passzív semlegességben éljen, elhagyja a várost és remeteként vonul magányba. A valóság azonban kimeríthetetlenül fondorlatos: az elhatározás példaként hat, követői akadnak, s aki remete akart lenni, a kunyhója körül hamarosan egy „remetékéből” támadt egész települést talál.

A passzivitás is tehát a tevékenységnek egyik formája s az ember azzal is állást foglal, hat és felelősséget vállal, hogy kiter a felelősség vállalása elől.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy az egyéni felelősség bármi módon is áthárítható volna a forradalomra, bármely forradalomra is.

„Az ember számára a legmagasabbrendű lény az ember”. S ha a forradalmi akcióban az ember tevékenyen részt is vesz „mindazoknak a viszonylatoknak a lerombolásában, melyekben az ember megálázott, elnyomott, elhagyott, megvetett lény”, a forradalom, még a szocialista forradalom se, csodatevő demiurgus, mely mintegy magá-

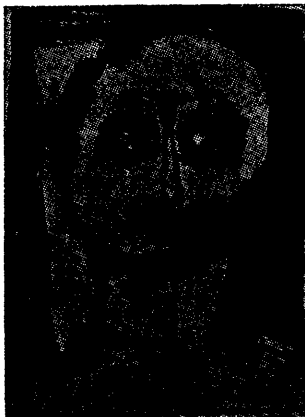
tól minden problémát megold. A forradalom, a szocialista forradalom is, nem a megoldást, hanem a feltételeket teremti meg, hogy megszülessenek és láthatóvá váljanak eladdig alig sejtett problémák — társadalmi, emberi és kulturális problémák — melyekkel végre elkezdheti a küzdelmét az ember, akinek még meg kell teremtenie annak a közösségnek a formáit és működési módjait, mely majd vállalja a felelősséget az egyénért, mint ahogy ő maga, az egyén, vállalja és akarja a felelősséget a közösségért.

A szocializmus jogszóló koncepciója, a mi koncepciónk szerint a felelőségnek erre a tudatára, ennek az alkotó felelőségnek vállalására, ami nélkül nincs emberi emancipáció, az alattvaló, semmiféle kizárólag felülről kormányzott alattvaló se lehet képes. Ez a felelőség csak az egyéné lehet, aki olyan közösségben él, mely az emberrel szemben nem az idegen, felsőbb államhatalmat, nem a nem-emberit képviseli.

Az ember mindinkább a magáénak, személyes ügyének csak az olyan közösséget tudja és érzi, amely szemmel láthatóan, a gyakorlati életben is tapasztalhatóan alakul át államból egy a polgárai önkéntes és kölcsönös együttműködését és önkormányzatát intézményesen biztosító társadalmi szervezetté. S amily mértékben csökken és enyhül egyre ebben az átalakulási folyamatban az állami mindenhatóság, a külső kényszer, az erőszak a misztikus „magasabb érdek”, a nem-emberi uralkodó szerepe, akként növekszik és válik legfőbb rangú, döntő jelentőségű társadalmi faktorrá a közösség minden egyes tagja, a személyiség szociális öntudatának és egyéni kultúrájának a fejlettségi foka.

Minden termelési rendszerben a termelőeszközök, a technika mai fejlettsége már önmagában mindinkább megköveteli a képzett, a gép rejtelmeibe beavatott, iskolázott szakmunkást, de egy olyan termelési rendszerben, olyan közösségben, melynek egész léte és fejlődésének tempója elsősorban és mindennekfelett tagjai kezdeményező képességétől, felkészültségétől, felelőségérzetétől és ítélőképességétől, azaz a tevékeny, az összefüggéseket látni tudó öntudatától függ, ott a tudáson kívül az egyes embernek, bármilyen üzemből, bármilyen helyen működik is, intellektuális és erkölcsi kvalitásai, kulturális színvonala, kulturális életének intenzitása éppúgy a közösség életévágó kérdése, mint az élelmiszerellátás, a közlekedés vagy az ipari beruházásokhoz szükséges anyagi eszközök helyes elosztása és biztosítása.

A történelem tendenciája félreérthetetlenül világos: minél inkább határtalanná, minél inkább közössé tenni azt, ami évezredek óta a kultúra, az értelmiség külön, látszólag autonóm szférája volt. Az állam elhalása távoli perspektíva, de az, ami már ma világosan kirajzolódó folyamat, az az értelmiségnek mint külön rendnek, mint elszigetelt, a közösség életétől elvágott szektának a megszűnése azáltal, hogy a gondolat és a valóság közötti szakadék maga mindinkább megszűnik. A kultúra már nem szükségképpen pusztanosztalgia, nem pusztas intenció. Ez az, ami épp az értelmiség legmerészebb álmáinak, a kultúrának, mint intenciónak a legmagasabb fokú, élő emberekből és élő emberek viszonyaiban és gyakorlati életében készülő megvalósulása.

Sejtés

Báti Zsuzsa

Lesznek még napok és reggelek
amikor feketébe öltöznek a szüzek.
Csuklástól némul el
sok gépszentély zsongó zsolozsmája.
Kifakul a hajnal és nem esik elég eső,
hogy tisztára mossa kezeinket.

Fekete csuhába
idegenek jönnek
innen is
onnan is.

Lesz még nap, hogy vajúdók méhéből
zsenge, tejszagú értelem helyett
ördögzikra nyílik sziporkázva
s szabadon rohannak szívőtől-szívíg
a szilaj elektrónok.

Csengőnk nem berreg.
Ki figyelmeztet:
az út
kanyarul?

Lesznek még napok, amikor azok,
kik most fellengzősen prédikálják múlásukat
s ironuk hegyéből álszenvedés csöpög,
újságpapírba burkolva
átszőknek régi ismerősként más határokba.

A mér földkövek
előzékenyek,
s gyógyír
a papír.

*Lesznek még napok, amikor sárga máglyákon emberhús ég
s az olajtól fekete ifjú Szaharában
felrobban a meleg.
Érdekláncba fogózva a világ négy sarkára telepszének
füst-szemű emberek.*

*Rövidzárlat.
De addig is
miért tartsam
a számat?*

Éjféli repülő

Báti Zsuzsa

Gordonka hangjával,

*már az ablak előtt,
már az ajtó előtt,
már a párnám körül,*

*gordonka hangjával bűg,
mint ideges hegedűk
vonyít,
a repülő.*

*Vándor teste
már messze jár,
de az örvénnyé kavart
hangban,*

*foszlányokra tépett éj
sikong,
repked,
görcsösül,
mint hajnal előtt,
ha világossággá gyűrja
a kegyetlen Nap.*

*A szemem nézem a tükörben,
hogy szint vált
az írisz;
álomból riadt karom
és dühtől szétbomló
hajamat.*

*Száll a gép.
Gordonka hangja
álmomért felelős,*

*és tudom, ő akarta,
hogy a szám körül
most valami furcsa,
kegyetlen vonás
nyújtózik.*

Behavazott lejtő

Djordje Lebović

HANGJÁTÉK

SZEMÉLYEK:

Elbeszélő
Öreg
Legény

ELBESZÉLŐ: Egy egészen jelentéktelen téli napon történt. Egy névtelen, öreg rabnak sikerült megszöknie az emberektől. Magányos hegycsúcson keresett menedéket.

A fáradt szökevényt még aznap utolérte egyik üldözője, s kényszerítette, hogy induljon vele vissza, a hegyláb irányába. A napnyugta ott érte őket a keskeny, hófűtta hegylejtőn. Körülöttük csak a rideg, kiismerhetetlen éj, s köztük — az Öreg múltja meg a Legény fegyvere.

LEGÉNY (élesen): Ne moccanj!

ÖREG (nyugodtan): Mi van veled, gyerek? Meg se mozdultam.

LEGÉNY: Jobb, ha békén maradsz! (Hosszabb szünet után, türelmetlenül) Mért hallgatsz?

ÖREG: Gondolkozom.

LEGÉNY: Min? (Csend. Indulatosan.) Felelj!

ÖREG: Ez parancs?

LEGÉNY: Az.

ÖREG: Akkor mondanom kell valamit. De figyelmeztetek előre, hogy hazudni fogok.

LEGÉNY: Hazudhatsz, amennyit akarsz. Átlátok rajtad: azon törted a fejed, hogyan szökhetnél meg. Mögém akarsz lopózni, elvenni a puskám...

ÖREG: Nem értek a fegyverhez.

LEGÉNY: Ugyan ne mondd! *Te* ne értenél hozzá?

ÖREG: Nem fegyverrel öltem.

LEGÉNY: De öltél! Velem is ugyan azt tennéd — ha tehetnéd. Csakhogy nem lesz rá alkalmad.

ÖREG: Annál jobb.

Szünet

LEGÉNY: Mért hallgatsz megint?

ÖREG: Hát mit tegyek?

LEGÉNY: Beszélj!

ÖREG: Miről beszéljek? Most, mindennek a végén, mi mondanivaló akadna még?

LEGÉNY: Mindennek a végén? Mért mondtad ezt? *(Szünet.)* Azt hiszed, nem bírjuk ki hajnalig?

ÖREG: Mindketten semmiként se.

LEGÉNY: Túlzol, öreg! Ez a hideg még nem olyan elviselhetetlen. Ha pedig rosszabbra fordul, tovább megyünk. Senki sem kényszerít bennünket, hogy itt üljünk hajnalig, ezen a kihalt lejtőn! Várunk még egy kicsit, aztán — tovább vesszük az irányt!

ÖREG: Melyik irányt?

LEGÉNY: Tudod te jól: arra, a hegyláb irányába. Az az út nem olyan veszélyes.

ÖREG: Nappal nem, de éjjel...

LEGÉNY: Ugyanolyan.

ÖREG: Úgy van, ugyanolyan: alig fél méter széles, kanyargós, csúszós, mindenfelé szakadékok. Sötétben ilyen úton tíz lépésnyire se jutnánk el. Nem, nem, gyerek. Míg meg nem virrad, innen nincs indulás. S ha majd pirkad, csak az megy tovább amelyikünk még mozgatni tudja a lábát.

LEGÉNY: *(elkeseredetten):* Kelepcébe csaltál hát... Vén bitang!

ÖREG: Nem szép tőled gyerek, hogy így beszélsz. Nem mondtam-e hogy ne induljunk lefelé, mert messze van a hegyláb? Nem mondtam-e előre, hogy itt ér bennünket az éjszaka a sziklák közt?

LEGÉNY: Ne mesélj! Tudom én, hogy mit akartál! Mindenáron szerettél volna rábeszélni, hogy menjünk fel a hegytetőre, abba a házikóba.

ÖREG: Ott volt közel, és biztosan elértük volna sötétedésig.

LEGÉNY: No, még csak akkor jártam volna jól! Hisz épp arra menekültél, a házikó irányába! Ott vártak a barátaid, s ha mi odamegyünk, engem egy-kettő leszerelnek, te meg ellőgsz.

ÖREG: Hát aztán! Legrosszabb esetben én most szabad volnék, te pedig megérnéd a holnapot. Így, legjobb esetben, megfagyok én is, veled együtt.

LEGÉNY: Nem fog egyikünk se megfagyni! *(Élesen.)* Kelj fel!

ÖREG *(szelíden):* Ne bomolj, gyerek.

LEGÉNY *(ellentmondást nem tűrően):* Mozgás!

ÖREG: Verd ki ezt a fejedből...

LEGÉNY: Indulj! Micsoda?... Nem akarsz? Ellenszegülsz?

ÖREG: Mért mennék le innen? Nincs rá okom, remény pedig, hogy sikerül lejutnunk, szemernyi se...

LEGÉNY: Ne feleselj, hanem gyérünk! Vigyázz, mert ha kötődöl én... *(Meggyőződés nélkül.)* Én... én nem tréfálok...

ÖREG *(nyugodtan):* Ki megy előre?

LEGÉNY: Aki az öregebbik.

ÖREG: Jólnevelt vagy. Csakhogy... én nem ismerem a járást.

LEGÉNY: Majd én megadom az irányt. Indulj.

ÖREG: Előbb mutasd meg, melyik irányba.

LEGÉNY *(tétovázik. Bizonytalanul):* Arra... Hé! Mért vetted föl azt a követ? Dobjd el!

ÖREG: Mindjárt. Azt mondd, arra? Nézd, épp odahajítom a követ... Hopp! *(Görög a kő, majd tompán puffan a szakadék mélyén.)* Alig kétszáz méter mély lehet. Mit szólsz? Egy kicsit agyonvernénk magunkat, nem gondolod?

LEGÉNY *(határozatlanul):* Nem látok semmit...

ÖREG: De egyelőre még látsz. *(Rövid szünet után.)* No, hát akkor megyünk?

LEGÉNY: Maradj a helyeden. Új le! *(Rövid szünet után, nagy mérgesen.)* Mi az? Most azt gondolod tán, hogy gyáva vagyok? Ha csak rólam volna szó tétovázás nélkül elindulnék. Eljutnék a hegylábig, akár hasoncsúszva is! De mit csináljak veled? Ha veled történe valami... én lennék a bűnös.

ÖREG: Természetesen.

LEGÉNY: Persze, hogy természetesen! De gyáva nem vagyok, érted? Ezt nem feltételezheti rólam senki.

ÖREG: Ne félj, gyerek, nem mondom én ezt el senkinek.

LEGÉNY: Pontos is az, hogy mit mondasz te valakinek! Mondhatsz, amit akarsz, ugyanis tudni fogja mindenki, hogy ki fogott el. Megtudják hogy kitartóan úztelek egész a hegytetőig. Nem félttem sem az akadályoktól, sem a veszélyektől, legkevésbé tartottam tőled!

ÖREG: Gyerek, te összetéveszted a bátorságot az engedelmességgel. Neked kergetned kellett engem, s ez még nem azt jelenti, hogy ezt kívántad is.

LEGÉNY: De igen! Kívántam! Mindenáron vissza akartalak vinni oda, ahonnan megszöktél.

ÖREG: Mért akartad ezt?

LEGÉNY: Ez volt a kötelességem.

ÖREG *(csúfondáros nevetéssel):* Kötelességed? Miért?

LEGÉNY *(zavarban):* Hisz... téged elítélték... Végig el kell töltened a büntetésedet.

Szünet.

ÖREG: Végig? Hát lehetséges az, hogy előre meghatározzuk, mi lesz a bűntetés vége? Hogyha megbántam azt, amit tettem, akkor minden rabságban töltött napom haszontalanul telik el.

LEGÉNY: Na, és ha nem bántál meg semmit?

ÖREG: Akkor a raboskodás számomra még haszontalanabb. Hát nem?

LEGÉNY: Különbem, mit vitabkozom veled? Te megszöktél, én meg... (Sasrikoltások hallatszanak. Félénken.)

Míntha rikoltásokat hallottam volna...

ÖREG: Szirti sasok.

LEGÉNY: Itt vannak sasok?

ÖREG: Vannak.

LEGÉNY: Mondd, megtámadják az embert is?

ÖREG: Előfordul.

LEGÉNY: Én nem félek tőlük.

ÖREG: Nem is állítottam.

LEGÉNY: Csúfolódom velem? Te? Te, aki az első fölszólításomra megadtad magad? Nem is próbáltál védekezni. Hagytad, hogy harc nélkül fogjalak el.

ÖREG: Hagytam, gyerekem, mert tudtam, hogy mit jelent az, ha valaki boldogul fél, s a kezében fegyvert tart. Örültem, hogy nem löttél, mihelyt megpillantottál...

Szélzúgás hallatszik, ami később fokozatosan erősödik.

LEGÉNY (szorongással): Hallgasd csak...

ÖREG (aggódással): Szél... (Komoly hangon.) Kösd fel a kötnivalót, gyerekek! Most jön a java.

LEGÉNY: Szörnyű hideg van...

ÖREG: Ez még nem minden...

LEGÉNY (aggódással): Még hidegebbre fordul?

ÖREG: Sokkal, de sokkal hidegebbre...

LEGÉNY: Én nem fogom elviselni... Sosem bírtam a hideget. (Kétségbeesetten.) Nem tudom elviselni...

ÖREG: Ne álldogálj egyhelyen. Mozogjál, melegítsd be magad. Állandóan mozognunk kell...

LEGÉNY (ijedten rászól): Ne mozdulj!

ÖREG: Ne félj...

LEGÉNY: Mondtam már, hogy nem félek!

ÖREG: Várjál, gyerek, hogy szót értünk végre...

LEGÉNY (gorombán): Új békén!

ÖREG: A lábam már elzsibbadt... Ha nem mozgok, megfagyok.

LEGÉNY: Te magad leszel az oka. Magadnak ástál vermet. Most fagyjál meg!

ÖREG: Lehet, hogy meg is teszem, de semmiként se előtted. Azért se!

LEGÉNY: Kiáltozunk kellene.

ÖREG: Hát kiáltozz...

LEGÉNY (kiabál): Hé! Hahó! (Az Öreg neveti.) Hahóóóó! (Rövid szünet után, kétségbeesett kitarással.) Hátha mégis meghallja valaki... Lehet, hogy már itt is vannak... itt, valahol a közelben...

ÖREG: A közelben-e vagy sem — mindegy. Mi, mindenesetre, elérhetőenül messze vagyunk számukra. Még ha meg is hallanának, hangodat szélzúgásnak vélnék. Mindnyájan megesküdnének rá, hogy a szélzúgást hallották. (Nevet.)

LEGÉNY (megszéppenve): Mindegy, kiáltozni fogok.

ÖREG: Kiáltozz, csak kiáltozz. (Csend. Rövid szünet után, szigorú hangon.)

Hagyd már azt a puskát, és dugd zsebbe a kezedet! Ne félj, nem foglak bántani. Nem hiszel nekem? Kár. (Rövid szünet után, korholó hangon.) Mért nem hoztál magaddal kabátot?

LEGÉNY: Hoztam én... de levetettem... Elhagytam a szettet is meg a sálát. Akadályoztak a kűszásban.

ÖREG: Az ember valóban nem képes irigyelni az önfeláldozásodért. Nem kellett volna nekivágnod ennek az útnak. Tapasztaltabb vadászoknak kellett volna hagynod ezt a munkát. Azok sokkal óvatosabbak, semhogy hozzá hasonlóan áldozatul esnének. Igen, gyerekem, te lebecsülted a természetet. Pedig az éppúgy öl, akár az ember: kegyetlenül, hidegvérden, biztosan, kiszámítottan és szükségteletlenül... Az sem fontos neki, hogy kinek van fegyvere. Leggyakrabban a gyengébbet öli meg... Mondom, akárcsak az ember...

LEGÉNY: Hogy tudsz ennyit beszélni? Te nem fázol?

ÖREG: Az én szívem kőből van, az idegeim acélból, az arcom bocskortalp, a bőröm cserzett, a szemem üveges... (Megváltozott hangon.) Mi az? Mért nem mozdogsz?

LEGÉNY (fáradtan): Fáradt vagyok... Aludni szeretnék...

ÖREG: Az nem jó... Az nagyon rossz jel, gyerek.

LEGÉNY: Tudom... Ha elalszom... megölsz...

ÖREG: Minek fárasztanám magam szükségteletlenül?

LEGÉNY: Nem fogsz megölni... nem engedem...

ÖREG: Várjál... Várjál, te gyerek! Hát elmész?

LEGÉNY (*féléssel hangjában.*) Nem bírom tovább... Nem bírom... föl tudod fogni? Nem akarok meggémberedni... hogy aztán megöljél, ha elaludtam...

ÖREG: Beszélgetni fogunk, s akkor ébren maradsz.

LEGÉNY (*inkább önmagának*): Nem is veszélyes út... nincs is sötét... Nemsokára leérek...

ÖREG: Hát velem mi lesz?

LEGÉNY (*fakó hangon*): Nem tudom... Honnan tudhatnám? Nem kényszeríthetek, hogy gyere... Nem ölhetlek meg... Nem is szökhetsz meg... Hajnalig nem... addigra pedig érted jönnek... Érted küldöm őket... mihelyt odaérek...

ÖREG: Nem érsz oda.

LEGÉNY: Akkor... mi lesz akkor? Hát igen... megfagysz... Mit tehettek? Nem kellett volna megszöknöd... Most megyek...

ÖREG: Menj! Menj a fenébe! Egyáltalán minék is tartóztatlak? Menj, csak menj, tűnj el, bánom is én! Én is el fogok menni, de előbb megvárom a hajnalt. Kibírom addig... Elviselnék nagyobb hideget is. Utóvégre a szvetterem is ér valamit...

LEGÉNY (*rövid szünet után, hitetlenkedve*): Mit mondtál?

ÖREG: Hogy menj a fenébe.

LEGÉNY (*izgatottan*): Van szvettered? (*Csend.*) Azt mondtad, hogy van szvettered?

ÖREG (*dacosan*): Na, és ha van? Mi van akkor?

LEGÉNY (*leverten*): Semmi... (*Hosszabb szünet után, szegénylősen.*) Mondd, jó?

ÖREG (*haragosan*): Jó.

LEGÉNY (*mintha valami tiltott dolgot kérdezne*): Puha? Vastag? Hosszúujjú?

ÖREG (*felfortyan*): Mit vallatsz? Tán csak tudod, hogy milyen egy szvetter?

LEGÉNY (*szelíden*): Ugye, jó meleg?

ÖREG: Megteszi.

Szünet.

LEGÉNY (*heves indulatkitöréssel*): Ezért nem félsz te a hidegtől! Ezért vagy olyan magabiztos! És én még azt hittem, hogy csakugyan kitartóbb vagy nálamnál. Lóvátettél! Ez csalás! Aljas csalás!

ÖREG: Most mit akarsz, gyerek? Talán én dobattam el veled a szvetteredet? Levethettem volna én is az enyé-

met, akkor gyorsabban menekülhettem volna, s talán meg sem fogsz. De én jobban félttem a fagytól, mint az üldözőimtől. Biztonságomért kockáztattam a szabadságomat. Mi az aljas ebben? Nem teszik-e meg ezt a nálamnál tisztességesebbek és becsületesebbek is?

LEGÉNY (*rövid szünet után, alázattal*): Öreg...

ÖREG (*meglepetten*): Nekem szóltál?

LEGÉNY: Öreg... úgy érzem, hogy szvetterben egész biztosan kibírnám.

ÖREG: Csak úgy érzed.

LEGÉNY: Kibírnám. Egész biztosan tudom. (*Alázatosan.*) Öreg... add nekem a szvettert.

ÖREG: Félrebeszélsz már, gyerek! Mi minden nem jut eszedbe ma éjszaka!

LEGÉNY: Add ide a szvettert, öreg. Különben nem érem meg a hajnalt.

ÖREG (*megvetően*): Hát lehetséges volna, hogy egy közönséges szvetteren múlik az ember élete?

LEGÉNY (*reményteljesen*): Ide adod, ugye?

ÖREG: Mért adnám? A szvettert kizárólag magamnak tartogattam, az én életemet kell meghosszabbítania, nem pedig a tiédet. Igen, mért épp a tiédet? Hát ki vagy te? Túlbugzó, éretlen tacsó, aki eszeveszetten üldözött ezeken a járatlan ösvényeken, és aki annyi kínlásom után elcsípett, amikor már célhoz értem volna!

LEGÉNY: Kénytelen voltam, öreg, hogy üldözzelek. Hisz magad mondtad: kénytelen voltam, hogy keresselek!

ÖREG: Kénytelen voltál keresni, az igaz, de nem lett volna muszáj megtalálnod.

LEGÉNY: Mondtam már, kényszerítve voltam, hogy utánad menjek. A többiek mind elindultak, s ha maradtok, kicsúfolnak, kinevetnek és megvetnek. Te nem tudod, hogy milyenek.

ÖREG: Tudom, hogy milyenek. Neked is olyanok kellett volna lenned, mint amilyenek ők. Róluk kellett volna példát vened. Látod, ők nem üldöztek a hegytetőig. Csak az első veszélyesebb magaslatig másztak fel, aztán elhelyezkedtek szépen a menedékházakban, s ott már nem nehéz nekik megvárni a virradatot. Reggel majd vízszatérnek, s azt mondják, hogy „nyomod veszett”. Úgy ám, ők sokkal előrelátóbbak voltak, mint te.

LEGÉNY: De ez nem tisztességes dolog!

ÖREG: Hej, gyerelem, ha tisztességes akartál lenni, tudnod kellett, hogy az igen kockázatos. Föl kellett készülnöd arra is, hogy föláldozd magad, csakhogy rászolgálhass erre a megtisztelő elnevezésre. Nos, íme teljesül a kívánságod: tisztességes halott leszel belőled.

LEGÉNY: Hidd el, öreg, nem akartam neked rosszat. Csak valami... valami hasznosat akartam tenni.

ÖREG: Hasznosat? Hát kinek használ az, hogy én ismét raboskodni fogok? Kinek? Egyedül neked! Hogy képzelted, hogy ezzel a számítógépeskedéssel nem ártasz is egyúttal másnak? Egyáltalán, mit képzelél? Hogy harsónak várnak majd, ha visszatérsz? Hogy mindenki csodál és arcráborul előtted a mély hódolattól? De vajon gondoltál-e egyetlen percig az én sorsomra is? Gondoltál-e arra, hogy mi vár énrád?

LEGÉNY: De hisz nem volt jogod elmenekülni!

ÖREG: Fontos is volt az neked, hogy mire van jogom! Te csak másztál, kúsztál és kapaszkodtál, csúsztál, tekergetél a sziklán, nem azért, hogy egy elítéltet megakadályozzál a szökésben, mivel arra nem volt joga, hanem kizárólag azért, hogy ezt a rabot elcsípjed, s ezzel bizonyítsad, hogy a legbátrabb, legodaadóbb legény vagy a környéken. S mindezek után elvárnád, hogy neked adjam ezt a kis éltető meleget, amitől talán az életem függ. Hát nem látod be, hogy teljesen esztelen a kérésed?

LEGÉNY: Valóban esztelen dolog tőled azt várni, hogy megessen rajtam a szíved. Kezdetől fogva másképpen kellett volna beszélnem. *(Fenyegetőn.)* De még mindig nincs későn...

ÖREG: Szóval így állunk?

LEGÉNY: És miért ne? Ki vagy te, hogy kesztyűs kézzel bánják veled? A szvetterre szükségem van, és el is veszem. Jogom van rá, mert szabad vagyok!

ÖREG: Épp azért nem lenne szabad erővel elvenned.

LEGÉNY: Itt most nem lehet így okoskodni! Most az én életemről van szó. S nekem van miért élnem!

ÖREG: Nekem is van miért, gyerek. Engem is igen nagy dolgok várnak az életben...

LEGÉNY: Hazudsz! Neked már nincs semmiféle dolgod!

ÖREG *(elgondolkozva)*: Még egyszer végig kellene sétálnom, lassan, egészen lassan a kihalt folyóparton...

LEGÉNY: Ostobaság.

ÖREG: ... hogy virágot szedjek és a gomlyukamba tűzzem...

LEGÉNY: Ugyan! Mi ez, ahhoz képest, ami rád vár?

ÖREG: Na, és rád mi vár? Siker, elismerések, előléptetés, nem? Hohó, tévedsz, csúnyául tévedsz! Ugyanazok, akik megbélyegeztek volna, ha otthon maradsz, megvesztek az irigységtől és dühtől, ha zsákmányoddal látnak visszatérni. Azt hiszed tán, hogy örvendeznek majd sikerednek? Azt gondold, nyilvánosan elismerik majd, hogy bátrabb és ügyesebb vagy náluknál? Hát azt hiszed, egykönnyen beleegyeznek, hogy kisebbítsd nagyrabcsútló képességeiket? Nem, nem fogják ezt megengedni. Mindent megtesznek, hogy lekicsinyeljék sikeredet, minden alkalmat megragadnak, hogy elbátorítanítsanak, gonoszul kijátsszanak veled és lealacsonyítsanak!

LEGÉNY: Lehet, hogy valóban így van mindez... de ez már nem fontos! El kell tőled vennem a szvettert! Amiatt maradtam itt... Ha akkor elmegyek, már biztosan a feleüton járok. Te tartottál vissza!

ÖREG: Visszatartottalak? Hisz alig várom, hogy elmenj!

LEGÉNY: Nem megyek! Ez biztosabb. Ha elveszem a szvettert, akkor itt maradhatok...

ÖREG: Rendben van, vedd el! Próbáld meg! Nos, gyere... vedd el. Tudok én is harcolni, ha nagyon muszáj. *(Fenyegetőn.)* Csak gyere...

LEGÉNY *(kis szünet után, keserűen)*: Te könnyen beszélsz. Neked szvettered van... az izmaid melegek... Hát én? Én átfáztam, megdermedtem... Hogyan harcoljak? Ez nem igazság! *(Rövid szünet után, szelíden.)* Öreg...

ÖREG *(hűvösen)*: Nem adom!

LEGÉNY: Megengedem, hogy elmenj! Szabadon engedlek... Visszaadom a szabadságodat, ígérem!

ÖREG: A szabadságomat nagylelkűen visszaadod, de életet ajándékozatsz-e?

LEGÉNY: Életben fogsz maradni. Kibírod szvetter nélkül is. Te edzett vagy... és erős...

ÖREG: Gyenge vagyok én, gyerelem, gyengébb, mint gondolhatnád. Lehet, hogy ez nem látszik rajtam, de itt, itt belül üres vagyok... Mit ér a szabadság, ha tehetetlenné válok? Nem azért vágyódtam rá annyira, hogy most, mindezek után, csak a távolból nézzek utána. Jegyezd meg, gyerek: amire nekem szükségem van, az minden vagy semmi.

LEGÉNY (*elgondolkozva*): Igazad van, öreg... Igazad van... Egy választás marad csak hátra...

ÖREG: Az nem lesz könnyű, gyerek...

LEGÉNY: Tudom, öreg... tudom, hogy nem könnyű.

ÖREG: Gondolj valami másra... bármi másra.

LEGÉNY: Nem tudok... Megpróbálok, de nem tudok.

ÖREG: Ne nézz a fegyveredre. Énrám nézz... Emeld föl a fejed, gyerek... Ne nézd a fegyvert...

LEGÉNY: Nem ér semmit, öreg. Becsuktam a szemem, de szüntelenül látom. Nem tudok... nem tudok mást tenni...

ÖREG: Mindenki ezt mondja — *előtte*.

LEGÉNY: Így kell tennem, öreg... Nincs más kiút... valóban nincs. Ez az egyetlen megoldás.

ÖREG: Igen. *Számomra*. De mi lesz veled?

LEGÉNY: Hát értesz engem?

ÖREG: Lehet, hogy mások is megértenek majd... az összes többiek. De hogyan érted majd meg önmagadat? Mások számtalan igazolást találnak... de te nem leszel képes egyetlen sem találni...

LEGÉNY: Fordítsd el a fejed, öreg... Kérek, fordulj el... Tedd meg ezt nekem.

ÖREG: Mindegy. Teljesen mindegy, hidd el nekem. Mindig látni fogod az arcom.

LEGÉNY: Elfordultál, öreg?

ÖREG: El, el, gyerekem, már régen. (*Rövid szünet után.*) Elveheted a blúzomat is... meg a kesztyűmet...

LEGÉNY: Csak a szvettert fogom elvenni.

ÖREG (*enyhe iróniával*): Abban, amit most teszel, gyerekem, nincsenek elvserőségek...

LEGÉNY: Csak a szvettert... Csak azt és semmi mást. (*Rövid szünet után.*) Sajnálom, öreg... Hidd el, nagyon sajnálom.

ÖREG: Ne sajnálkozz. Csak még rosszabb lesz aztán. De én valóban sajnálom a dolgot. (*Szünet.*) Soká vársz, gyerek... Minél tovább vársz, annál rosszabb... Azzal kivádolhatod majd magad, hogy elegendő idő volt meggondolni a dolgot. (*Szünet.*) Milyen soká kell várni... Az egész életemet újra átéltem, s te még vársz... Engedd meg, hogy legalább még egyszer kinyissam a szemem... Csak még egyszer... (*Rövid szünet után.*) Ezért érdemes volt... Ezért valóban érdemes volt...

LEGÉNY: Fordulj vissza öreg... Eldobtam a fegyvert. Eldobtam... Nyugodtan visszafordulhatsz.

ÖREG: Nem. Most nem fordulok vissza. Te is így álmélnéknél, ha annyi évig nem láttál volna napfölkeltét.

LEGÉNY (*elragadtatással*): Virrad... (*Gyönyörködve.*) Megvirradt! Megvirradt...

ÖREG: Ma szép idő lesz. Azért is volt olyan hideg az éjjel.

LEGÉNY: Indulnunk kellene! Nemsokára egészen kivilágosodik. Gyűrünk... Kelj fel, öreg, sietnünk kell. Kelj fel! Hallod-e?

ÖREG: Hallom.

LEGÉNY: Akkor kelj fel.

ÖREG (*bánatosan*): De hogyan?

LEGÉNY (*fenyegetőn*): Öreg, ne... ne csinálj rossz vicceket...

ÖREG: Itt ülni, gyerekem, egész éjjel, ebben a zimankóban, az nem vicc. S a lábam mindig leghamarább hagyott cserben. Mit tehetek? Összes bajaid mellett kénytelen leszel még engem is a hátadon cipelni...

LEGÉNY: Minden jól, öreg...

ÖREG: Itthagysz?

LEGÉNY: Öreg, itt kell maradnod. Nem vihetlek. Túlságosan nehéz vagy... s én ki vagyok merülve.

ÖREG: Szóval mégiscsak megölsz.

LEGÉNY: Segítséget kérek... Mindjárt érted küldöm őket.

ÖREG: Túl későn fognak érkezni.

LEGÉNY: Ez minden, amit tehetek.

ÖREG: Biztos vagy ebben? Egészen biztos?

LEGÉNY (*fellobban*): De mért segíts neked? Seftettél-e te nekem az éjjel? Lemondtál-e miattam a szvettredről? Hát tessék: most van szvettred! Nem vettem el. Sikerült megőrizned a magad számára. Hát most segítsen rajtad az!

ÖREG: Várjál! Állj meg! Valamit mondani akarok.

LEGÉNY: Majd legközelebb.

ÖREG: Jobb, ha ezt én közlöm veled, mintha mástól hallod meg.

LEGÉNY (*távozóban*): Számomra az a legjobb, ha soha többé nem látlak.

ÖREG (*önmagának*): Hát... akkor — minden jól...

Szünet.

LEGÉNY: Hívtál, öreg?

ÖREG: Nem.

LEGÉNY: Kiáltást hallottam.

ÖREG: Madarak voltak.

LEGÉNY Hát persze. Itt sasok tanyáznak. (Csend). Szóval, nem hívtál.
 ÖREG: Nem.
 LEGÉNY: Akkor jó.
 ÖREG: Siess.
 LEGÉNY (békülékeny hangon): Mennyire vagy elítélve?
 ÖREG (egykedvűen): Sokra.
 LEGÉNY: És mennyi maradt még hátra?
 ÖREG: Sok.
 LEGÉNY: Majd letelik az is valahogy.
 ÖREG: Úgy mondják.

Szűnet.

LEGÉNY: Mennem kell.
 ÖREG: Menj.
 LEGÉNY: Nem volna szabad engem okolnod, öreg.
 ÖREG: Nem szóltam semmit.
 LEGÉNY: De tudom, mire gondolsz! Mégsincs igazad. Én nem akartam, hogy megfagyj. Ha nem szólod el magad, hogy van szvettered, én elmegyek, s te most járni tudnál... Én halott volnék, te meg szabad ember... De nem tudtad megállni, hogy ne csúfolódj velem szorongatott helyzetben! Tulajdon romlottságnak köszönheted, hogy így jártál!
 ÖREG: Rendben van, gyerek, ha már azt akarod, beismerem: Én vagyok az oka mindennek. Tökéletes igazolásod van, hogy átengedj sorsomnak.
 LEGÉNY: Így tennének a többi üldözők. Hát nem?
 ÖREG: Bizonyára.
 LEGÉNY: Mindazok, akik átaltudták ezt az éjszakát...
 ÖREG: Mind.
 LEGÉNY: De én nem vagyok olyan, mint ők.
 ÖREG: Gyerünk, indulj!
 LEGÉNY: Vittem én már a hátamon nehezebb terhet is, mint amilyen te vagy!
 ÖREG: Ne beszélj itt összevissza, te gyerek! Ilyen kimerülten és ilyen lejtőn egymagad is alig-alig fogsz célhoz érni. Ne félj, nemsokára én is utánad megyek. Akad elég önkéntes, hogy elfogjon egy megfagyott rabot. S az, hogy halott leszek, nem kisebbítheti sem a zsákmány értékét, sem sikered nagyságát.

LEGÉNY: Hiába ellenkezel, öreg, úgys elviszlek.
 ÖREG: El akarsz pusztulni? Tán csak nem azért... (Apai hangon.) Gyerünk, indulj, gyerelem. Meggyőződtem róla, hogy segíteni akarsz rajtam. Megelégszem ezzel is.
 LEGÉNY: Nem volna szép, öreg, ha csak te lennél meglegedett. Majd szép lassan, öreg... Fogózz belém... Úgy... Rugaszkodj neki egy kicsit.

Szűnet.

ÖREG: Mi az? Mi nézel úgy rám?... Mért gombolod ki a blúzom?
 LEGÉNY (elhűlve): Hol van?... Hol van a szvettered?
 ÖREG (rövid szűnet után, nyugodtan): Miféle szvetter?
 LEGÉNY: Hát az, amelyik rajtad volt!
 ÖREG: Ne bomolj, gyerek. Már hogy lehetne nekem szvetterem?
 LEGÉNY (elképedve): Nem volt? De hogy? Hogy lehet ez? Mért hazudtál?
 ÖREG: Csak úgy... Tréfálkozni akartam.
 LEGÉNY: Tréfálkozni? De hisz én meg akartalak... (Rövid szűnet után, eltűnődve.) Nem mentem el... csak emiatt...
 ÖREG (korholón): Jobb lenne, ha begombolnád a blúzomat. Még mindig hideg van.
 LEGÉNY (meleg hangon): Köszönöm, öreg.
 ÖREG: Mi van veled, gyerek? Becsaptalak, te meg háálkódol? Ne szólj erről senkinek, mert kinevetnek. (Szűnet.) No, megyünk-e?
 LEGÉNY (bűnbánón): Öreg, te most csalódní fogsz. Mindazok után, amit értem tettél, mégiscsak leviszlek... Nem megyünk a hegytető felé.
 ÖREG: Nem csalódtam, gyerek, mert ilyesmit nem is vártam. Meg nem is volna az okos dolog. Az a hegyi viskó most sokkal messzebb van tőlünk, mint amikor elfogtál. (Elrévülten.) Én meg újra megszőköm majd... újra... újra és újra...
 LEGÉNY: Sajnálom, öreg, hogy most nem volt szerencséd.
 ÖREG: Ne beszélj így, legény. Mért ne lett volna szerencsém? Egy egész nap szabadlábbon voltam, és életem legszebbik virradatát láttam.

Fehér Ferenc fordítása

Intelem

Derűs István

édes gyökerek nedvéből
igaz szerelem
nem születik meg

lobog a láng
az idő kovája
elkopik ugye

fájdalomból ne
építs palotát
szétpergő homokra

fiatalságod mint
harmatcsöpp
tündöklök s fölszárad

vadgesztenye ágairól
lehullanak a bizalom
sárguló, rőt levelei

nem az az igaz
ami vakít és fényes
gyógyít az is ami penészes

barna szemeid
kávéja eltűnik
egyszer az idővel

az estnek vörös
játékos fénye
voltál s nem vagy

éljél vagy ne éljél
akár visszajöhetsz
tartózkodom a szavazástól

Jóság II.

Derús István

*Egyszer csak szomorú lesz az ember, agyában
hullámok zúgnak, s rémlik
neki, hogy keleten hajnalodni kezd az égalj:
van-e hely neki lepihenni?*

*Egyszer csak szomorú lesz az ember, egy megértő
barátra lel: feketék közt
a legfehérebb néger. Nézik ketten fodrait a víznek,
szavak híján hosszan beszélgetnek...*

*Egyszer csak szomorú lesz az ember, szobrokat
emel tágas terekre, ám
zöld parkok békés csendjébe belopózhat mégis
a végtelenből eltévedt madár.*

*Egyszer csak szomorú lesz az ember, még annál
is szomorúbb: a szomorúság megölhet
egy embert; sárgaföldbe leteszik pihenni, ottan
hagyják örökké szomorúnak lenni!*

A kút

Prežihov Voranc

Borovnikék háza fenn állt a hegyen egy tisztáson, amely mélyen volt bevágva a széles hegyoldalba, úgyhogy egész kis fennsíkot képezett. Borovnikék ősei építettek itt valamikor szerény kis házat és egy nyolc férőhelyes istállót a marháknak. Birtokuk a lejtőn terült el, s rétjei leértek egy keskeny kis völgybe, mely a messziről húzódó nagy völgy nyúlványa volt. Közvetlenül a ház mögött megint csak hegy meredezett, amely beleveszett az erdős messzeségbe.

A szomszédok azt beszéltek, hogy Borovnikék házában nagyon nehéz az élet. Földjük száraz volt, csupa homok és mészkő, míg az erdőből benőtt a páfrány és a rekettye a birtokra is. Jól meg kellett fogni a dolog végét, ha ebből a földből valamit ki akartak venni. A legnagyobb bajuk mégis az volt, hogy a ház közelében sehol se volt víz. Messze, a hegy lábánál, ahol az erdő összeér a mezővel, csak ott csörgedezett egy forrás, s a vizet a meredek lejtőn kellett felhozni, míg a jószágot a forrásnál itatták. Nyáron még megvoltak valahogy, de télen, amikor jégkéreg borította a hegyoldali utat, elviselhetetlen szenvedést okozott a vízhiány. Ember és állat folytonosan

elesett a jégen, úgyhogy térdük mindig csupa vér volt. A fiatal Borovnikok nehezen kaptak asszonyt. Ez a kínlásuk a vízzel az egész környéken ismeretes volt, s csak egy kicsit is módosabb paraszt leánya nem akart elmenni gazdasszonynak a Borovnik-házba. Így aztán legfeljebb cselélnyokat vehettek feleségül, vagy olyan földhözragadt szegényparasztok lányait, akiknek már az is elég volt, hogy otthonra találtak.

Ez a mostoha föld, s az istenhátamögötti ház, különös embereket nevelt. A nép már csak úgy tudta, hogy a Borovnik-házban komor, szótlan, szívós és kitartó emberek élnek; a férfiak alacsony homlokúak, a szájuk fölött felborzolódott, rövidre nyírt bajuszt viselnek, görnyedtek és hajlékony hátúak, ruganyos térdüek, a nők viszont széles arcúak, karjuk hosszú, lábuk vékony és megkéktült.

Ennek a háznak nem egy gazdája foglalkozott azzal a gondolattal, hogy valami szerkezettel hozza fel a vizet s ezzel megkönnyíti a család életét. A mostani gazda apja átkutatatta az erdővel benőtt egész lejtőt, fel a hegytetőig, hátha vízre bukkan valahol, akármilyen messze is, aztán csövek segítségével le-

vezeti a vizet a házhoz. De mindhiába. A föld köröskörül száraz volt. Az öreg Borovnik, mint maga mesélte, egyszer a házuk fölött feküdt az erdő szélén és tisztán hallotta a víz csobogását a rét alatt. Fülét a földhöz szorítva feküdt és tisztán hallotta a csörgedezést. De amikor felkelt, elfelejtette karóval megjelölni azt a helyet, s amikor később próbálta megtalálni, hiába kereste már. Lefeküdt ő mindenütt keresztben és hosszában gyümölcsöse földjén, amely a ház fölött terült el, nem maradt egy tenyérnyi hely sem ahova ne szorította volna oda a fülét, még az országút fölött is vizet keresett, de a csobogás nem akart megismétlődni, úgyhogy azt kellett hinnie, hogy a víz megváltoztatta a folyását. A nyolcvanéves nagyanyó, aki éjjel-nappal imádkozott a kemencepadkán, szentül hitte, hogy a házbellek valami nagy bünt követtek el, ezért tűnt fel a víz csak egy pillanatra, aztán újra nyoma veszett.

Amikor a mostani gazda édesapja hetvenéves korában haldokolni kezdett s tágra nyílt szemmel bámult bele a gyertya lángjába, melyet a felesége meggyújtott, egyszer csak felkapta tekintetét a mennyezet felé, amelyre száz éven át meredtek álmodozva a Borovnikok, s hirtelen elkiáltotta magát:

— Víz!

Visszaesett a párnára, s aztán arcát az ágy szélé felé fordítva, ahol legidősebb fia térdelt, töredezett hangon így szólt:

— Ide hallgass, Miha! Ha meghalok... áss le ott a dombnál... ahol a bodzabokor áll... ott van a víz... abban a földben...

Allig mondta ki ezeket a szavakat az öreg Borovnik, szeme lecsukódott és meghalt.

A fiatal Borovnik úgy véste emlékezetébe apja halálos ágyán kiejtett szavait, mint valami testamentumot. Hanem amikor a mondott helyen körülnézett, elfogta a kishitűség. Kerítés futott az országútig, amely az erdőbe vitt a ház felett, s mindjárt a kerítés mögött, ott állt egyenesen a bodzabokor. Úgy tűnt, mintha ez lett volna a legdombosabb rész az egész ház körül, s bizonyára itt a legszárazabb a föld. Csaknem lehetetlen, hogy ezen a helyen víz legyen. Ha apja azt mondta volna, hogy az istálló túlsó oldalán, ott valahol a laposban akad vízre, azt előbb elhitte volna, hogy azonban itt víz legyen, azt majdnem kizártnak tartotta.

Így vélekedett a fiatal Borovnik s eltermetve apját továbbra is lenni a

forrásnál itatta a jószágot. Múlt az idő s közben a fiatal gazda nagynehezen megnősült. A szomszéd hegyekből vette el egy napszámos lányát. A fiatalasszony ugyanúgy hordta fel a vizet a hegyre, mint annyi elődje a házban.

A meleg tavasz korán beköszöntött. Borovnikék korán ébredtek, s egy éjszaka, amíg a gazda hanyatt feküdt az ágyban és felesége nehéz lelegzését hallgatta maga mellett, megint eszébe jutott apja figyelmeztetése. Arra gondolt ugyanis, hogy feleségének ez a nehéz, természetellenes lélegzése a megerekltetéstől van, ahogyan a forrástól a vizet kell felhordania. Sokáig forgolódott még így nyugtalanító gondolataival az ágyban, amikor megint elszundított, azt álmodta, hogy apja a szobában van s újra biztatja, hogy csak ásson le ott a bodzabokornál. Jól látta az öreg megöszült szakállát, ugyanolyan volt mint a halottas ágyon.

Reggel elmondta ezt az álmát a feleségének. Az asszony vállat vont és csendesesen így szólt:

— Próbáld meg. Talán csakugyan ott van a víz a bodza alatt. Majd én is segítek.

Abban az időben éppen kevés volt a munka a mezőn. A magot elvetették s kaszálásig majdnem két hónapjuk volt még hátra. Borovnik elhatározta, hogy mégiscsak leás azon a helyen, ahol apja mondta. Egy reggel lapátot fogott és csákányt, s elment a kerítés mögé, keresztet karcolt a földre, s egy olyan nagy kört ásott a természetlen földön, hogy még az út egy része is beleesett. Mikor annak a kiásott körnek a közepén csákánnyal a kezében megállt, felsóhajtott, feleségére és az anyjára nézett, akik ott álltak a megásott gödörszájban. Tekintetében egyetlen kérdés volt, de az egyszerre volt tele hitetlenséggel és reménnyel. Leengedte a csákányt a földre és a nyelére támaszkodott. A két asszony némán állt mellette, átéreztek ennek a pillanatnak egész súlyát és jelentőségét. S így álltak sokáig mind a hárman szólanul. Aztán Borovnik szétvetette a lábát, sánga nyálat köpött a tenyerébe, s olyan erővel vágta a földbe a csákányt, hogy vasa egészen mélyre fúródott a sziklás földben. Az asszonyok fellélegzettek.

Aztán mind a hárman csaknem szünet nélkül dolgoztak. Borovnik örömmel ásta a földet, s az a reménye, hogy itt vízre kell lelnie, mint ahogy apja is mondta, egyre erősebb lett benne. Felesége úgy segített neki eb-

ben a munkában, hogy amíg ő ásott s kidobálta a földet a gödörből, addig az asszony egészen a mező széléig taticszkázta s ott feltöltötte a lapos földet.

De Borovnik már a negyedik napon nem érte el lapátjával a gödör peremét, s így nem tudott megszabadulni a kiásott földtől. Akkor négy gerendát állított fel ferdén a kút fölött, melyeket aztán összekötözött, középre egy vascsigát erősített, azon kötelet vezetett át, s a kötél végére egy vödört hurkolt. Folytatni lehetett a munkát. Az asszony egymás után egyre mélyebbről húzta fel a földdel teli vödöröket.

Vasárnapig öt méter mélységig jutottak le. Amikor a szombat esti harang megszólalt, hogy a hétvégi munka befejeztét jelezze, Borovnik kimászott a gödörből és lenézett a fenekére, büszkén szemügyre vette művét. Egészen addig szünet nélkül dolgozott, szenvedélyesen hajszolta magát, s munkája közben elhallgatott benne minden más gondolata. Amíg dolgozott, egész héten egy pillanatilag se fordult meg a fejében a gyanakvás, hogy talán hiábavaló az erőfeszítése, mert úgyse talál vizre. De most, amikor ott állt a kút szélén és lenézett a sötét mélységbe és látta, mennyi földet ásott ki, egy pillanatra elfogta a kétely. Amikor ásmi kezdett, nem hitte volna, hogy ilyen mélyre kell lehatolnia. Isten tudja, hol a víz. Sötét arca még jobban elkomorodott.

Másnap nem ment el a templomba, mint rendszeren, csak a felesége ment vasárnapi misére és az édesanyja. Ő a szobában hanyatt feküdt azon az ágyon, amelyen apja meghalt, s kifejezéstelen tekintettel bámult a kormos mennyezetre. A kúton törte a fejét. Abban reménykedett, hogy a következő vasárnapig biztosan eléri a vizet. És ha vízre talál, kőműveseket hívát, hogy körülfalazzák a kutat, s akkor a Borovnik-ház még egyszer annyit ér majd, mint eddig. Ilyen gondolatok között talált rá felesége és édesanyja, akik lihegve kapaszkodtak fel a völgyből a hegyre.

Délután még szépen ragyogott a koratavaszi nap. Sugarai úgy átmelegítették a sötét hegyet, hogy a levegőben már érezhető volt a megolvadt gyanta szaga a közeli erdőkből. Gyönyörű idő volt, s Borovnik délután kiült a repcétáblához, a méhek hordását nézte és a kútra gondolt.

Felesége a küszöbön ült és varrt, az öregasszony eltűnt valahol a hegyen a ház mögött. Akkor jött a szomszéd-ból vezető úton Lócslábú, a favágó. Bizonytalan járásán meglátszott, hogy eléggé részeg. Mikor megpillantotta a mező szélére hordott földet, elcsodálkozott, mert tudta, hogy Borovnikék nem szokták feltölteni a földjüket. Még jobban álmélkodott, amikor közvetlenül a kocsiút mellett megpillantotta a gödört, melynek alig lehetett a fenekére látni. Hanem akkor mindjárt eszébe jutott, hogy Borovnik biztosan kutat ás. Mindjárt meg is pillantotta a gazdát a padon ülni a repcés mellett. Nem nagyon szerette Borovnikékat, mert túlságosan fukarok voltak. Néha nagyon megkívánta a borovicskát, ami ebben a házban bőven volt minden esztendőben. De ezek csak néztek rá barátságátalann arccal, főleg olyankor, ha egy kicsit jókedvű volt, márpedig ő éppen akkor ivott volna.

Amikor azt a gödört meglátta és rájött, hogy miért ásták, gúnyos mosoly rántotta meg a szája szélét. Egyenesen a repcétábla felé ment.

— Adjisten, Borovnik! — köszönt és megállt a görnyedten ülő gazda mellett, aki morogva köszönt vissza neki.

— Mit látok, kutat ástok? — kérdezte Lócslábú.

Borovnik haragudott, hogy éppen ez az ember faggatja erről a nagy s az ő szemében rendkívüli dologról, amiről egy ilyen utálatos alakkal nem is beszélhet. Ezért hát hallgatott.

— Vízet kerestek, ugye? — folytatta Lócslábú szemtelenül, és gonoszul hajolt Borovnik arcába. — Hát nem tudtatok megkérdezni valakit, mielőtt hozzáfogtok a munkához? Majd megtudtatok volna akkor, hogy itt minden fáradság hiábavaló, he-he-he! És éppen ott a legszárazabb helyen, ahol kiállnak a kövek! Hát van nektek eszetek? Áshattok ott itéletnapig, előbb juttok el a pokolba, mint egy csepp vízhez. Nem látod, milyen száraz ott a föld, Borovnik? Szárazabb, mint az én torkom!

Borovnik csak hallgatott. Forrt benne a méreg, hogy ez az ember szemtelenkedik vele, s ugyanakkor attól is félt, hogy kishitúsége, mely aznap annyiszor kerülgette, ismét elfogja. A favágó szavai pörölycsapásként hatottak a jókedvére. Haragos tekintettel mérte végig Lócslábút, aki ott állt a fűben, s megvetéssel szólt rá:

— Mi közöd hozzám!

— Igaz, semmi közöm a dologhoz — csillant fel a favágó szeme, hogy sikerült kihozni sodrából ezt a csendes Borovnikot. — Áss, ha akarsz! De kiáshatod magát az ördögöt is, akkor se akadsz vizre! Sz tudom én, he-he-he, hogy az öreg jóslogatott valamit, amikor meghalt. Eppen ő, aki feltúrta az egész hegyet víz után és nem talált semmit. Jobb lett volna, ha előbb megkérdezel engem! Mert így csak hiába kínlódsz. Inkább hanyatt feküdnék a te helyedben, az eget nézném és a csillagokat számlálnám. Akkor legalább pihennél. Így meg csak kínlódsz, erőlködsz, máris olyan vagy, mint a száraz ág...

Tovább nem folytathatta Lócslábú, hirtelen elhallgatott, mert Borovnik olyan fenyegetően elsőtétedett, hogy jobbnak látta otthagyni magában a padon. Köszönés nélkül vágott át az udvaron, s amikor becsukta maga mögött a kerítésajtót, visszafordult és olyan hangosan, hogy az egész napfényes hegyoldal visszhangzott tőle, elordította magát:

— Víz! Víz! Borovnik vizet keres! Vízfordó!

S tovább ment az erdőn át vezető úton a szomszéd felé, akinek a háza a másik hegyen állt. Olyan gondtalanul kurjongatott a szorosba érve, hogy hangja egészen lent visszhangzott a Borovnikék alatt húzódó völgyben s egy pillanatra az egész környék jókedvre derült tőle.

Borovnikot viszont nagyon kellemetlenül érintette ez a vidám ordítózás. Bosszantotta, hogy éppen ennek az embernek kellett beleütnie orrát az ő kútjába, s most majd mindenütt elmeséli, mit látott nála. Jól tudta, hogy a szomszédok csúfolni fogják, el is jönnek majd hozzá, hogy megnézzék, mit csinál, s mindenki azt ajánlja majd, hogy hagyja abba a reménytelen munkát. Pedig neki muszáj tovább ásni és vizet találni. És ha nem talál vizet? Egész testében összerázkódott erre a gondolatra. De el is hessegette magától mindjárt, s azzal vigasztalódott, hogy ilyen területen öt méter mélységben nem akad az ember vízre.

Megnyugodva ment be a házba, megvacsorázott és lefeküdt. Reggel korán kelt, megetette a jószágot, és amikor a napsugarak elérték a fenyőerdő tetejét, Borovnik már lent volt a kútban. Kétszeres erővel folytatta munkáját, egymás után küldte fel a földdel megrakott vödörket. Ásott, csáknnyal hasított a sziklás talajt a

száraz fenékben, mert úgy érezte, hogy a cél még mélyebben van a földben. Felesége, aki a vödörket húzta föl, amiben néha az öregasszony is segített neki, olyan lihegést hallott a gödör mélyéről, mintha valami gép dolgozott volna egyenletesen, szünet nélkül. S a gödörfenék napról napra mélyebbre süllyedt a föld méhében. De a víz se-hogy se akart mutatkozni.

Borovnik aggodalma, hogy Lócslábú az egész környékben szétviszi a kútásás híret, valóra vált. A következő napokon már egymás után jöttek az emberek a Borovnik háza mellett vivő úton. Megálltak a gödör szélén, komoly arccal csóválták a fejüket és vonogatták a vállukat. Néhányan le is szóltak Borovniknak a mélységbe, szerették volna felhívni a kútból. De Borovnik örült, hogy nem kell látnia ezeket az arcokat, melyeken ott ült a rosszul takargatott káröröm vagy a szánakozás, ami még kellemetlenebb volt. Kurtán felelt vissza a szomszédoknak s hangja egészen furcsán megváltozott. A szomszédok egymás után kullogtak el kedvetlenül a kút közeléből.

Már a második hétnek is a végére értek. A kút még néhány méterrel mélyebbre hatolt a földbe. Mindamellett a munka nem haladt olyan gyorsan, mint az első héten. Egyre szárazabb lett a föld az ásó nyomán, a munkásoknak néha egész vastag rétegeit kellett eltávolítani, ami csáknnyal is csak nagyon nehezen ment. Baj volt a mélyről felhúzott földdel is, felesége és az öregasszony nem bírt ennyi rengeteg földet elhordani. Elkezdték a kocsitú mellé hordani, s ott egyszerre hatalmas domb nőtt.

Másik vasárnap Borovnik megint nem ment el a templomba. A szünet nélküli ásás annyira kifárasztotta, hogy pihenni kívánt. És mivel a víz se-hogy se mutatkozott, kimerültsége mellett még kétely is kínozza és a félelem, hogy csakugyan hiábavaló lesz minden erőlködés. Rémműlten gondolt rá, hogy esetleg egyáltalán nem talál vizet, s egész munkája kárbavész. Lócslábú is nevetget akkor rajta, meg az összes szomszédok. Csúfolhatják akkor. A kínlódást az ember még csak elfelejtené valahogy, ha a sikertelenséget is elrejtethné. De hát most már tudja az egész környék.

Délután a szomszéd faluból meglátogatta nagybátyja. Megtudta, hogy unokaöccse kutat ás. Ezért aztán, nem törődve öregségével, átjött a hegyen, hogy mi igaz abból, amit mesélnek.

Amikor meglátta a kiásott földet és a mély gödröt, megijedt. Csaknem félve nézett Borovnikra s még célzást se mert tenni a vízre. Órákon át ültek egymással szemben jelentéktelen dolgokról beszélgetve, s végül, amikor az öregnek indolni kellett hazafelé, ügyetlenül megköszönte a torkát és kertezés nélkül megkérdezte:

— Azt hiszed, ott majd lesz víz?

Borovnik, aki egész délután rettegett, hogy az öreg erre keríti a szót, fellélegzett. Nagybátyja kérdésében nem volt egy szemernyi rosszallás sem. S mivel Borovnik már régen szeretett volna valakivel beszélgetni, aki előtt őszintén elmondhatná reményeit és aggodalmait, maga fogott bele a mesébe és töviről hegyire elmondta, milyen nehéz az élet víz nélkül a házban, úgyhogy megfogadta apja utolsó szavait és hozzáfogott az ásáshoz. Kimentek nagybátyjával és megnézték azt a gödröt, de bizony az öreg kétkedve és kishitűen felelgetett neki. A kihordott földön nem látszott, hogy itt valahol víz lehet. Ott túl, a ház másik oldalán, ott talán lehetséges volna, mert ott laposabb a föld, de itt, éppen ezen a dombon...

Borovnik elmesélte, mit mondott apja a halálos ágyán, de nagybátyja összeráncolta homlokát és csak ennyit szólt:

— A haldoklók sokat összebeszélnek, ilyesmire én nem adok. A te helyedben nem ásnék tovább — tette hozzá egy kis szünet után.

Borovnik konokul szorította össze száját. Mindenki ezt hajtogatja.

— Még egy hétig ások, s ha akkor se akadok vízre, abbahagyom az egészet — vetette oda csak úgy mellékesen.

Hanem amikor nagybátyja elment, Borovnik nagyon rosszkedvű lett. Egy szót se szólt a vacsora egész ideje alatt. Felesége is hallgatott, édesanyja is. Vacsora után mindjárt lefeküdt, de nem bírt elaludni. Késő éjszakáig forgolódott az ágyban, s felesége, aki a szoba másik végében aludt, jól hallotta, hogy dűnnyög valamit.

— Nem bírsz aludni? — szólt át hozzá.

— Nem hagynak a gondok! — felelte kurtán.

— Nagybácsid azt mondta, hogy ott aligha lesz víz — súgta félénken az asszony.

— Ki tudja!

— De ha tényleg nem lesz?

— Mondtam már, még egy hétig ások és ha akkor se mutatkozik víz, abbahagyom az egészet — zárta le Borovnik a beszélgetést.

Másnap tovább ásott és folytatta munkáját egész héten át. Elérkezett a szombat megint, de víz most se volt, jóllehet Borovnik olyan mélyen volt már a földben, hogy nagyot kellett kiáltani, ha azt akarta, hogy a felesége odafönt meghallja. Nem is gondolt többé arra, hogy abbahagyja a munkát, ha a harmadik vasárnapig se talál vizet. Szilárdan hitte, hogy ezen a helyen okvetlenül vízre kell lennie. Néha meg-megállt a munkájában, elkezdte morzsolgatni a kiásott földet, amely még mindig mészkőből és agyagból állt, még a szájába is vett egy csipetnyit, hátha úgy jobban érzi a nedvességét. De ez a föld éppen olyan száraz volt, mint a legfelsőbb réteg. Olykor-olykor úgy tűnt neki, mintha valami csobogást hallana. Ilyenkor lefeküdt ott a mélyben, fülét a földhöz szorította és percekig át hallgatózott, honnan is jöhetne a víznek ez a megsejtett hangja. Csakhogy a csobogás nem ismétlődött többé, s ő folytatta az ásást.

Harmadik vasárnap se ment el a templomba. Magába merülten, és komor arccal hevert hol itt, hol ott, a ház körül, és úgy tűnt, hogy kerüli a feleségét is meg az édesanyját is. A két asszony ijedten nézte ezt a változást, s leginkább az nyugtalanította őket, hogy Borovnik már harmadik vasárnapja nem ment el a templomba, míg máskor nagyobb ok nélkül dehogyan hanyagolta volna el a szentmisét. A következő héten is szünet nélkül ásott. Az asszonyok szótlanul segítettek neki, egyikük se mert szembeszállni furcsa, parancsoló tekintetével. Mivel a gödör már nagyon mély volt, egy asszony nem bírta felhúzni a földet, mind a kettőjüknek vonszolni kellett a piszkos, megfeketedett kötelet a földdel teli vödörrel. Szétvetették a lábukat, felkötött szoknyával álltak az út mellett és úgy húzták azt a kötelet, hogy sovány nyakukon megfeszültek a vastag inak és hasuk hegyesen kidudorodott.

Közben a környéken furcsa hírek kezdtek szállingózni. A szomszédok azt mesélték, hogy Borovnik megzavarodott: folytonosan azt a kutat ássa, nem beszél senkivel, még a feleségével sem, nem jár sehova és elhanyagol minden más munkát. Akik azelőtt kíváncsiságból mentek el Borov-

nők háza mellett, most messze elkerülték ezt a portát. Egyesek mégis összedették bátorságukat és odasüندörögtek, hogy megnézzék, tulajdonképpen mi történik ott. Voltak, akik nem átalottak a mélység fölé hajolni és teli torokból lekiabálni a kútba:

— Mit csinálsz, Borovnik?!

— Vízet keresek! — hallatszott némi szünet után lentről.

A vízen kívül semmi másról nem lehetett Borovnikból kihúzni egy árva szót sem. Az asszony tehetetlenül ödöngött, kisírta már a szemét és iszonyodva gondolt arra, hogy mi lesz még ezután. Mert ha valami váratlan dolog bele nem avatkozik, nem kerül el a szerencsétlenséget. Már közeledett a nyári munkák ideje, de Borovnik semmivel sem törődött, már a jószágait sem akarta gondozni. Anyja is szóttalul járt-kelt, teljesen kimerült a megerőltető munkában, az utóbbi napokban a kemence mögé bújt, mert nem bírta már sem a lábát, sem a karját, s rettegve várta a balsorsot. Ezért aztán többet fohászkozott istenhez, mint azelőtt.

Igy múlt el egy hónap vagy még annál is több. A kút már huszonöt méter mély volt. De Borovnik még mindig nem hagyta abba az ásást. Fokozott erővel dolgozott. Az asszonyok alig bírták már felhúzni a földet a kútból. Hamem míg Borovnik korábban legalább feljött ebédre, most már néhány nap óta lenn maradt a kútban, feleségének le kellett engedni neki az ételt. Csak késő este küszött fel görnyedten, porosan és egészen megfeketedve a földtől. Így ült le, hogy vacsorára valamit egyen, aztán annélkül, hogy egy szót is szólt volna, mert nem érdekelte semmi a házban, lefeküdt aludni.

De aztán egy napon, nem is olyan sokára egyszer csak nem adott jelt a kötél, hogy a vödör tele van. Pedig rendszerint mindjárt megtöltötte a vödört, úgyhogy az állandóan le-fel járt. Felesége az egyik gerendához támaszkodva fogta a kötelet, míg az öregasszony mellette guggolt a földhányáson.

S akkor a mélységből egy megrendült, örömteli, csaknem állati ordítás hallatszott:

— Víz, víz!

A két asszony megnémult ettől a hirtelen támadt örömtől, aztán mindketten a kút szája fölé hajoltak és szemüket megerőltetve próbálták a feneketlen mélységbe nézni:

— Igazat beszélsz? — kiáltotta le torkaszakadtából az asszony.

— Víz, víz! — visszahangzott még erősebben odalentről.

Az asszonyok újabb kérdésére azonban már nem érkezett a mélységből semmiféle válasz. Úgy tűnt nekik, mintha zúgást hallának lentről, valami csobogást, ahogyan az erős forrás szokott zsuborogni. De rövid idő múlva ezt se hallották már. Húzni kezdték a kötelet és amikor a vödör felért, tele volt piszkos, sáros, földdel elkeveredett vízzel. Ahogy belemártották kezüket, olyan hideg volt, mint a jég.

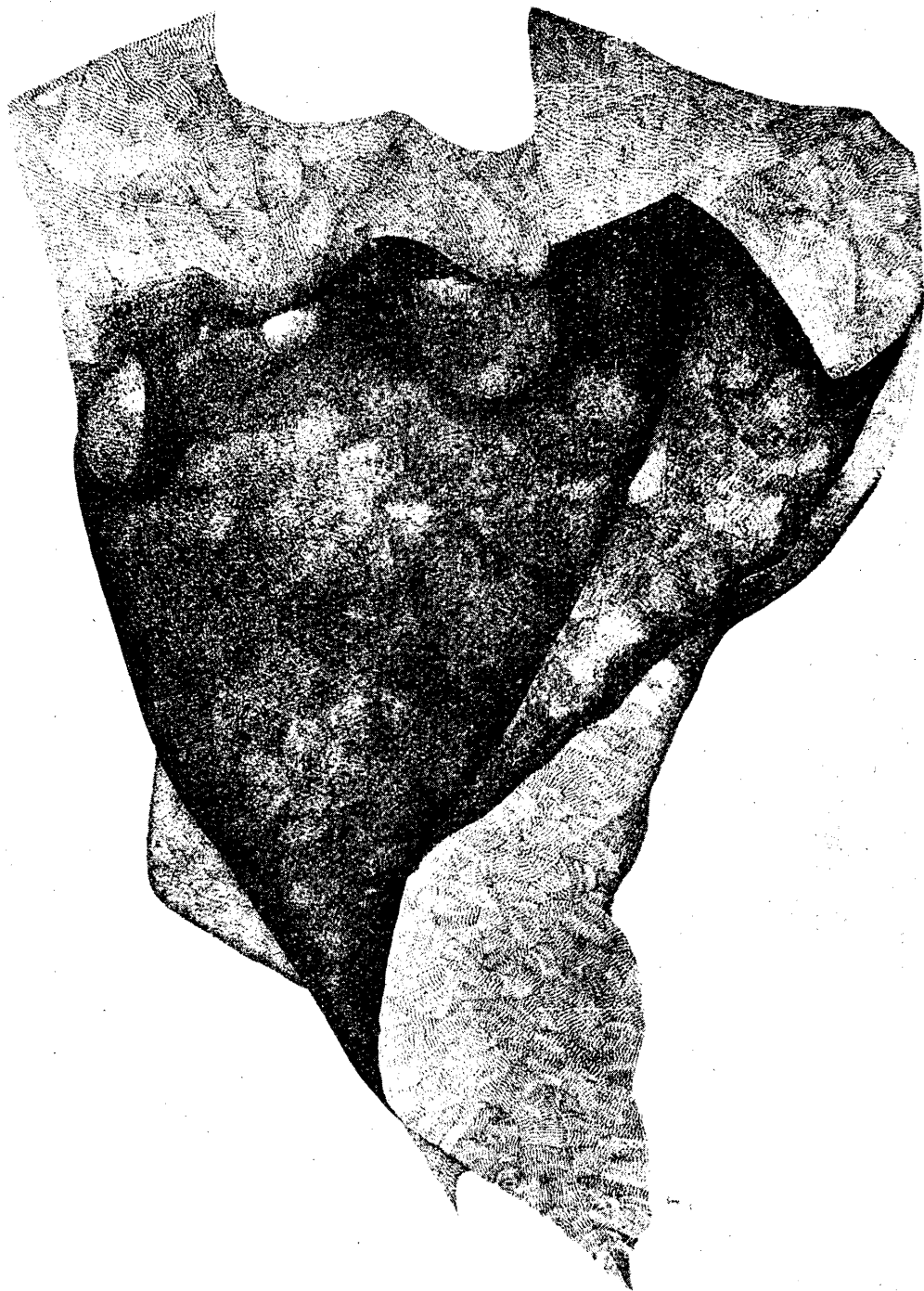
De a kútból nem jött semmiféle jel, kiáltásaik válasz nélkül maradtak. Leengedték a vödört a mélységbe, hogy Borovnik, mint azelőtt, bekapaszkodjon s ők aztán felhúzzák, a vödör le is merült, de Borovnik nem fogta meg.

Rettenetes balsejtelem fogta el őket. Egymásra néztek és a rémülettől felsikoltottak: — Ellepte a víz! — Iménti örömük helyébe rettenetes érzés lépett, s nem hagyta már el őket. Borovnikné átszaladt a szomszédhoz. S csakhamar jöttek az emberek létrákkal és kötelekkel. Lóclábú, a favágó, aki véletlenül ott volt a szomszédnál, ugyancsak iderohant a többiekkel együtt segíteni. Kötelet kötött a derekára és leereszkedett a kútba. Sokáig, nagyon sokáig engedték le, aztán végül jelt adott a kötél. Egy ideig valami locsogó hang hallatszott a sötétből, aztán fény szűrődött fel a kút szájához, mert Lóclábú gyertyát gyújtott.

— Befulladt, húzzatok föl! — kiáltotta Lóclábú. Az emberek erőlködve húzták fel a nagy terhet, s a favágó nagynehezen kihozta a mélységből a halott Borovnikot.

Odalemn a víz rendkívül gyorsan áradt a néhány perc múlva megtöltötte az egész kutat. Már ki is folyt a tetején, ömlött végig a lejtő mezőin és rétejen, melyeken át két nap múlva kivitték a halott Borovnikot a temetőbe.

Herceg János fordítása

B. SZABÓ GYÖRGY:

XV. KOMPOZÍCIÓ
1958-60, tus. (84×58 c)

Mindketten szótlánul álltak

Foky István

*A gesztenyefák kislányos sorokban jöttek és
copfjaik végén ott lapult a lombsátor.
A lovak szemében könny csillogott és ezek
a szomorú könnyek megáztatták a repedt patákat.
Esní kezdett. A tornyok fölött galambok röpökötek.
A sarki tökmagárus elindult már párszor,
hogy hazamenjen beereszteni a csirkéket, de kopott
kölynyét fejére húzva, párat
szusszantott, s maradt. Esní kezdett.*

*Mindketten szótlánul álltak a boltív alatt.
Ruháik elejét beprűszkölte a nyálás eső és a
magánosság.
Két ember nézte egymást. Semmijük sem közös, csak
ez a végnélküli várakozás, hogy külön-külön elinduljanak.
Topognak, nézelődnek. Nem feszélyeztetí őket, hogy
a magasabb fiú, az alacsonyabb lány. Szamárság
lenne minden bizonytalansága a lánynak,
amiért a fiú köhög, még nem tüdőbajos, nem igaz?*

*A fiú kezében táska. A szélén kirojtosodott.
Olyan, mint ott túl, az az elázott fiákerosló. Az apja
bízta rá, mielőtt meghalt, az esztergapaddal együtt, mely
megtisztítva pihen most a gyárban.
A lány kezében félkilónyi kenyér. Még gomolyog
belőle a pára. A lány mosolyog. Mint paprikán a só
kánikulában, megolvad arcán a fiúnak is a komorság.
Maszatos olajos kezét kidobja az ég darabkája alá
és odaszól: „Már csendesül...”*

*Mindketten szótlánul álltak. Én az oszlop másik felén, mint
komor hétköznap, csak álltam és kötekedett velem az élet.
Amit láttam (így észrevétlen) megmosolyogtam és
gondoltam, ellépek, de*

*ott előttem együtt ment a
táskával és kenyérral az utca. A gesztenyefák kislányos
sorokban már messze mozogtak. A ló szemében a könny kiszáradt
és a napfény aranyat hintett már a fiataloknak.
Az előbb még mindketten szótlánul álltak.*

József Attila tanulmányai

Bori Imre

A köztudatban a költő él, s nem alaptalanul, hisz legpontosabban verseiben fogalmazott. A költő József Attila a költeményekben teljesebben látta és fejezte ki a világot, mint a prózaíró. Most azonban, hogy megjelentek prózai dolgozatai, azt kell megállapítanunk, hogy érthetetlen módon merültek feledésbe ezek az írások, mert nemcsak a költő jobb megértését segítik elő, hanem még jobban kidomborítják a filozófáló, a gondolkodó költő amúgy is markáns arcélét, és azt a sejtett igazságot példázzák, hogy József Attila nemcsak nagy és eredeti költő volt, hanem ízig-veéig marxista is, eredeti gondolkodó, aki olyan korban hirdette a marxista gondolkodás eleven és alkotó valóságát, dogmamentességét, amikor az legtöbb művelőjénél dogmává kezd merevedni.

Tanulmányai keletkezésük időrendjében két, egész világosan megkülönböztethető csoportba gyűjthetők. Az 1932-ig írottak uralkodó gondolata, vezérfonala az irodalom, míg az 1932 után keletkezett tanulmányokban filozófiai, szociológiai problémákat fejteget.

Első, rövid írása 1923-ban jelent meg a *Makói Friss Újságban*, de írásai csak 1928-ban kezdenek szaporodni. 1926-

1932 között tanulmányainak, cikkeinek száma 28; két, másokkal együtt írott alkotása is fennmaradt ebből az időből (*Ki a faluba!* és a *Halálbüntetés elleni röpirat*) s néhány fontos, de töredékben maradt tanulmánya (*A magyar proletárodalom platformtervezete, Esztétikai töredékek egyes darabjai, A művészet kérdése és a proletárság*). Kritikák és polémiák jellemzik a huszas évek végén és a harmincas évek elején keletkezett prózai műveit. Előbb a *Nyugatban* cikkező, jelentéktelen könyvekről ír rövid bírálatokat, majd különböző baloldali folyóiratokba ír. A Kosztolányi által megindított *Ady-revizió*ról híres *Tollban* két hosszabb polemikus írása jelenik meg, mind a kettő jelentős lépés a költő eszmei tisztázódása terén (*Ady-vízió*, valamint *Az istenek halmak, az ember él* című, Babits költészetét taglaló „tárgyi-kritikai” tanulmánya).

Három megkülönböztethető, de egymással összefüggő eszme-menetet figyelhetünk meg ezekben az írásokban. A szocialisztikus líra bírálatát, a polgári költészet kritikáját és ezek nyomán a maga „költészetbölcselete” kialakításának kísérletét. Költészetének is ezek az alapvető problémái ebben a korban: a

maga hangját keresi, tematikájának maradandó kifejezését, s ha a kortárs irodalomban néz szét, természetesen ebből a szémszögből tekint körül. De a maga költői gyakorlatának védelme, magyarázata is szeme előtt lebegett. Így találja magát szemben nemcsak Babitscsal, hanem elvbarátaival is, s ezeken túl, a harmincas évek kezdetén a Párttal, amelynek formálisan csak 1930-ban vált tagjává.

A szocialisztikus líráról 1928-ban nyilatkozik először Brichta Cézár versei kapcsán. József Attila nagy utat tett meg mind eszmei tisztázódása, mind költői gyakorlata területén, míg eljutott a munkásmozgalomhoz. A polgári líra nagy iskolájában nemcsak a költés formái problémáit ismerte meg, hanem megtanulta, s ebben megerősítette az egész világirodalom is, hogy a vers központjában, bármiről legyen is szó, a költő egyénisége és átélése áll. Amikor először nyilatkozik a szocialisztikus líráról, nem véletlenül éppen ezt a kérdést állítja első helyre, s ezzel eleve elhatárolta magát a munkásmozgalmi irodalompolitika akkor alakuló elméletétől, amely végül a szocialista realizmus elméletébe torkollt. „Elsősorban azt kell megvizsgálni — írja Brichta Cézár kapcsán —, hogy mennyiben élte át a szocializmust mint költészetet, vagy pontosabban szólva, eszmei tartalmát mennyiben sikerült lelkivé váltania. Ez fontos... mert egy tömegmozgalom emberi mélységét méri”. Ezzel párhuzamosan bírálja „szocialista voltukkal hivalgó költőtársait”, akik munkáiban „csak a századvégi március 15-i hazafias ódák absztrakt lelkesedését találom, sokszor a háború után konstruált, tehát még absztraktabb formanyelvvvel, méha pedig hangulatos szentimentalizmussal, de nem egyszerű és komoly átfogó érzéssel, amely (tulajdonképpen a költészetben mindig) lelki világrendet jelent”. A költő tehát a kor szocialisztikus költészetének két hibáját emeli ki: a konstruált, absztrakt formanyelvet és a hangulatos szentimentalizmust, amely a nyomorköltészetet annyira jellemzi. Tagadja ezeknek a jegyeknek a jogosultságát, és gondolatai világosan mutatják az irányt is, amelyen József Attila költői gyakorlatában haladni akart: lelkivé váltani az eszmei tartalmát, éppen ott egyéníteni, ahol a forradalmi költők leginkább általánosítanak, ahol személytelenné teszik költészetüket. József Attila a szocialista politikai költészettől az egyete-

mességet kéri számon, és ő maga ezt akarja megvalósítani. A nagy költészet hirdeti meg, amely az egyetemesnek és az egyéninek harmonikus egymásba-csapásából áll. Ebből a szempontból jellemzi a népköltészetet: „Tény az, hogy egymagában egyetlen műköltő sem lehet versenyre a népköltészetrel, amely értékes mozzanatainak egyetemében a tiszta valóságra való eszmélet páratlan teljességét éri el, hiszen az élet különbözőneműek folyamatosága”. Közlebb kerülni az „egyetemeshez”, hogy az egyéniség „lelki világrendje” kifejezhesse az élet valóságát, egyetemes formáit. Ezért mondja ugyanott: „A műköltő... egyénisége csak ott válik értékké, ahol az egyetemesbe kapcsolódik, vagyis ha alkotásakor benne egyéni mivolta mellett a közösségi egyetemes is mozdul...” (*Magyar Mű és Labanc Szemle*). Ebből a szempontból veti el mind a polgári költészetet, mind a „proletár lírát”. Az egyiket „egyéni kedésért”, a másikat, mert motívumai pusztán „tárgyi megjelölésé” válnak (lásd Nagy Lajos könyvéről írott ismertetését). Itt fejti ki a valóban a proletariátus eszmevilágában élő író jellemző sajátosságát: az anyagnak, az általános emberinek és társadalmának önálló minősítéséről beszél, majd így folytatja: „Önállóságuk azonban nem érinti szocialista mivoltukat, mindössze annyit jelent, hogy Nagy Lajosnak nem csupán értelme mozog a szocializmus gondolkörében, mint művészen kitetszik, hanem a fogalmakkal nem irányítható művésziesség is úgy szabja meg benne tevékenysége irányát, hogy a szocializmus ennek inkább utólagos tudatosítása... voltaképpen Nagy Lajos módjára kéne szemlélődnünk, ha adnánk valamit a tárgyilagosságra”.

Fontos és nagyon jellemző József Attilának az az állítása, amely szerint a „fogalmakkal nem irányítható művésziesség is úgy szabja meg benne tevékenysége irányát, hogy a szocializmus ennek inkább utólagos tudatosítása”, azaz az eszmei tartalomnak lelki világrenddé válása, más szóval utólagosan tudatosodjon ez az olvasóban. Egységét követeli annak, ami a maga korában egymástól messze állt, hisz a polgári költészet sajátossága a művésziesség volt, a proletárlíráé viszont a szocializmus gondolata. Ennek egysége pedig úgy valóítható meg, ha mind a kettőt túlhaladja a költő az eszmeinek lelkivé váltásával. A tárgyilagosságot szemléletre

vonatkozóan pedig Arany János szavait variálva mondja az irodalom és a szocializmus kapcsolatáról tartott előadásában: „Költő, mondj igazat, de rajt ne fogjanak, csak ha elemeznek”.

Az *Irodalom és szocializmus* címmel megtartott előadása művészetbölcseleti rendszere kialakulásának szempontjából fontos: itt kísérel meg először rendszeresen kifejteni gondolatait. Egyik kitételében érinti a „szocialista irányzatú műveket” is, bírálva azokat. Hübaként rója fel nekik, hogy azért nem műalkotás legnagyobb részük, mert az észrevett, illetve tudott és felhasználható összefüggésekből, ellentétekből nem alkotnak „szemléleti végső egészet”, és így a felhasználható összefüggések érvénye elsikkad. A dolgok összefüggése úgy valóságos, ahogyan a „világégeszet” alkotják, tehát a műalkotáson belül (József Attila szerint „műégesz”) is csak úgy érvényesek, ha szemléleti egészet alkotnak. A szóban forgó „szocialista irányműveknél” a művészi állandó (a forma) a hibás, és ez „érvényteleníti a művészi változót” (a tartalmat). Azaz: a forma és a tartalom egységét hirdeti. Ami új mozzanat még itt, az a gondolata, hogy ilyen műveket csakis „osztályharcos, szocialista ideológiával lehet” megalkotni és ezt „tudományos szemlélettel” is ellenőrizhetjük. Kassák Lajos verseiről írva azt mondja, hogy „minden egyéniség csak különös hordozója a társadalmnak” — végső fokon tehát egész művészetbölcseleti kérdéskörét és ezen belül a szocialisztikus költészet hibáit is az egyéniség és valóság viszonylataiból szemlélte, a „lelki világrénd” fogalmába kapcsolva.

Van József Attilának egy tanulmánya, amelyet kortársai „érthetetlennek” tartottak: az *Egyéniség és valóság*. Ezért kell erre hivatkoznunk, mert fentebb kifejtett nézetei alapján joggal tételezzük fel azt, hogy a költő szemléletében a szocialista eszmiségű költészet központi kérdésének az egyéniség problémáját látta. Tanulmányában az egyéniség viszonyát akarta meghatározni a társadalomhoz, azon túl pedig általában a valósághoz. Marxista tanulmányai, különösen *A tőke* és Marx több fiatalkori művének állandó tanulmányozása, valamint Hegel logikájának és esztétikájának olvasása s nemkülönben a Szellem fenomenológiája elvitték az alienált ember felismeréséig s ebből következően a valóság ábrázolásának sokrétű problematikájához is (itt már a neuroziszra utal). Igaz, ezekben az elméleti jellegű

eszmélésekben a hegei bonyolult filozófiai nyelv még akadályá magának a költőnek is gondolatai kifejtésében, tehát eszmemenete megértésében is, de már világosan kitapintható, hogy József Attila egy gazdag és új terület felfedezőjeként járja az eszmék világát és azon túl korának társadalmi életét is. Semmi sem volt távolabb elvbarátaitól és a marxistáktól ebben az időben még, mint az elidegenülés problémája, hiszen Marx jelentős írását, a *Ökonómiai-filozófiai kéziratokat*, még csak akkor fedezték fel! Ebben a tanulmányában a költő például kifejti, hogy „a társadalom nem csupán anyagi viszonyokban álló emberek mozgó összessége, hanem egyben emberi viszonyok mozgó anyaga is”. A proletárirodalom a társadalomban csupán anyagi viszonyokban álló embereket látott. József Attila e meglátása a szocialista realizmus elementáris hibájára mutatott rá.

Intermezzója ennek az eszmei tudatosodásnak az a támadás, amely a Szovjetunióból érte a *Sarló és Kalapács* című moszkvai magyar nyelvű folyóirat hasábjain. Egy platform-tervezet volt ez, amelyben az emigráció szemlét tart a magyar irodalom fölött, és itt József Attilát fasisztának kiáltották ki. József Attila először egy magánlevélben reagált a támadásra, és így jellemzi az akkor divatos proletárköltészetet: „Nos, proletárvers címen a gyakorlatban magyarul szennyirodalmi tehetetlenséget láttam és ez eleve visszarettentett. Ma is azzal a gondolattal foglalkozom a S. és K. tehetetlensége miatt, hogy az irodalommal fölhangyok és szabad teret engedek a proletárirodalom platform-tervezete kidolgozóinak”. A levél után egy hosszabb tanulmányban akart válaszolni a *Sarló és Kalapács*nak sajnos, ez a szándéka nem valósult meg, írása töredékben maradt ránk. „Sietek leszögezni — írja ebben —, hogy a proletárirodalom és művészet nem lehet más, mint a történelmi betöltése annak, ami meghatározza és ami föltétele. Meghatározza tárgya és eszköze. Tárnya az adott kapitalizmus adott osztályharcis valósága, eszköze pedig — mint minden korok művészi eszköze — a tudatvékenység ritmusossága. A kapitalizmus valósága az író fejében a marxizmus ideológiája, amely alapjában véve fogalmi, míg a ritmusos tevékenység szemléleti... Ha a társadalmi ellentétek ilyen sorát a proletáriró szemléletileg összefogja, akkor lelki (pszichikai, pszichológiai) tény-

nyé változtatta át, ami azelőtt csak ideológiai tény volt. Olyan föladat ez, hogy betöltésével a proletáriró és művész teljesíti hivatását, bár nem „tárja elének a valóság teljes bonyolultságát.” Majd tovább: „A proletáriró ott kezdődik, ahol a marxista. Marxista az, aki egyéniileg azt gondolja el és írja tudatosan, aminek a megtételére a történelem a proletariátus egészét — egyes tagjaira való tekintet nélkül — rávezeti és rákényszeríti. A marxista nem más, végső fokon, mint a történelmi proletariátus egésze [kicsiben...].”

A pártos irodalom fogalma lényegében a huszas évek végén kezdett tért hódítani a munkásmozgalmakban, s a platform-tervezet, szövegezői már a szovjet gyakorlat nyomán dolgoznak és gondolkodnak. József Attila válaszában az irodalmi pártosság gondolatát nem teszi magáévá: a marxista szót használja és a proletariátus egészét emlegeti, a költő és a társadalmi valóság közvetlen kapcsolatát szorgalmazza, s így kikapcsolja a Pártot, mint az író és a társadalom közötti közvetítő szervet. Nagyon találóan nevezte az ilyen magatartást Lukács György „partizánnak”. József Attila azt hirdette, hogy a proletariátust történelmi kényszer parancsolja a valóság helyes felismerésére. A régi típusú proletáriróadalom, amelynek a pártosság az alapelve, József Attila szemléletében már meghaladott álláspontot jelent, mint ahogy az ő versei is, amelyek a *Külvárosi éj* után írt, egy új típusú forradalmi költészetet jelentenek, túlháladva a proletárversek addig ismert és megkövetelt formáit. „Történelmi szerepe nem az irodalomnak, hanem a proletariátusnak van és a benne élő proletárirónak. Az irodalom csak visszatükröződés, az osztályharc gyűjtő visszatükröződése, amely visszahat, de csak úgy, ahogy a kirakat tükörfalai visszaverik a középpontban égő lámpa fényét, közben összegyűjtve a fény szétszóródó erősségét, felfokozván a ragyogást és megvilágítván a tárgyakat, ott is, ahol a visszavert sugár nélkül a lámpa fénye mellett is árnyékban maradtak volna”. A korabeli proletárművészet bírálata így nőtte ki magát a megbírált irodalmat, és így segítette a költőt költői gyakorlatában, így tette lehetővé egy új típusú író és irodalom megformálását és kialakítását. A költő sokszor elvont, hegeli terminológiájú tételei mindig a valóság talaján mozogtak, abból táplálkoztak, és a maga nagy költészete kialakulását készítették elő.

A költő ilyen jellegű vitát folytatott a polgári irodalommal is. Polémiájának középpontjában Babits költészete áll. A kor köztudata akkor már Babitsban szemlélte a polgári költő reprezentáns alakját, aki leghívebben fejezte ki a két háború közének polgári világnézetét és költői hitvallását. József Attila általában vita helyett Babits költészetét vette bonckés alá, és azt akarta kimutatni, hogy abban a korban már nem lehet polgári világnézettel nagy költészetet teremteni Magyarországon, vagy ahogy a költő fogalmazta meg: nem képes „határtolt végtelenséget” létrehozni. Kortársai és a mai magyar irodalomtudomány is mentegetni akarják a költőt azért, mert ezt a bírálatot megírta, sőt különnyomatban is közzétette. *Az Istenek halnak, az ember él* című „tárgyi-kritikai” írás szerzőjének erre semmi szüksége sincs. Sőt, azt is jogosnak kell tartanunk, hogy a polgári költészetet legkiemelkedőbb képviselőjében és ott támadja, ahol az magát a legerősebbnek tartotta: formaművészetében. Biztos ítélet, jó szem és határtalan polémikus kedv kell ehhez a munkához. S ki vállalkozhatott erre hivatottabb, mint éppen József Attila, mégha vállalkozása balul ütött is ki, hiszen Babits nem olyan ember volt, aki eltúrte és megbosszulatlanul hagyta a „sértéseket”. Tanulmányát olvasva egészében igazat kell adnunk a költőnek, mégha álláspontja részleteit nem is tisztázta, és így sokszor a polémikus hangba kénytelen átcsapni, és a gúny és a szatíra, a nevetségességé tevés eszközeit is használnia kellett. Később, higgadtabb hangon megfogalmazva, Babits hibáit a művészi változó hibás voltában találja meg. Elkor még megsejtésként él benne, hogy a műalkotás „értelmes világ”, tudományosan ellenőrizhető, „minden elemének megvan a maga célja, szerepe, föladata és szükségessége”. De már ezekből a szempontokból vizsgálja Babits verseit és bizonyítja rá tévedéseit. Mint mondtunk, ott támadja Babitsot, ahol őt a legerősebbnek tartották: formaművészetében, poeta-doctus-ságában. Azt bizonyítja, hogy a valóság elemeinek nem tud formát adni, mert a valóság igazi mivoltát Babits nem látja osztályhelyzete miatt. Később a polgári költészettel már nem is foglalkozik, mert azt vallja, hogy ami „polgári művészet”, az már nem művészet.. A polgári művészetet művészetnek tartja a polgárság, azaz szubjektíve művészet, de objektíve nem, azaz egyáltalában nem

művészet". Ezért merészelte például átírni Babits verseit, hiszen ő maga a művész munkáját alkot-adásnak tartotta. Tragikomikusabb helyzet aligha adódott az új magyar irodalomban ennél: a formaművészet pápájának verseit kijavítja, újraírja József Attila, mert azok babitsi formájukban nem versek.

Ezzel a két irányban gyakorolt kritikával párhuzamosan a maga művészbölcseletét is meg akarja fogalmazni. Vizsgálódásait a legmélyebb gyökereknél kezdi: a művészet lényegénél. Arra a nehéz kérdésre akar választ találni, hogy mi a művészet. Kezdetben elszórt megjegyzéseket találunk csupán erre (A Babitsról szóló tanulmányban és az *Ady-vízióban*), majd 1931-ben rendszeresebb kifejtését az *Irodalom és szocializmus* című tanulmányában. A költő — hirdeti — tanú. A művész „csak ott és annyiban művész, ahol és amennyiben a fent említett universon szavahihető tanúja”, a művészet pedig ihlet. Az ihlet szerepét abban látja, hogy az író annak segítségével eltakarja a világ jelenségeinek a műben nem használt tömegét, de úgy, hogy megsemmisíti azt, és a világ végtelenségének helyébe egy határolt, befejezett egész keletkezik a műalkotásban. Így lesz a műalkotás a különösnek egyik sajátos esete, vagy ahogy a költő meghatározza: határolt végtelenség. Sok érdekes gondolata van a nyelvvel kapcsolatban. A költemények szavai önmagukban is műalkotások, mert *keletkező* szavak, ugyanis a szavak logikai tartalmukkal mindenki által használhatók, de művészi használatban a keletkező szó érzelmi tartalmat is kap, ezen túl pedig osztályjelleget. A szó — mondja — használatban szemlélet, keletkezésében pedig műalkotás. Ezért a mű bármelyik pontja „archimedesi pont”, azaz a műalkotáson belül minden szónak, általában a részeknek, harmonikusan kell beleilleszkednie az egészbe. De a műalkotásnak, mert a szemléleti határon jár, el kell bírnia minden vonatkozásban a tudományok, mesterségek, szakmák bírálatát is. Hasonló észrevételeket találhatunk a forma és tartalom kapcsán is. József Attila szerint a forma a művészi állandó, a tartalom pedig a művészi változó. A műalkotást így határozza meg, „A műalkotás valóságos világi (kozmosz) összefüggésekből, társadalmi ellentétekből alkotódik, mint ritmusosan szemléleti végső egész a nem szemléleti, de való-

ságos és szintén változó világegész helyébe. A művészi állandónak meglegyen a valósága, a művészi változónak fennálljon az érvényessége”. A költő pedig ezt a meghatározást kapja: „Az ihletett ember az, aki megtalálja a művészi állandót, amely a művészi változót érvényesíti”. Ezt pedig már csak szocialista ideológiával lehetséges megtenni teljes értékűen — teszi hozzá. Ide kell írunk azonban még egy gondolatát, amelyet Kassák Lajos verseiről írott bírálatában fejtett ki: „Az ember életében az értelem a formaalkotás szerepe... Az értelem még az igazságnak is csak formát ad, hogy belátható, hogy szemlélhető, megpillantható legyen és nem az értelem hozza létre az igazságot. Azt is tudjuk, hogy a művészet az emberi eszméletnek, a léleknek, a tudatnak, vagy ha úgy tetszik, a tudatalattinak a mélyéről — de *mindenképpen az emberi élet jelenné gyülemelő múltjából* (a kiemelés az enyém. B. I.) hozza fel képeit... S a művészet abban különbözik mindenfajta álomtól, mindenféle csapongástól, hogy a tudatnak, léleknek mélyéről felmerülő képeket értelmesen rendezzi, hogy közvetlen jelentést lehel beléjük és e jelentéseket közvetlen értelmi viszonyba foglalja össze”.

Ha arra gondolunk, hogy eszméit aktív pártmunkás éveiben termelte és, mi több, hirdette írásban, amelynek nem volt visszhangja, és terjesztette szóban, előadásokban — némileg fény derülhet arra a még mindig misztifikált kérdésre is, hogy József Attilának miért sokasodtak meg összeütközései a Párttal, s miért maradt ki végül is onnan. A moszkvai magyar emigráns írócsoport és nemcsak az, hanem a hivatalos pártideológia (Magyarországon is, a Szovjetunióban is fasisztának, majd zavarosfejű elméleti embernek tartották, akit megzavart Marx és Hegel tanulmányozása) semmi közösséget nem vállalt eszméivel, és megtagadta a költő marxista voltát. Tanulmányai világosan azt mutatják, hogy eszméi téren József Attila messzebb és mélyebben látott, mint elvbarátai. De az is megvillan ezekből a prózai írásokból, hogy a költő 1932 után keletkezett nagy költészete nem „csoda” és nem a véletlen műve, nem légváratok épített bennük a költő. Egy rendszerezett és mélyen átélt világnézet alapjaiból nőttek ki ezek a versek, költői megfogalmazásaiként ugyanannak a világnézetnek. S még valamit meg kell jegyeznünk itt: József Attilát kortársai dogmatikusnak tartották, mert erősen hitt meglátott igazságaiban. S évtizedek múltán, való-

ban történelmi tapasztalatok birtokában, éppen azt kell megállapítanunk, hogy a kor marxista elméleti írásaiban keresve a marxizmus eleven szellemét, egyelőre még csak esztétikai vonatkozásokban (de már az *Egyéniség és valóság* című tanulmányával is) éppen József Attila kellően nem méltatott és nem értékelt írásaiban lehetjük azt megmagyarul.

1932 után figyelme mind jobban a társadalomtudományok kérdéseire irányul. Két okból is: a faszizmus győzelme Németországban megzavarta a magyar pártmunkásokat, akik a leglelkesebb optimizmussal hitték a németországi munkásmozgalom közelgő győzelmében, és amikor Hitler került uralomra, a zavar általános lett. De a párttal történt összeütközése magát a költőt is arra kényszerítette, hogy ismét felülvizsgálja nézeteit. Újból és újból a marxizmus alapjaiig hatol már annak a felismerésnek a birtokában, hogy a munkás is termelő-eszköz (amit például Molnár Erikk, aki vele vitába szállt, tagadott!) a kapitalizmusban, s hogy az elidegenülést nem szabad figyelmen kívül hagyni a vizsgálódásban, végül pedig, hogy a marxizmus nemcsak közgazdasági elmélet, hanem humánus is.

Marxista tanulmányainak sorát az *Egyéniség és valóság* nyitja meg. Ezzel a tanulmányával lezárul a költő „irodalmi” érdeklődésének is egy szakasza, hogy helyét elméleti munkásságában a társadalomtudományok foglalják el. Kiindulópontja az elidegenült ember, tehát a marxista kutatás legismeretlenebb, legelhanyagoltabb területe. Első komolyabb értekezése ez a költőnek, s éppen ezt nem értették kortársai, mert logikai levezetéseiben az elidegenült ember kérdését veti fel. Tanulmánya négy részből áll: *A társadalom, Az egyén, A társadalmi forradalom, A neurózis*.

A termelő eszközökből indul ki. Ez, szerinte, a társadalom és a természet viszonyának tárgyi megjelenési formája. Az ember eszközei révén érintkezik a természettel, s így a természet is emberi tárgy lesz, azaz a természet is társadalmiasítottá válik. Tehát az ember hat a természetre, de a természet is az emberre — azaz: az ilyen társadalomnak kettős a minősítése: társadalmiasítja és alakítja a természetet, de mert ő is természet, a természet része, egyúttal tárgya is a alakításnak. A társadalmat ezeknek nyomán így határozza meg: a természeti anyag társadalmiasítása és társadalmiasodása, melynek mozgató erejét a termelő eszközök képezik. Ebből

azután logikai levezetéssel kimutatja, hogy maga a természet is termelési eszközzé vált, s következésképpen az ember is. Tovább menve, József Attila kimutatja, hogy az emberek egymással a termelési eszközök révén vannak kapcsolatban, de úgy, hogy maguk is termelési eszközök. Az eltárgyasodás felismerése ez.

Az egyén című fejezetben kimutatja, hogy az ember egyszerre a termelés alanya és tárgya is. Az ember csak a társadalommal van érintkezésben, és minden mással (embertársaival, a természettel) csakis a társadalom közvetítésével találkozhat. A tőkés társadalmi rendben a bérmunkás termelési alany és termelési tárgy, s mint ilyen, a tőkés társadalomban a termelési alany és termelési tárgy azonossága megszűnik, s ez „együtt jár a társadalmi alanyok új társadalmi viszonyban való tárgyiasodásával...” *A neurózis* című fejezetben a „társadalmi alanyok a társadalmi tárggyal való szembekerülése” következményeit, más szóval az elidegenülés emberi következményeit vizsgálja. Ez a kettősség az emberek idegességében nyilvánkozik meg. Korunk a neurózisok kora — mondja a költő, de azt is megállapítja, hogy a neurózis társadalmi aktus, s éppen ezért a neurotikusok gyógyítása nem egyéb, mint az „egyén. társadalmi valóságának a tudatbahozatala”.

A költő így jutott el a közgazdasági kategóriákból az egyén lelki problémáihoz, így, ilyen utakon tör a maga költészete irányába is, a maga élete kérdés-komplexusainak felvetéséhez. Egy másik írásában (*Az ifjúság nemi problémái*) nemcsak a neurózis kapcsán fejt tovább gondolatát, hanem egyúttal pontos meghatározását is adja a maga 1932 után keletkezett verseinek: „Innen az, hogy az egyén „idegessé” válik, saját magával meghasonlít, mert ami ellen társadalmi méretekben küzd, az megvan benne is, annak ő is részét alkotja...” mert „márpedig tőkés, azaz megoldhatatlan ellentmondásokkal teljes társadalomban élünk, tehát megoldhatatlan ellentmondásokkal, konfliktusokkal teljes az egyén erkölce, lelkiismerete is”.

Az elidegenült ember megtalálása megértette vele, hogy miért Hitler és miért nem a munkásosztály győzött 1933-ban Németországban. A tömegek „éretlenségét” tapasztalta, és így módosította a Kommunista Kiáltvány gondolatát: „A proletároknak csak rendkívüli körülmények között nincs láncakon kí-

vül veszteni valójuk —, általában azonban van veszteni valójuk: az életük. Amíg a proletárok, akik elvégre emberek, életét tőlük idegen elvök (pl. háború) nem vetik kockára, addig ők maguk eszményeik kedvéért nemigen kockáztatják, márpedig a szocialista társadalom alig lehet számukra, a zöm számára több az ideálnál” s ezzel élére állította a kérdést. Nem eszményi proletárokat lát, hanem hús-vér embereket, akiknek a tudata messze elmaradt, és forradalmi akcióit abban az időben nehéz lett volna várni tőlük. A jövő, a végső cél helyett ezért fordul a figyelme a jelenre, s a kiábrándultság, ami szavaiból kicseng, éles fényt vet kortársai arcára is — azok az ő szemében nem eszményi emberek többé.

1934 novemberében jelenteti meg *Szocializmus bölcselete* című tanulmányát, melynek már ez az új „tájékozódás” az alapja. Egyik legfontosabb elméleti munkáját alkotta meg ezzel a tanulmánnyal, melyben a maga marxista felfogását abból indulva fejti ki, hogy az osztályharcnak számolnia kell az emberi tudat létezésével is. „En... azon a nézeten vagyok, hogy az egész marxi bölcsélet kérdésköre azonos az emberi tudat alakulásának kérdéskörével”. S egy pillanatig sem kételkedik a szocializmus eszméjében. Ez a kor legközvetlenebb hatóereje, és ezzel még az olyan szocializmus-ellenes irányzatoknak is számolniuk kell, mint amilyen a fasizmus, hisz a nemzeti szocializmus nevet vette fel. „A közösségi elvet állítják előtérbe, csak éppen nem a társadalmi eredetű emberiség közösségi elvét, hanem az elvont, korlátokat szabó, korlátolt „nemzeti”, „faji”, „állami” stb. közösségi elvet”. De a közösség nemcsak egymagában kényszeríti magát a világra, hanem a világ a közösségi elven kívül „sebeire mutogatva kiált a vajdó öntudat után”.

József Attila pontokba foglalta a marxista bölcséletben meglátott sajátosságokat. Középpontban az emberi tudat alakulása áll. Az ember „lényegét társadalmi tudata teszi” — mondja. Az emberi tudat azonban még nem is mérte fel saját természetét a munkásság soraiban, nem tudja, hogy „vágyai, céljai, törekvései és általában cselekedetei társadalmi létéből fakadnak”, azaz még „nem lépett a gazdasági kategóriák szerint megoszló tudatok helyébe magának a társadalmi eredetnek a tudata”. A gazdasági kategóriák mögötti világot kutatja, míg korának marxista elméletírói éppen ezt nem akarták tudomásul

venni, nem látták meg azt, hogy a termelési eszközök „szerepe azért olyan fontos a történelemben... mert azok tesztetik meg láthatóan, félre nem érhetően és határozottan az embereknek... valóságos szellemét, reális tárgyi logikáját”. József Attila a maga elmélete középpontjába a „valóságos, érzéki léten alapuló tárgyi, emberi logikát” és életet teszi. A közgazdasági kategóriákban is emberi vonatkozásokat látva kapcsolja ide az elidegenült ember fogalmát, s így mondja, hogy „A tőke nem is a közgazdaságtan kritikája, hanem magának a polgári gazdaságnak a társadalmi öntudatra ébredt ember szempontjából írt bírálata”.

A költő eszménye „a társadalmi öntudatra ébredt ember”. Ennek tartja saját magát, ezt az eszményt hirdette verseiben, és ebből a szempontból nézi az „öntudatlan” munkástömegeket is. Az osztályharc feladatát például abban látja, hogy „állandóan napirenden tartásuk mindazokat a problémákat, amelyek az egész társadalomra vonatkoznak és így a szubjektív osztálytartalmú embereket arra kényszerítsék, hogy elméjüket megnyissák ama objektív tudat számára, amely a termelésben érvényesül”. Erre figyelve szabja meg a szocialista ember mivoltát is így: „Marx gondolata szerint azonban mindenki szocialista, aki tudja munkálkodik azon, hogy az ember méltó legyen önmagához, hogy az emberi lényeg kifejezésre jusson, hogy megszűnjenek azok a társadalmi különbségek, amelyek a termelés fejletlenebb fokán szükségessé váltak, ma már azonban mind az anyagi termelésnek, mind az erkölcsi jóérzésnek, mind a teljes emberi öntudat kialakulásának akadályai”. Ehhez a felismeréshez a proletariátus egészét anyagi szükség sarkallja, egyeseket, így a költőt is, az „erkölcsi szükségyszerűség”.

A marxista bölcséletnek ilyen, az „emberi” vonatkozások felé fejlesztése szükségyszerűvé tette annak a felismerését is, hogy a marxi bölcséletben, különösen a költő korában, elsikkadt az a jelleg, amit ő szocialista humanizmusnak nevez. Hiányt talált benne, mert az ember pszichológiai adottságaira, tehát egzisztenciálisan a maga legégetőbb emberi problémájára nem talált magyarázatot benne, míg osztályok viszonylatában és a jövőt illetően olyan biztos alapul szolgált neki. Ennek „pótlásaként” merült fel benne a pszichoanalízis és a marxizmus összekapcsolásának szükségessége. Ezt akarta elvégezni a *Hegel, Marx, Freud* című, töredékben

maradt tanulmányában. A termelőerők és az emberi ösztönök rendezett, szép, harmonikus világát kereste.

Kiindulási pontja az idegenült ember létezése, tehát a deformált, az eltárgyasodott, a „tárgy-egyen” ember-telen tudata. A társadalmi összeütközések az emberekben is folynak; az emberek olyan eszmékkel jelennek meg társaik között, amelyek belső harcaik eredményei — írja egyik könyvbírálatában, egy másik helyen ezt a gondolatát találjuk: „Az ösztönökkel, melyek nem ismernek, tehát el sem ismerhetnek társadalmi különbségeket, s ezért állandó forrásai minden olyan törekvésnek, mely az ember és ember közé emelt válaszfalak, pl. az osztályok megszüntetésére irányul, az ösztönökkel, melyeket a történelmi korok embereinek gyermekkorukban, gyámoltalanságuk folytán el kellett fojtaniok; az ösztönökkel és gyermekkori elfojtásukkal, melyet az emberek felnőtt korában is fenn akarnak tartani a történelmi társadalmak uralkodó és haszonélvező, az egész emberi termelés javát kiszajátító hatalmasságai; az elfojtásból kiszabadulni iparkodó ösztönöknek, az elnyomtatásuk ellen küzdő, szabad emberi lét után sóvárgó tömegeknek és az infantilis elfojtások megrögzítése az érdekelt osztályuralmak örökös birkózásával inkább magyarázható...” (*Hatvany Bertalan könyvéről*). Egy másik helyen ezt olvashatjuk: „Nem gondol arra, hogy a történelmi materializmuson alapuló tudományos szocializmus oly szabadabb világot ígér, melyben hinni érdemes. Nem gondol arra, hogy a kapitalizmus hajszája tette a lelkeket sivárrá, hogy a tőkés gazdálkodás ellentmondásait feloldó értelem helyét a lelkekben mindama szépségeknek, jóságoknak, kedvességeknek, erényeknek, melyeket a tökehalmozás nyers törvénye közvetve vagy közvetlenül halálra ítél”. A kapitalista gazdálkodás körülményeiben élő munkásságban éppen a felsorolt szépségek, emberi vonások kénytelenek voltak a tudat alá elfojtásokként szorulni, s erre önmagában is elég példát talált a költő (anya-versei például). Ezért nyúlt a lélekelemzés felé.

A Hegel, Marx, Freud című tanulmánya hat fejezete alapvetésnek készült. A mai világ válságából indul ki, amelyet gazdasági okokkal magyaráz és egyszerre két elmélet (a szociáldemokrácia és a kommunista) is vallja, hogy a „munkájukból élő s az ellátatlan emberek végül is valamilyen szervezett formában fellázadnak s egyik elmélet szerint békés (a szoc. dem.) a másik szerint

forradalmi eszközökkel megteremtik a szocialista társadalmi élet alapjait. Azután a tudományos szocializmus forrásait ismerteti, majd felveti a kérdést: miért nincs még szocializmus? „Nem akarom ezzel mondani, hogy nem következik el, ha az emberek azt akarják, hogy elkövetkezzék. Csak azt kérdelem, hol csúszott hiba a számításba: hogy lehet az, hogy az ún. „tárgyi előfeltételek” megvannak s az alanyiak hiányoznak...” Marx sokat idézett mondata után, hogy az emberiség csak olyan feladatokat tűz maga elé, amelyek megvalósításának reális föltételei vannak, a fasizmus uralmával kapcsolatban így kérdez: „hog lehet az, hogy egy hatvanmillió lakosú állam polgárainak fele a fajtisztaságot látja ma történelmi céljának?”

Azután a fejlődés elvét kíséri végig Hegel, Feuerbach majd Marx nyomán, s végül a lét kérdésénél állapodik meg hosszasan, idézetek sorával bizonyítva állításait. Központja ezeknek a gondolatoknak az a mondat, amelyet idéz: „az embernek az emberhez való közvetlen, természetes, szükséges viszonya a férfinek a nőhöz való viszonya. Ennek a viszonnak a jellegéből következik, hogy az ember, mint faji lény mennyire lett magáé és mennyire fogta fel magát...” Majd perbeszáll azokkal, akik mindenben csak anyagi okokat keresnek: „Azok a „marxisták”, akik mindenütt és mindenben anyagi érdeket keresnek s az anyagi érdeket teszik elvé a emberi öntudat mai fókán is s cselekedetek értelmének vizsgálatában, Marx gondolataiból egy kukkot sem értenek”.

Marx tehát az embert mint „látható, érzéki valóságot szemléli, életfeltételeiből és „reális énjéből” következett a jövőre”, azaz: Marx szerint „arról van szó, aminek történnie kell és nem arról, hogy mit gondolnak, milyen adott célokat tűznek maguk elé a proletárok és pártjaik”. Végső fokon azt következteti ki, hogy „saját tudatunkkal közvetlenül nem alakíthatjuk létünket”. Tanulmánya 6. fejezetében azonban a pszichoanalízisre térve át, ezt írja: „Egy új természettudomány, a pszichoanalízis, azonban azzal a felfedezéssel vált betegségek gyógyító módjává, hogy a tudat képes a lét közvetlen alakítására, ha másként nem, hát úgy, hogy kivet magából, elfojt olyan gondolatokat, amelyeket a valóság természeti lét sugalmaz s ezzel az elfojtással annyira megváltoztatja a léte, hogy az egészséges ember beteg emberré válik”. József Attila szerint az ember társadalmi és természeti léte között díz-

harmónia van, a társadalmi lét hatására a természeti lét eltorzul, az ember elidegenül önmagától. Az ember tudata a természeti lét eltorzított képét adja csupán. „Ez a tudat nem a lét képét torzítja el, hanem magát a léte mint természetet, s e torzított képet többékevésbé híven „megőrzi”, s az emberiség múltjában csakis ilyen emberekre számíthatunk.”

A költő gondolatmenetéből két fontos tény tetszik ki. Gondolkodásának alapját még a négy év előtt lejártszódott németországi események hullámverésében támadt probléma-rajból teremti („Hol csúszott hiba a számításba...”). és ezt akarja kielemezni, mert szerinte a szubjektív feltételek, az emberi tudatok területén van baj. A „mi lehet az?”-ra az elidegenülésre hivatkozik, amelyben „megszakad” a kapcsolat a tudat és az embertelen lét között, hiszen az embertelen lét nem sarkallta a tömegeket akcióra, bár Marx ezt írta: „A legembertelenebb végleten van összefogva a mai társadalom minden életfeltétele, mint-hogy benne az ember elvesztette saját magát, de minthogy egyszersmind nemcsak megnyerte ennek a veszteségnek elméleti tudatát, hanem kényszerítve is van közvetlenül... hogy fellázadjon ez ellen az embertelenség ellen...” S mégseim lázadt fel, hanem a fasizmust elfogadva, a legnagyobb embertelenség megszületésében segédkezett.

A pszichoanalízissal tehát az alanyi tényezőkről akart a költő ismereteket szerezni. Nem a marxizmust helyettesítő rendszert látott benne, hanem csak annak racionális magvát akarta beépíteni a marxizmusba, mert — írta —, a marxizmus elmélete „filozófia, de pszichológia is. Humanizmus, de éppen a legemberibb jelenséget — az elmebetegséget és a neurózisokat nem lehet vele megérteni...” A „racionális magja” a lélekelemzésnek az elidegenült ember lélektana lehetne, az „öszönök dialektikája”, mint ahogy egy gondolatforgácsában címként felírta. Általában pedig azt állapíthatjuk meg, hogy hitte: a jövő meghozza majd a felszabadulást, de tudta, hogy életében ezt már nem várhatja, megérni nem fogja.

József Attila marxista gondolkodása nem volt dogmatikus, bár éppen ezzel vádolták életében. Hajlékony fegyverként alkalmazta a dialektikát vitáiban, de kora társadalmi élete felmérésében is. Nem volt tekintélytisztelő, nem riadt vissza újragondolni Marx, Engels, Lenin szövegeit a tudomány új felfedezései, a társadalmi változások tapasztalati fé-

nyében. Az elidegenülés felismerésében, a dialektika megértésében pedig messze maga mögött hagyta kortársait, és prózájában egy eredeti gondolkodó töredékben maradt, sok szempontból kidolgozatlan rendszertalkotó kísérletet szemléltethetünk. Szerencsétlen körülményei (egyéni életéből és társadalmi helyzetéből következők) gátolták, hogy eszméinek rendszeres kifejtéséhez hozzákezdjen. Nemcsak a magyar esztétikai irodalom, de a magyar filozófiai gondolkodás is hiányát érzi ennek.

Meglepőnek tűnhet, hogy a modern magyar irodalom legnagyobb költője, ha prózát, tanulmányt írt, majdnem állandóan az elmélet síkján mozogott, s szinte csupán egyetlen kérdés igazgatta: a marxizmus bölcselete. Költészete nagy rendszere mellett ezek a tanulmány-töredékek a maguk fragmentum-voltukkal még súlyosabban éreztetik a rendszer hiányát, melynek megalkotására, hiszszük, a költő vállalkozott volna ereje teljében. S ő helyett örölte sötétiségebe merült.

Egy azonban bizonyos: költészete elméleti alapjait ezekben a tanulmányokban, tanulmánytöredékekben, könyvismertetőkből kell keresnünk. Eszméi, érzései, költészete rendszeréhez az út ezeken a tanulmányokon át vezet, ezek nélkül teljes nagyságában a költői életmű sem mérhető fel. Sok kérdéshez hozzászólt, s még többhöz készült hozzászólni. Elég, ha csak a népiesek mozgalmával kapcsolatban tett kijelentésére utalunk, amelyben máig érvényes módon meghatározta az új népiesek jellegzetes álláspontját és nézeteit, ars poeticájuk, politikájuk téves voltát is: „Petőfi magát azért nevezte népiesnek, mert forradalmár volt s úgy látta, hogy „ha a népet uralkodóvá tesszük az irodalomban, úgy uralkodni fog a politikában is”. A mai úgynevezett „új népiesség” tulajdonképpen a népiesség Petőfi-féle értelmezésére támaszkodik s elsősorban ezért nevezi magát népiesnek, mert programjával azt vallja, hogy a népért írjon az író. Ma ez az új népiesség nem nevezhető „népiesnek”, mégpedig éppen azért, mert a Petőfi korabeli népies politikai szemléletet vallja alapjául”, majd tovább: „...határozott képzetünk van a tőkés termelési módon alapuló polgári társadalmi rend szerkezetéről, az osztályokról. Mármost, ha pontos fogalmakkal fel van fedve a mai polgári társadalom logikája, semmiképpen sem nevezhető forradalminak, vagyis korszerűnek, de úgyis mondhatnám: korszerűnek, vagyis forradalminak egy olyan foga-

lomhoz (a néphez) való visszatérés a szellem terén, amelyben csupán a múltba menekülő regényes ízlés érez forradalmi zamatot, hiszen csak a múltba menekülő érezheti mainak azt, ami akkor volt korszerű". S érdekes, hogy egyesek magát a költőt is „népiesnek” tartották, persze halála után.

Sok kérdéshez hozzászólt hosszabb-rövidebb írásaiban, s a szenvedélyes vitázó bizonyára tévedett is. A magyarországi irodalomtudomány például szeretné, ha a költő nem írta volna le *Szocializmus bölcselete* című tanulmányának egyes kitételeit. Ezekben a Szovjetunió egyes jelenségeit bírálja, s van egy bekezdése, melyben Lenin híressé vált mondatát: „Szovjethatalom plusz elektifikáció — ez a szocializmus” — így kommentálja: „Ha ilyen egyszerű volna a dolog! A bolsevikiek elfeledték, hogy az importált gépi eszközökkel együtt nem importálhatják annak a társadalmi közösségnek szellemét, objektív tudatát, amely azokat létrehozta! Elfeledték, hogy nem a modern gépek hozzák létre a szocializmust, hanem az emberekben rejlő eleven szellem, amely a gépeket megalkotta s amelynek ezek a gépek csak külső kifejezései. Elfeledték, hogy Marx a termelési eszközökről a filozófus értelmével szól, nem pedig a közgazdász eszével”. Vagy egy másik helyen, az emberi tudat lemaradásával kapcsolatban írja: „A bolsevista elmélet mindezzel szemben (ti. parancsuralom kérdéssel: „mert hiszen fegyverrel nem lehet senkit emberi öntudatra kényszeríteni” — B. I.) állást foglal, és idealistának bélyegzi ezt a fölfogást. Szintén Marxra hivatkozik, és azt állítja, hogy a fegyverek és a gépi eszközök birtokában fölépítheti egy párt a munkásosztály többségére támaszkodva a szocialista társadalmat. És fölvesz — legalább egy vagy két emberöltőre szóló — átmeneti időszakot, amikor egyetlen párt kezében egyesíti a polgári diktatúrák politikai hatalmát a polgári tőkés gazdasági parancsuralmával. És ettől várja olyan emberi öntudat kialakulását, amely nélkül szocialista, kommunista társadalmi rend nem lehetséges. Parancsszóval kényszeríti az embereket arra, hogy önként vállalják lényegüket, azt, hogy társadalmi lények. Itt az az ellentmondás tűnik ki láthatóan, amelyet a bolsevista elmélet a termelési eszközökhöz fűzött hiú reményeivel rejt el...” Ezen a helyen nehéz és föltöbb hosszadalmas volna kifejtetni, milyen igazságokat és milyen tévedéseket tartalmaznak ezek a kitételek. Egyet azon-

ban akár illusztrációképpen is el kell mondani: József Attila már 1933-ban a Szovjetunióban megrendezett mérnököpereket emlegeti. Részletes és alapos kifejtésre várnak még a költőnek ezek és az ezeket érintő gondolatai.

Tanulmányai, cikkei nem nagyon gazdag anyagának így is csak számottevő, lényegében esztétikai nézeteire és marxista felfogására jellemző gondolatait emeltük ki, kíséreltük meg elemezni és megmutatni. A terület, amelyen járnunk kellett, ismeretlen és kiértékelése még nem történt meg. A viszolygás, amely tanulmányait fogadta életében és nemrég, ahogy összegyűjtve megjelentek (*József Attila összes művei. III. Cikkek, tanulmányok, vázlatok.* Akadémiai Kiadó. Bp. 1958.), az „eretnek” József Attilának szólt. Elsősorban gondolatai miatt, mert azokat nehéz lenne összekapcsolni a pártköltőnek azzal a típusával, amit József Attilából egyoldalúan faragott a szocialista realizmuson alapuló irodalompolitika. Az igazi József Attila például megérti és értékeli az olyan polgári költőt is, mint Kosztolányi Dezső, akinek költészetében az elidegenülés polgári viszonyait találja, és így ír róla: „Kosztolányi gazdag művészete azonban mégis társadalom-alkotó erővé válik. E korban, a szociális törekvések mögött meglapul a társadalmi üresség érzése is. Azok azonban, kik már bele mernek tekinteni ebbe az ürességbe, ha el is dobják „ezt a nagy világot, mint a dióhéjt”, bizonyára nem vetik el maguktól a lehető világot is, amelyhez — hiszen alkot — Kosztolányi is ragaszkodik. A nihilizmus, ha tudatos lett, nem folytatható...” S ha tanulmányai nem is a műfaj remekei, de a bennük kifejtett eszmék mindig tiszteletet tudnak ébresztetni a gondolkodó iránt, aki az akkor még járatlan utakon, mostoha emberi és társadalmi körülmények között kereste a maga és az elnyomott, kizsákmányolt munkásosztály életére a fasizmus terjeszkedésének korszakában a feleletet a marxizmus igazságainak fényében, a dialektika eleven szellemével. Tanulmányai, cikkei, vázlati elsősorban verseivel való állandó összekapcsoltságukban jelentenek értéket, és nem külön-külön, mint tanulmányok. Költészetének gondolati mélységét mutatják, költészetéről vallanak. De mutatják az embert, a politikust, a filozófust is, aki egész költői és emberi létének alapjaiba a marxizmus igazságait építette bele.

Végül pedig egy rövid, halála előtt írott tanulmányában megáláljuk ars poeticáját is, a költő-ember szép hitval-

lását, amely egész életművének mintegy foglalata: „Mi, mai költők, nem tehetünk mást, minthogy elmondjuk örömeinket és bánatainkat egyfelől, másfelől pedig kiállunk a szabadságért minden formában és mindenütt, ahol a gaz-

dasági jólét jelszavaival és fegyveresen megkísérlük a költők örök ellenfelei a „tömegeket” legjogosabb emberi igényeiktől, a szabadságtól és a szabadságra való törekvésüktől lélekben is eltántorítani” (*A mai költő feladatai*).

Ma...

Mile Biskupljanin

*Ma elkezdtem énekelni
hogy elfojtsam
a lelkemből felszakadó sikolyt*

*Alig pitymallott
falunkon át
fekete menetek vonultak*

*Árny árny után
lépdelt
Kakastollal a fejükön
halállal hónuk alatt*

Kérdő s felelő játék

Mile Biskupljanin

*Holnap tán újra zargatnak, hogy öljek,
Akasszak, fõbelõjek, fojtsak,
Hogy emeljem és lecsapjam a bárdot,
Hogy ezernyi testvéremtõl az emberiség családjából
Elvegyem azt, amit nem és nem adhattam nekik
Azt — amit soha többé nem adhatnék nekik vissza...*

Igy dűnnyögök, és visszájára fordítom az aranyszõrmés életet...

Egyszer, egy más napon...

Mile Biskupljanin

*Ha majd az éj már nem csak éj lesz
Ha majd egyikünk élete mindenkié lesz
Ha majd a fény kire-kire egy sugárban ömlik
Ha majd egyenlőkként találkozunk egyazon parton
Egyazon nap alatt s egyazon esőben
Az lesz az igazi kezdet és tiszta derű
Egy napon, amely valóban az lesz és az is marad
Odaállunk az igazi élet nagy kapuja elé
És először fedezzük fel önnön tündöklésünk*

*Ha majd elhull minden, mi váltig halálunk akarta
Ha majd elfeledjük a szót, hogy szolga és úr
Vérző reményeink fává növekednek
Önnön vendégeink leszünk egy áhitott táncos lakomán.*

Fehér Ferenc fordításai

A kedves rokonok

Szirmai Károly

A magas, halántékán őszi, finom vonású Erdeiné az ebédlő széles ablakából nézte, mint fordulnak be rokonai, Gádorék, férje kíséretében, a túloldali mellékutca, hogy elérjék az öt órai vonatot.

Csak hogy elmentek — gondolta megkönnyebbülten. Egyhamar nem fogják nyugalmukat megzavarni. Bár később se tennék. Miért is kellett megismerkedniök? Addig is megvoltak egymás nélkül. Nem érintkeztek, nem leveleztek. Nem hiányoztak egymásnak. Noha tudták, hogy rokonok, ez semmivel sem jelentett többet, mint egy közömbös adat emlékezetük tárházában. Mindegyik élte a maga életét, választott környezetében, hajlamainak, szellemi igényeinek megfelelően.

A véletlen hozta őket össze. Utána két-három levélváltás következett. Idősebb Gádorné kezdte, ő csak kötelező udvariasságból válaszolt, s nem kapcsolatuk állandósításáért. Ezért hagyta figyelmen kívül Gádorné célzását egy tervezett látogatásra. Váratlanul érte hát, mikor rokonai egy ragyogó júliusi vasárnap délelőtt beállítottak, s felkészületlenségében a legnagyobb zavarba hozták.

Újra maga előtt látta őket, amint az előszobaajtót szélesen kitarva, belépnek. Elöl, akár egy vezénylő kapitány, idősebb Gádorné — a család feje —, egy alacsony, testes, széles arcú, hűvösszürke szemű asszony, kispolgári jólétről árulkodó, ficsurasan öltöztetett, jóképű, de hetyke megjelenésű nyolcéves unokájával, mögötte: vállas, megtermett, csöppet meghajlott, olajbarna, ravasz, nézésű fia, nyúlánk, bronzvörös hajú, fakult szépségű feleségével s négyéves vézna kislíával.

Úgy vonultak be, olyan otthonosan, mint akik hosszú éveken át ápolták a rokonságot, s hódoltak a rokonlátogatás régi, polgári szertartásának. Eszükbe se jutott, hogy mentegetőzzenek a váratlan betoppansért. Mint ahogy arra sem gondoltak, hogy annyi személyre ünnepi ebédet kitalálni

és megfőzni: ugyancsak türelmet próbára tevő feladat, s csupán a jól-neveltségnek tudható be, hogy a bosszúság mégsem látszik meg az arcon.

Még jó, hogy tizenegykor valami ülésről hazajött az ura, s reá szabódhatta az atyafiságot. Csópp kárörömmel ugyan, mert az ő rokonai voltak, s ő óhajtotta, hogy ha már összehozta őket a véletlen, ne zárkózzanak el a közelebbi megismerkedés elől. Most hát élvezze őket! Neki épp elég gond, hogy az otthoni kevésből miként fog összeügyeskedni egy ünnepi ebédet.

Az is bántotta, hogy egyikük se jött ki megkérdezni, miben lehetne segítségére. Csupán a fiatalasszonyban volt több belátás. Ő legalább felajánkozott a kész ebéd betálatására. Az elmosogatás piszkos munkája azonban teljesen reá maradt. Elvégre rokonai nem azért jöttek, hogy gála ruhájuk fölé kötenyt kerítve, oda álljanak a konyhai vásárba.

Igy történt, hogy mire sietve, kapkodva, magát is rendbe téve elkészült, agyonfáradtan ült le az asztalhoz, melyet alig másfél óra múlva újra meg kellett teríteni — uzsonnára —, mivel a rokonok vonata ötkor indult.

Közben kényszeredetten hallgatta beszélgetésüket, mely úgyszólván folyton az egy helyben topogó pletykát nyútte, élvezettel vájkálva kiterjedt s előtte ismeretlen rokonságuk érdektelen magánéletében. Ezért alig várta, hogy fölkerelkedjenek és elmenjenek. Kellemetlenül érintette hát, mikor idősebb asszonyrokona bejelentéssel fordult felé:

— Akkor, ahogy már előző levelemben említettem, Alit (a nagyobbik fiút) itt hagyjuk két hétre nálatok, hadd élvezzék. Nektek úgy sincs gyereketek, legalább felvidítja a házat.

Amire ő udvariasan természetesen azt válaszolta:

— Öröm lesz számunkra.

S hogy az öntelt fiúcskát magához édesgesse, fejét megsimogatva így szólott hozzá:

— Akkor, Ali, két hétig a mi fiunk leszel.

— Azt már nem, csak a néniék vendége! — válaszolta hetykén a fiú, hasát kinyomva, s kezét nagyosan nadrágzsebébe süllyesztve.

— Ali már ilyen önérzetes gyerek — jegyezte meg nagyanyja. — Az én nevelésem — tette hozzá büszkén. — Ferike is más lett volna a kezem alatt, s nem ilyen csenevész, nyim-nyám — vágott menye felé, akit nem szívelt, miként az sem őt. Vissza is felelt volna anyósának, csupán rokonai miatt nem tette, hogy:

— Igen, magának csak Ali kellett, mert szép, egészséges gyerek, mutogathatja, kérkedhetik vele, hogy az unokája... Bezzeg a rászoruló Ferikét nem akarta magához venni...

Így anyósa zavartalanul folytathatta:

— A kis táskába csomagoltam két hétre való fehérneműt és rövid harisnyát. Nézz, kérlek, utána — mondta rokonának —, hogy Ali rendesen váltson, úgy mint odahaza. Nem szeretném ugyanis, ha új holmiját elkoszolná.

— Meglesz, ne legyen emiatt gondod — biztosította.

Így került hozzájuk Ali, az az elkényeztetett becegyerek, akinek minden szabad volt, s aki, ha néhány napot töltött máshol lakó és szűkösebb viszonyok közt élő szüleinek modern, liliputi lakásában, nem érezte magát otthon, hanem inkább amolyan átmenő vendégfélének. Hosszabb ideig nem is tartott ki, nemcsak mert szigorúbban fogták, hanem mert elszokott tőlük, hozzájuk való viszonya megváltozott, felemássá vált, valami eltávolító idegenség ékelődött közéjük, szüleit nem érezte úgy szüleinek, mint egy gyermek, s igazán csak nagyszüleinél volt odahaza.

Ezt az élénk, virgonc, bogárszemű, de öntelt fiúcskát szabadította Erdei-ékre két hétre nagyanyja.

Erdeiné, akinek nem volt gyereke, nem hitte volna, hogy egy nyolc-éves fiúcska úgy megbolygathatja nyugalmukat, s úgy megtáncoltathatja idegeit. Ali ugyanis olyan volt, mint egy nyugtalan, fáradhatatlan furdancsbogár. Mialatt őt a konyha foglalta le és emiatt Alit nem tarthatta szemmel, az folyton tevékenységet kereső kíváncsiságában, apró-tempós lépteivel, kalandra szomjas felfedezésre indult a lakásban. Sorra nyitogatta a kinyitható szekrényeket, kihúzogatta a fiókokat, beléjük nyúlt, beléjük kotort, beléjük túrt, majd miután kíváncsiságát kielégítette, visszagyűrte, gyömöszölte az átkutatott holmit, nem törődve vele, hogy közben porcelánt csempít vagy összezúz, amiről a „néni” előtt természetesen mélyen hallgatott. Az összeforgatott szekrények kutató kirándulásai után olyanok voltak, mintha egy liliputi tatárjárás dúlta volna őket végig.

Erdeiné mindezt még első nap észrevette. Igyekezett is szép szóval Alinak megmagyarázni, hogy minő helytelen, amit művelt, de azután abba hagyta. Hátha még panaszkodni találna odahaza nagyanyjának, hogy érdes volt hozzá. Meg aztán majd csak elmúlik a két hét, s nem kell „átkozott rokonai udvariasságból” mosolygó álarcot erőltetnie egy szekrénybe tört kulcs láttára, vagy amikor Ali a nem éppen inyére való ételekben piszkál. Valósággal felszabadító seregnek érezte hát a rokonokat, mikor aznap eljöttek a fiúcskáért s magukkal vitték. Noha érzése miatt megróttta magát. Elvégre nem Ali tehetett róla, hogy ilyen, hanem a helytelen, túlelnéző nevelés.

Miközben az ablaknál állva mindezt végiggondolta, a maga csendes, egyenletes lépteivel benyitott magas, ezüstös fejű, komoly arcú férje, s mint aki nem tudta leplezni csalódottsága maradványait, leült az asztalhoz és magához húzta az asznapi újságot, melyet a vendégek miatt nem ért rá elolvasni.

— Elmentek? — kérdezte tőle csupa megszokásból.

— El — válaszolta férje szófukaron, mint akinek nincs kedve a beszélgetéshez, noha neki eszeágában se volt szóbahozni, hogy:

Lám, neki volt igaza, mikor ellenezte a barátkozást.

Inkább hallgatott, azon gondolkozva, hogy mennyire más az ura, mint rokonai, mennyire elüt tőlük természetben, gondolkozásában, mennyire a szellem embere, míg azokat csak a mindennapokhoz tapasztó anyagi valóság érdeklí, meg a másokat szóló, szapuló, kizsigerező pletyka, ez a legalja emberi szórakozás.

Hogy meg tudták tölteni rokonai a házat, mikor itt voltak, mennyire tele volt velük minden!

Napokba telik, míg kiszellőzteti ottlétüktől a lakást, míg újra olyan lesz, mint azelőtt volt, míg ismét odahaza érzik majd magukat, ha ugyan nem zavarja őket egy ideig akkor is valami reájuk emlékeztető.

Minő megnyugvás volt ebben a hangulatában az utcára néznie, röpke pillantást vetnie az ablakuk alatt elhaladókra, emberekre, akiket nem ismert, akikkel nem kellett megismerkednie, s akiket csak futólag látott, akár egy távoli, elomló, köddel takarózó tájképet. És mégis milyen jól esett reájuk gondolnia, mert színt keverték az utcába, életébe, keretként kiegészítették, kitöltötték, anélkül, hogy csalódnia kellett volna bennük.

Füvek és bogárcák

Dési Abel

1.

*Füvek és bogárcák
takarjátok reám
a gyógyító csendet*

*oly sok lázat ittam
és izgalmat ettem
és az éjszaka is
megállott felettem*

*szeretnék örökké
csendet lélegzeni
kósza álmaimat
füvekbe rejtteni*

*füvek és bogárcák
takarjátok reám
a gyógyító csendet*

*rakjatok kezemre
virágos szerelmet
ébredő tájakat
aluvó erdőket*

*ami fáj az néha
feledésbe hajlik
füvek és bogárcák
szóljatok valamit*

2.

*Madarak virágok
röpke kis életek
úgy éltek könnyedén
mint sóhaj fellegek*

*madarak virágok
távoli testvérek
fecskeznek a tavasz
s én hallgatok félek*

*madarak virágok
miért vagyok ember
még alig volt tavasz
s már itt a november*

*madarak virágok
szeresetek engem
jó volna köztetek
mindent elfelednem*

Nyári utazás

Sulhóf József

I.

A VIZESÉSNÉL

Borongós vasárnap reggel. A város felett nem az alumíniumgyár, a hámor és vasöntöde és a többi gyár sárgaszürke füstfelhői szállnak, amelyeket a maesztrál úgy kerget, tereget a város fölé, áthatolhatatlan sűrű fellegnek, mintha el akarná takarni velük a kéklő eget vagy a fénylő csillagokat. Nem, most igazi, vastag, ólmos felhők gomolyognak Šibenik és a látható messze tengerek felett is és ontják bőséggel összegyűjtött viziüket. A szél fúj, kergeti a felhőket, dühöd a maesztrál, amelyet erre misztrálnak mondanak, mert az e-keket a helybeliek ugyanúgy i-re fordítják, mint mifelénk a bunyevácok. De akárhogy forgatják a nevét, ráismerek, mert Dubrovnikból idejövet minden széllel személyes ismeretséget kötöttem. Jugoban indultunk el, tramontán csavargatta körbe a hajónkat, levane zúdította ránk villámot és vihart, bora szárította fel az elázott fedélzetet és mire ideértünk, a maesztrál fogadott bennünket. Sőt, egész héten ki-

tartott, csak úgy, szárazon. Most, egy hét után, az eső ismét eljött látogatóba. A szegény nyaraló nem tehet mást, hiszen a városban látta az összes lát-nivalókat, beleértve a száznegyven évig épített katedrális is, a vékonyka nyári ruhára esőkabátot terít és kirándulásra készül. A kíméletes autóbusz elég későn indul, nem kell miatta hajnalban kiugrani az ágyból. Illetve indulna, de a menetrendet errefelé nem veszik nagyon komolyan. Fél kilenc helyett kilenc is elmúlik, mire a kocsí kevés utasával végigdöcög a városon és nekirugaszkodik a magas hegyeknek, hogy átkapaszkodjon rajtuk és leereszkedjen a Krka folyó vizeséseinél.

Mert oda készülünk. És útközben többször is alkalmunk van figyelni, milyen különös játékot játszik errefelé a természet. Šibenikbe a szigetvilág tengerei felől csak háromágú, szűk tengerszoroson át lehet bejutni. Az öblöt magát nem is tengernek, csak tónak mondják, bár ugyanolyan kék, mint a többi tenger. De nem olyan sós, mert a Krka ide ontja, ilyenkor, esős időben, különösen bőven, édes, hegyi vizét és majdnem tizenkét kilométeren keveredik a folyó a tengerbe és a ten-

ger a folyóba, szinte látható vonallal jelölve meg a határt, ahol a tenger megszűnik, a kékség végleg eltűnik és az édesvíz zöld színpompája kezdődik Fentről, amikor az út a hegyperemre kanyarodik és az utasok elé tárul a völgy egész mélysége, térsége, tágasága, szépsége, akkor egész tisztán látszik a kétféle víz színe. Másképpen átlátszó a Krka, amely ott is megőrzi a hegyi patakok üvegszínét, ahol folyóvá szélesül, és másképpen átlátszó a tenger, amely itt, a sziklák között nem olyan mély és nem tud komor, sötét-kékűé válni. Szelíd égbék csak és minél dühödebb felhők keresik benne tükröképüket, annál ragyogóbban szelíd a tenger azírja.

Kopár szirtek, benőtt szakadékok mellett, között és felett kanyarog kígyózón az út, azután lassan ereszkedik alá, ötször is végigjárva ugyanazt a hegyoldalt, csak mindig mélyebben. S ahol végül a társasgépköci megáll, egy szürke sziklafalnál, ott semmi sem látszik. Csak messziről hallatszák a zubogást, vizek mennydörgése. De nincs messze, csak a visszhangok csálnak és alig néhány lépés után előbuknak a folyó egyszerre kétfelől, itt fent, toronymagasan és lent, a távoli mélységben. Előbb csak a fákon, lombokon át csillan meg a víz a váratlanul előbújó és mindjárt teljes júliusi hévvel sülő, égető nap fényében. A parton sűrű erdőt kell bejárni, a fák, bokrok rengetegéből még egy kanyargós utat kell megtenni, hogy a vizesés, amelynek, most még csak muzsikája hallatszik, teljességében feltárulkozzon. Az út a vendéglő teraszán vezet keresztül, a ház falánál már füstöl a máglya, fellelte pirul a nyárson lassan forogott malac, az ebéd a délen át is ittragadó kirándulók számára, ha nem horgászok, akiknek a vizesés csak vadászterület, amelyen pisztrángra lesnek. Bent a konyhában, a terjedelmű tűzhegyen, különféle lábasokban, fazekakban, serpenyőkben halak sülnék, főnek. Esetleg csak a víz forr az edényben, hogy a derülőt horgászoknak ne keljen majd sokáig várniok, ha csak-ugyan fognak halat.

Csak ilyen prózai és kulináris kanyargások után jutunk el végre arra a teraszra, völgynyílásra, amely szemben van magával a vizeséssel és élénk táru a vizek vad játékának látványa. Jajce után, mondják, a legnagyobb az országban. A víz hat lépcsőn ér le a mélybe, hatszor válik vízszintesből hirtelen meredekek függőlegessé a sziklafal,

egy-egy lépcsőfokon az üvegesen átlátszó mégis zöldes színű víz megtorpan lelassítja iramát, szinte megpihen, lassan hömpölyög tovább, hogy a perem szélén hirtelen szinte fehér porrá zúzódjék és vad erővel, dühödt dübörgéssel zuhanjon a következő lépcsőfokra. Minden fokon más és más színű szikla sárgállik, aranylik, fehérlik, csillan zöldesen, tör át rózsaszínbe játszva, vagy válik egészen barnává, közben pedig zúg, bög, bömböl, csörömpöl, csörög, zakatol a víz és ömlik, végeláthatatlanul, valahonnan a bokrok közül, a fák alól, valahonnan, egy hegyi alagútból, valahonnan, ahol megduzzad áradatával bécet döntött, sziklát görgetett, barlangfalat tört át, hogy elsodorjon útjából mindent és féktelen vadul rohanjon a tenger ölelésébe. Köröskörül a lankás hegyoldalokon pinea-erdők, kövek között megkapaszkodott fenyőfák. De itt, a vizesés örvongó tombolása, dobokat dübörgető muzsikája mellett, köröskörül olyan buja a táj, olyan sűrűn fonódnak össze bokrok, fák, mintha egy különös öserdő lenne, amelybe a természet összehordott mindent: szomorúfüzet és tölgyet, fügefát és ciprust, nyári virágba borult bokrokat, amilyeneket sehol másutt nem látni, ezen a vidéken és különféle örökzöldeket, amelyek mind hatalmas-sá, terebélyessé, a zöld szín hihetetlenül tobzódo színpompájában csillogó különös keretté nőttek és ezzel a kerettel a víz futószalagját állandósultságában szinte képpé merevített. Lent, amerre a völgyön végiglátunk, szelíd, csendes, békés folyóvá lassul ez a vad áradat, amely ilyen dühödten tör ki a buja keretből, s szinte mintha nem is ugyanaz a táj, nem is ugyanaz a víz lenne. Ki tudja, a Knintől sokszor föld alatt idebujkáló, hömpölygő, szilaján száguldo és méltóságteljesen elcsendesülő folyó hol, merre szedte össze valamikor a magvakat, ki tudja, hogyan, mikor, miért akadtak meg, ragadtak le, és ahol földre találtak a kövek között, hogyan csíráztak ki és váltak fává, bokorrá, hogy szinte botanikus kertek gazdagságával tarkítsák a zubogó víz környékét. A hatalmas vizesés oldal-lépcsőzeteit, a víz kalandos különútjainak hirtelen eséseit helyenként teljesen eltakarják, csak a külön csörgések hallatszanak, külön csillogások villannak elő helyenként és új színeket kevernek az ezernyi többi közé, hogy annál teljesebb legyen az ellentét: fent meredt, szürke, szívtelen, lélektelen, kegyetlenül kopár hegyfalak, ormok.

S a kék ég alatt gyémánt csillogással, szikrázó fénnel, zöld keretben zubog, zuhog, lépcsőfokról lépcsőfokra száll alá a végtelenül, mindörökké aláomló, özönlő víz...

Káprázatosan, elbűvölően, csodálatosan szép...

KÉPZAVAR

Varázslatos, lenyűgöző, fenséges...

Szavak. Egyre hajtogatom őket hangosan és magamban, amint ott ülök, szemben a zuhataggal, a vizek muzsikájával, a színek, csillogások tarka pompájával. És kétségbeesetten, önmagammal meghasonlottan viaskodom közönyömmel. Mert nem élem át a nagy élményt, amelyre készültem, nem állok megrendülten a természet teremtő, alkotó, formáló, vajú, komponáló ereje előtt. Inkább egyre — újra és újra — az a szörnyű szó bénítja meg az agyamat: giccs. Levezőlap-szépség. Szappanreklámok mesterkelt szépsége.

Dehát a giccs a hozzá nem értőket megtévesztő szépség; a mondanivaló, a mélység nélküli, a felületesség, nem közül semmit, nem indít el gondolatokat, csak tetszetős és tetszik. A természet pedig sok mindent mond. Nem nekünk, miattunk, értük játszik sziklákkal, szirtekkel, kövekkel, fákkal, bokrokkal, füvekkel, színekkel, napfénnel, árnyal. A természet maga ilyen és a szépséget mi látjuk meg benne, a természeti szépség fogalmai bennünk alakultak ki. Tízezer évek meglátásai, meghallásai, ismeretei és az ismeretlen utáni vágyódásai formálták ki bennünk a szépség fogalmát. Tudatomban tudom erről a hatalmas, mindent elsöprő víz-zuhatagról is, itt a majd hetvenféle fa és bokor között, hogy szép. De csak tudatomban tudom. Hatását nem érzem. Az élmény elmaradt.

Valami megszakadt bennem, valami átalakulóban van, a tudatom és az érzésvilágom között szakadék támadt. És tisztázatlan az ezernyi új és régi szépség-fogalom, a szépség és az ellentét.

Nem először észleltem ezt. Csak eddig nem döbentem ilyen határozottan tudatára. Viszont ilyen tömören megkomponált természeti szépséget, természet alkotta képet nem is láttam mostanában. Azelőtt tengerimádatomban lenyűgözött a végtelen vizek szépsége, a távoli sejtelmes szigetek, vagy a semmibe vesző víz sejtelmes vonala, csak a vitórlások fehérsége zavar már régóta,

az a kép, amelyről annyi giccset festettek, énekeltek. Előbb még gúnyolódtam, összehasonlítottam a maradi, semmit nem változó természetet és a mai festészetet. Gúnyolódtam, hogy a természet mennyire befolyásolhatatlan, megvesztegethetetlen, mennyire ragaszkodik a maga állandó szépségeihez. Nem tanulja el sem a mai képarchitektúrát, sem a mai színkomponálást, sem a vonalak fogalomzavarait. Egyáltalán nem követi az elvont irányzatokat, mindent határozottan kirajzol, meghatározott színekkel színez, a sejtelmesség csak a színek és fények, a homályok és világosságok, a mozdulatlanságok és meglevenedések, a sötétségek és felderülések játékában keletkezik. Abban, amit még nem ismerünk. A természet giccseket fest, mert a giccs-festők túlságosan sokszor utánozták felülési szépségeit, a szappanos, édeskés látványosságokat. Levezőlap szépséggé züllesztették, giccs-muzsikával utánozták, olcsó szavakkal dicsőítették a természet szépségeit; nem érezték és érzékeltették a látványok által elindított gondolatokat, a milliányi alkotóelemből kialakult érzéseink egész kavargását, amely a természet szépségeinek láttára keletkezik bennünk. Ahogyan majdnem száz éve senki sem mer havas tájat festeni, mert a szikrázó fehérség szépségét olcsó, érzélgős látványossággá sekélyesítették, a művészi megnyilatkozás egészen kiszakítja magát mindannak a visszatükrözéséből, ami eddig szép volt nekünk.

Ez a gondolat valamennyire megvigasztal. Mert azt hámozom ki belőle, hogy a tudat átformáló ereje állandóan hat, mindig, szüntelenül működésben van, amíg képesek vagyunk felfogni, érzékelni, hatásokat, benyomásokat befogadni. Nincs önmagáért való dolog, minden valamiből keletkezik, valahonnan ered és valamivé formálódik. Nincs önmagáért való fogalom sem, minden fogalom valamiből kialakult, elemeire bontható és az elemek különböző összetétele, sőt atomjainak új összetétele szerint válik új fogalomná. Nincs önmagáért való tudat sem, évezredek ismeretei és megfejtetlen ismeretlenei teremteték, formálták, és a folyamat sohasem szűnik meg: megy a végtelenségig, amíg tudat van és lesz, vagyis, amíg ember van és lesz. Eszerint tehát nincs önmagáért tetsző szépség sem, szépségtudatom tízezer évek szépérvék teremtette fogalmaiból tevődött össze. Valahol kezdődött és így valahol végződhet is. Vagyis eljuthat oda, hogy megváltozik,

egyik szépségfogalom megszűnik, véget ér és új alakul ki, amely bizonyára sok mindenben viszi magában a régit, de esetleg egészen új elemekből indít el új folyamatokat.

Persze nem az ízlésre gondolok, arra, ami érzékszervekkel érzékelhető, hanem az élmény mélységére, a gondolat, érzés, hangulat-világ újból és újból felkavarodó összetevőire, elemeire.

Példának, a látvány előtt, amint egy szürke szikla mögé csúszik a nap és csak fénye, megbontott sugarai, csodája iz-zának a vízen, fákön, sziklákon, a ho-méroszi kép villan elém. Orion, Neptun fia, Eosznak, a hajnal istennőjének ked-ve, ahogy Homérosz mondja: „az árnyak között maga is árnyék”, aki az istenek féltékenységi háborúiban meg-vakult és a nap felé kell mennie, hogy visszanyerje szeme világát. A sejtelmes homályból, az alig kivehető árnyvona-lak közül indul a hajnallal közeledő fény felé és csillagképpé válik, hogy örökké, örökké érezze, lássa, tükrözhesse a fények forrását, a napot. Nem Home-rosz fedezte fel a hajnal szépségét. De ennyire tökéletesen ő varázsolta elénk, ennyire kialakult megfogalmazásban ő adta az emberiségnek; annak a részé-nek is, amely olvasta Homéroszt és an-nak a részének is, amelynek ismereteiből Homérosz hiányzik, csak a hajnal él. Ugyan mi minden volt a barlangok ős-festészetétől, az első ritmusok ellesésé-től, az első tagolt hangok megteremté-sétől a mai művészetek megnyilatkozá-sáig, ami a tudatlanoknak és a tudatos figyelőknek egyaránt kész fogalmakat adott, tudatuk és fogalmaik szerves alkotórészévé vált anélkül, hogy eredetét is-mernék?!

Ez a folyamat pedig nem állt és nem állhat meg soha. Az elvontság művésze-tei — persze, az igazi művészi meg-nyilatkozásokra gondolok és nem a fel-veit pózokra — a folyamatba tartoznak és csak azért meglepőek, mert nem ille-nek bele ősicőktől örökölt szépségfogal-mainkba. A folyamat azonban éppen ez-által megy tovább, vezet új fogalmak megformálódása felé és megváltoztatja fogalmainkat, tudatunkat, ismereteinket, sőt a hatást is, ahogyan a szépségek hat-nánk.

Egyre határozottabban hiszem, hogy a szépérzék az ősi alapöszönök közé tartozik, ott jelentkezett, ahol a közös őstől származó majom és ember útjai különváltak. Ez az ösztön is egyike le-hetett azoknak a választóvonalaknak, amelyek az embert egészen más fejlő-dési útra vitték. Hatalmas mozgató erő

volt, amely köré odafűzheték a másik nagy ősi ösztön játékát, a szerelmet, a hímes szavakat, a hangulatok muzsiká-ját, s a természetet utánzó vagy másoló művészeteket. Állandóan elevenen élő ösztön, az egyszerű díszítő készségtől a bonyolult művészi megnyilatkozásig mindenben benne él, legfeljebb néha irodai nyelven rendszeretnek, néha bölcséletileg célszerűségnek nevezik. Nem szűnik meg és nem vész el akkor sem, amikor az ember a maga életének zűrzavarában, kavarodásában, belső el-entéeteivel való vívódásában a rút felé menekül, mert elemelyült és díszítő haj-lamával a csúfban keres új ösztönzőket, esetleg csak izgalmakat. Az irodalomban Hemingway gonoszul embertelen jelen-ségeire, Steinbeck megháborodottjaira gondolok példaképpen, a zenében az aritmetikus muzsikára, amely szándé-kosan kifecamít mindent, ami vala-hogyan összecsendülne, a díszítőművé-szetben a nyugati mulatók ócska cipő-teremdíszére, és egészen természetesnek tartom, hogy amikor a képzőművészet feladja a mértani arányosságokat, a ter-mészetutánzást, és áttér a formák de-komponáltságára, akkor nemcsak korá-nak belső ellentéiteit, zavarait, elvont-ságát és ki nem alakult fogalmait fejezi ki, hanem egyben vezet a fogalmak ki-alakulása felé is.

A hegyvidékek festői már régóta meg-döbbenet állnak meg a síkságokon, mert egyszerre nem vertikálisan, hanem horizontálisan látnak. A belső élményeit megfestő vagy megmintázó művész a mértani zártágnak ezekből a vertikáli-saiból és horizontálisáiból szabadul ki. És visz az új látványok felé, amelyek-nek szépségfogalmait még nem ismer-hetjük, mert még ki sem alakultak és különben is túlságosan erősen élnek még bennünk a korábbi fogalmak, ele-mek ahhoz, hogy az új fogalmakat tisztázottan befogadhassuk. Az új pedig jön. Esetleg abban a pillanatban, és ismét a természetből, amikor az ember elszaba-dul a földtől és eljut azokra a csilla-gokra, amelyeknek látványait, formáit, tehát szépségeit még nem ismerhetjük. (Az építészetéről itt nem beszélek).

Úgy érzem, a természet-utánzó, má-soló művészetek korszaka lezárult. A felületek művészei persze még nagyon sokáig topognak majd az eddigi fogal-mak körül, sőt lehetnek végletek a mai megnyilatkozásokban, amelyekből még lesz visszakanyarodás. Mi, mai emberek, még azt sem állíthatjuk, hogy az ezer-szer hallott dallamok, milliószor hallott harmóniák, ezermilliószor használt, hal-

lott, leírt, elolvasott szavak, s ezenfelül a reprodukzív művészetek látható és hallható megnyilatkozásai nem nyújtanak lenyűgöző szépséget. De meglátó képességünk máris változik, szépségtudatunk, fogalmaink átalakulóban vannak. Az elvont művészet már nemcsak hat reánk, hanem valamit visszatükröz belőlünk. Világosan talán még meg sem fogalmazható, mi az, ami bennünk már elvont. De valami ma még megfoghatatlan már változik.

S engem megfosztott attól, hogy a természet káprázatos szépségei előtt megbűvölten álljak. Azt hiszem nemcsak engem. Az ezrek, akik évente arra elvonulnak és közömbösen állnak oda, hogy pisztrángot nyilazzanak a zuborgó, hatalmas dörgéssel alázuhanó vízben, ugyanígy kijutottak a bűvkörből. A természet számukra csak tetszetős külsőség. Vonzza őket a vadregényesség, de csak a halak célszerűségével.

II.

JEGENYÉK ALATT

Az autóbusz csak délután négyre ígerte, hogy visszavisz a városba. De mi már tizenegykor beteltünk szépséggel, kávéval, szalámmal. Felkerekedtünk hát a legközelebbi falu felé. Arra vezet a nagy járatok útvonala, szinte óránként akad autóbusz, amelyre felkapaszkodhatunk. Csak a Krka túlsó partjára kell átjutnunk, ott már szép, egyenes út vezet Skradinba, a közeli faluba.

Nekivágtunk. A vízesés vendéglői üzletköréből kiszabadulva, ott ahol a lépcsők kezdődnek, hogy levezessenek a mélységbe, a már megszelídült folyóhoz, nagy vízierőmű tárult elénk. A természet szépségét tiszteletben tartották, s bár az erőmű a vízesést használja ki, úgy helyezték el az üzemet, hogy semmiképpen se bontsa meg a természet teremtette képet. Egészen külön áll hatalmas turbináival és azokkal a művekkel, amelyek innen nemcsak erővel, árammal, hanem vízzel is ellátják a messze környéket.

A folyón nincs híd, az átkelés úgy történik, hogy a parton ácsorgó emberek közül valamelyik rászánja magát, belép egy csónakba, besegíti az átkelőt és néhány evezőcsapással már át is ért. Azután odatartja tenyerét. Mert ez a kései Charon csak utólag hajtja be az obulust és nem a halottak szájából, ha-

nem az élők tenyeréből szedi ki, de mindenesetre még mielőtt az utas kiszállna. Az út azután a folyóparton vezet végig, lent a zöld víz, fent a dús fenyőerdők, közben néhol kirándulók, akik ebédjüket főzik röszelángok felett; apró, néhány fügefányi kertek. És néhol asszonyok és szamarak. A szamarak hátán nagy kosarak, amelyekbe az asszonyok a folyóból lapátolják a homokot és szállítják fel a hegyoldalra, hogy kertet teremtsenek.

Egy kanyarnál még utoljára előtűnik nagy messziről a vízesés. Fehér csikja olyan, mintha futószalag futna le a mélybe. Azután nemsokára kezd kékessebbé válni a víz, s a különös, újszerű függőhídon túl a tenger jelentkezik. Errefelé már fürdőzők is vannak a parton, a fák közötti kis dalmát falu utcásora, házai, tornyai bukkannak elő. Falu, amelynek egyetlen utcáorát ez a tábla jelzi: *Ulica narodnog heroja Pavla Papa-Silja*. A nagyon szép, korszerű iskola homlokzatáról pedig az ragyog: *Osmogodišnja škola „Pavle Pap-Silja”*.

De mielőtt odaérnénk, közben van a temető. És nem kell soká keresni Pap Pál sírját. Egészen külön áll, egészen félretoltan, elhanyagoltan, fűvel, kóroval benőtten, elvadultan, hogy annál megdöbbentőbb az utca és az iskola fényes felirata.

A temető olyan, mint általában ezek a dalmát falusi temetők. Sziklába vajt beton kripták sora, s a függőleges márvány zárólapon ott áll kivésvé, kik nyugszanak a sziklában. A sírok alatt, a kőpárkányon, itt-ott még el nem hervadt virág vagy koszorú. Felettük sziklába kényszerített ciprusok. Előttük a temető kis, jámbor kápolnája, s a kerítés, felrakott kő. Csak ezen a kerítésen kívül van az az újabban elkerített rész, amely tulajdonképpen nem is tartozik a szelíd falusi temetőhöz. Fű benőtte, a fák rendetlen összevisszaságban állnak és egyetlenegy sír van, az is valahol a régi kerítés előtt, majdnem a sarokban az egykori temetőárokban. Nem márványlap borul rá, sírkő áll itt, ötágú csillaggal, olyan elkülönülten, olyan árván, mintha a többi halott, a temető többi része nem vállalna vele semmi közösséget. A keskeny kövön ez a felirat áll:

*Pavle Pap „Silje”
član CK KPJ
i drug Paško Trlija
pali u borbi protiv okupatora
za slobodu naroda
16. VIII 1941.g.*

Hantja besüppedt, követ marja az idő. Egyetlen szál gladiolus virágzik a síron, ki tudja, mikor és ki ültette ide, hogyan virágzott ki újra a gaz, koró, száradó fű között. De felette egy ciprus és egy jegyene őrködik. Tiszajegenye! És odább még hat tiszajegenye, ciprusok között nyújtózva a magasba.

Emberi kéz ültette-e, vagy a szél hozta el valahonnan nagyon messziről a magját és itt, ahova nagyon ideillett, megragadt? Hiába kérdezősködünk, senki sem tudja. És nincs is, akitől kérdezősködhetnénk. Vasárnap dél van, a helybeliek otthon hűsölnek. Az egyetlen szálloda teraszán pedig két autóbuzsarakomány külföldi viháncol, muzsikál. Semmi közülük sem a temetőhöz, sem a halotthoz, sem a jegyenékhez. Én azt hiszem mégis ember ültethette ezeket a fákat, megjelölésnek, megkülönböztetőnek. Jelképnek, ahogyan a tiszajegenyek tájáról idekerült ember együtt fekszik a ciprusok világának emberével, közös sírban. Együtt végezték ki őket. Együtt ásták meg a sírt, együtt hullottak a gödörbe, itt, a temetőszélen. S most egy ciprus és egy jegyene őrködik álmuk felett, amely a kerítésen túl azóta valóra válik abban a nagy, átfogó egységben, amelyben a tiszajegenye és a ciprus összekerült és egymáshoz tartozik.

EMLEKZAVAR

Elmondom, miért nem hiszem, hogy a természet ültette ide a jegyenéket, hogy átfurmálja a táj képét.

Bent, valahol az egyik szűk sibeniki síkkátorban, egy ház falán tábla jelzi, hogy itt tartott ülést a körzeti pártvezetőség Pap Pál vezetésével és határozta el 1941. augusztus 8-án, hogy megkezdji a harcot a megszállók ellen. Ebben a nyolc napban a határozattól a kivégzésig, nagyon sok az ellentmondás, az emlékszavar a jegyenék gondolatához vezet.

Pap Pált akkor küldték ki, hogy szervezze meg a környék mozgalmát, mikor már mindenütt elindult a mozgalom. A városban már akkor is nagyon erős munkásság élt, nagyon sok dolgozója volt itt a kereskedelmi tengerészetnek és a környékbeli paraszt férfiak mind a haditengerészetnél szolgálták le katonaidejüket, tehát harcokra jól használható népességet jelentettek. Az ellenség gondtalanul berendezkedett a gyárak, a környék teljes kiaknázására. S ez ellen az ellenség ellen kellett megindítani

a harcot. Csakhogy Sibeniktől Zadarig tízezernyi olasz seregek álltak. Az ülésen az aggodalmaskodók attól tartottak, hogy túl erős lesz a megtorlás, nagyon nagy veszélyt zúdítanak magukra, családjukra, ha megkezdik a harcot. Pap Pál megmagyarázta nekik, hogy éppen mert az ellenség ennyire erős, kell elkezdni a mozgalmat, hogy ott se, ahol erős, de soha és sehol másutt sem érezze magát biztonságban. Különbem sem állt ott az a nagy olasz sereg a biztonságért, hanem inkább azért, mert az olaszoknak nem akaróztott elmenni a keleti arcvonalra. És hogy csakugyan ne mehessenek, fel kell venni a harcot.

A vita, úgy mondják, heves volt és sokáig tartott. A pártfegyelem megszülette a határozatot. De a harcot nem, és Pap Pál kedvesegetten, saját biztonságáról megelégedve ment el, még vezetőt sem akart elfogadni. Ez a Trlaja elvtárs úgy erőszakolta rá, hogy elkíséri. Azután Scadronában — olaszul akkor így hívták Skradint — a kútnál egy lánytól éjszakai szállást kértek. A lány egy olasz tiszt szeretője volt. És a két idegen a börtönben kapott szállást. Két nap, két éjjel kínozták embertelenül Pap Pált, hogy mondja meg, mi járatban van. De még a nevét sem árulta el. A katolikus egyház anyakönyvében, mert akkor csak ilyen anyakönyv volt erre, egy zágrebi orvos nevén szerepel: kivégezték 1941. augusztus 16-án.

Pusztán azért, mert szállást kértek egy tiszt szeretőjétől, vagy azért, mert igazoló iratok nélkül jártak erre, nem végezték volna ki őket, s maguk nem árultak el semmit, különben az anyakönyvbe mégis Pap Pál igazi neve került volna bele. Valami történhetett, amit nem árul el sem az anyakönyvi bejegyzés, sem a felégetett irattár, s hallgat róla az a néhány tiszajegenye is ott a temetőben.

Tizenkilenc éve őrzi a sír titkát, a megzavart emlék titkát, a kivégzési ítélet indokának titkát az a néhány tiszajegenye. Azóta komoly fává serdült valamennyi messzire, ciprusok közé tévedt, köztük ágaskodó jegyenefa. Valaki, aki ismerhette a titkokat, elvitte oda a messzi fát, s elültette, megjelölésnek, megkülönböztetőnek, új furcsaságnak a ciprusok között. Új képet komponált bele a messzi tájba, disszonáns, harmóniátlan képet, amely mégis beleilleszkedett, ahogyan az a sír, az az emlék beleilleszkedett a messzi vidék történetébe, fogalmaiba.

A megváltozott, az új fogalmakba...

Vidéki nocturnó

Szűcs Imre

szűk csapásain
a hűvös észnek
álmodón
miért is járok
ó
én nem tudom
és ne is kérje
tőlem
szív szerint számon
most már senki
ha eddig nem tette
mert fölötte
félek
hogyan furcsa szavakat
szórok majd elébe
semmitmondó
satnya szolgasorral
és nem érti
mért fájhat
az irtatlan menny alatt
valami
itt belül
lázadozva bennem
olyan kegyetlenül
hol éjek
és egek közt kutatva
a némaság
kúszált válaszát
is esengve lesem
hogyan
dobog

Jegyzetek egy nyári utazásról

Saffer Pál

A ki Bánátba megy és nem tartozik a kereskedők, naftakutatók, politikusok vagy iparbeliek örökké siető céhéhez, ne menjen a szablyai kompon át. Kezdje útját délen, a pancsevói hídnál.

Megéri a félórás várakozást az a csalóka érzés (amely a végeláthatatlan autósorda láttán kél az emberben), hogy túl a Dunán legalább olyan világvárosok várnak az érkezőre, mint amelyen itt villószik, zúg és zajong az inenső parton.

Jó ez a csalóka érzés, mert az ember megtanul igazodni. Rájön ugyan, hogy a híd mögött elterülő Bánát közel sem olyan, mint amilyennek ez a vészes forgalmi torlódás mutatja, de attól is megöngja, hogy a surrogó kompkötél szirénahangja a lelkébe lopódon és a partmenti szomorkás füzesek hangulatával szemlélje a rétek után elébe táruló bánáti világot. Mert a pancsevói átjáró a holnap, a szablyai komp a múlt, a valóság pedig a ma, valahol a kettő között van. Talán a titeli hídnál.

És még valamit megtanul az utas ezen az átjárón: Amikor az autósorda végre elindul, néhány méter után a régi híd szürke ívei mellett fölėje tornyo-

sulnak a párhuzamosan épülő új híd miniumvörös óriás új vasgerendái. S ha abban a pillanatban történetesen pancsevói ül mellette, nem állhatja meg, hogy csendesen meg ne jegyezze: „Nem-sokára trolibuszon járunk Beográdba”.

Es ezzel nagyjából el is mondott mindent lakhelyéről, vagy születése helyéről, Dél-Bánát fővárosáról, amelyet mágnesként vonz a túlsó partról közeledő és épületeivel már lassan Bánátba is átcsapó óriási város.

A járási kultúrközösség emőke a földön térdelt, a rádiókészülék előtt, körötte két magnetofon és drótok, tekercsek halmaza — valamit kísérletezett. Azért mondom, hogy kísérletezett, mert amikor helyet kínált, csak morogva mondta, hogy mit csinál, azután ismét dugdosni kezdte a banándugókat, nyomogatni a billentyűket és forgatni a kapcsolókat, miközben a készülékből hol muzsika szállt, hol pedig zúgás, sívítés tört elő.

Ő beszélt nekem — két kapcsolat között — a dél-bánáti kultúrotthonokról,

amelyeket okvetlenül meg kell nézmem, „ha valamit látni akarok”.

— Az a célunk, hogy minden kis faluban kultúrotthont alapítsunk — mondotta. — Nemrég megalakítottuk a kultúrotthonok járási szövetségét is. Ha jó kultúrotthont akar látni, menjen ki előbb Debelyacsára.

Abbahagyta a reménytelen kapcsolgatást, és felállt:

— Utána, ha van kedve elmehetünk együtt a Duna mentére. Engem is érdekkel az a vidék.

És már hívta is telefonon Debelyacsát, hogy jelentse az érkezését.

Molière vitathatatlanul francia és semmi köze Dél-Bánáthoz. Lát-szólag. Mert nekem például Debelyacsá nevének említése egyben mindig Moliéret is jelent.

Emlék ez azokból az időkben, amikor még csak annyit tudtam arról a faluról, hogy forgószínpad van a szövetkezeti otthonában, és amikor, legnagyobb meglepetésemre, a bánáti műkedvelők Moliéret játszottak itt, sok-sok napvitással, egyáltalán nem bánátiisan, meglepő szellemmel és meglepő szabadossággal, hogy ne mondjam: fűszerezve kissé franciáisan.

Talán ez is üzött errefelé. A vágy, hogy ezt is viszontlássam.

Híába. A falu józanul és kiábrándítóan fogadott a nyári napsütésben. A szövetkezeti otthon sarkán ott állt a kultúrotthon igazgatója. Már várt.

— Hová megyünk? — kérdeztem.

— Ha nem ebédelték még, talán előbb megrendeljük az ebédet. Ott, ahol én ebédelek. Jobb és olcsóbb, mint a szövetkezeti kocsnában.

Julius néni némán tudomásul vette, hogy ma kettővel többen pályáznak a kocsijára.

— Ezt is elintéztük. És most hová? Beszélgetni kellene.

— Gyerünk talán a cukrászdába — mondta az igazgató, és kérdő pillantásomra hozzáfűzte: — No, nemcsak cukrot árulnak ott.

— Nem azon csodálkoztam — mondtam —, de amikor utójára itt jártam, Debelyacsánál még nem volt cukrászdája, vagy legalábbis nem ilyen.

— Kell a lányoknak is valahova járni. Ha meg akarnak inni egy likórt vagy egy feketekávé, nem ülhetnek be a nagykocsnába.

Azután elkezdődött a mese:

— Mondja — kérdeztem —, tulajdonképpen mit is jelent ez a szó, hogy „kultúrotthon” itt Dél-Bánáthban. Jelent az lakható épületet is, színpadot, könyvtárat, irodát, vagy csak valami szervezettel, formalitással...?

— Nálunk épületet is jelent. Kétfelé osztottuk a szövetkezet otthonát. — Elmosolyodott. — Nemrég a szövetkezet igazgatója követelőzött, hogy fizessük meg a lakbért, a helységek használatát. Azt feleltem neki, hogy szívesen, csak előbb a szövetkezet ugyanannyival növelje a nekünk szánt támogatást.

Eszembe jutottak a bácskai szövetkezeti otthonok, amelyekből sehogy sem lehet kitessékelni a tollfelvásárló kirendeltséget, vagy legjobb esetben a mozi-vállalatot, ahol a műkedvelők magánházak konyháiban próbáznak és czekeket kell fizetniük, ha szövetkezeti otthonban tartanak előadást, ahol a vendégszereplő színháznak a mozigépezés inasával kell egyezkedni, hogy ki ne kapcsolja a fűtést, világítást...

Emléttetem ezt neki. Vallat vont.

— Ki ahogy érzi szükségét, úgy csinálja. Valamikor tollfelvásárló központ volt a mi könyvtárunk előszobája is. Nem lehetett bejárni. Az olvasók oda-álltak az ablak alá és a könyvtáros ott adogatta ki a könyveket...

— És most?

— Most kaptunk egy utcára nyíló szép lokált itt a népbizottságban. Berendezzük, állandó embert alkalmazunk, elárúsító osztálya is lesz a könyvtárnak.

— A jövedelemből bővítik a könyvtárlománnyt?

— Nem. Van egy tervem. A könyhónapra készítünk egy nagyszabású könyvsorsjátékot. A nyereményeket abból az összegből biztosítjuk, amit engedményként kapunk a kiadónál.

— Értem. Ebből nem akarnak hasznot húzni. Csak az embereket buzdítják könyvvásárlásra.

Nevet.

— Egy sorsjegy száz dinár. Aki nem nyer, azét is beváltjuk — könyvre. — De a könyv jóval többbe kerül száz dinárnál — érti? Azonkívül a vállalatok sem kerülnek el a vásárt. És amit megvettek, legokosabb, ha utána odaajándékozzák a könyvtárnak...

No de, térjünk vissza a kultúrotthonra. 1959-ben, határoztuk el, hogy kultúrotthont szervezünk. A kultúrintézmények közül akkor már csak a mozi létezett. A könyvtárral mondtam, hogy mi történt, a népegylemi előadásoknak

nem volt hallgatója, hát el is maradtak, a működvelő társulat lassan széthullott, egyszóval teljes volt a csend...

Mindebből az következik — gondoltam —, hogy a kultúrotthon egy csapásra megoldotta a problémákat. Furcsa.

Az igazgató mintha olvasta volna a gondolatomat.

— Persze, nem ment egykönnyen. Az volt a lényeges, hogy megkaptuk a helyiségeket, és hogy pénzt kaptunk a kezdésre a népbizottságtól. Itt van például a mozi. Szervezetileg az is a kultúrotthonhoz tartozik. A kapott pénzből vettünk egy új gépet, egy kicsit határozottabban lépünk fel a filmkölcsonzónél, vagyis nem hagyjuk már, hogy megnyúzzanak bennünket, és az eredmény máris látható. Az idén, ha így megy tovább, kétszer annyi mozilátogatónk lesz, mint tavaly volt. És ami a legfontosabb, nincs már ráfizetés.

— Ez volt a kezdet.

— Ez — bólint —, a mozi után következtek az amatőr színjátszók. Ma működik az amatőr színház szerb és magyar szakosztálya. Valamikor a vezetőség garasoskodása miatt züllött szét a társulat. Most új kellekéseket szereztünk be, új vezetőséget választottunk, pénz is akad, ha kell, és megy a munka. Mert egy pénztárral dolgozunk. Ha az egyik ráfizet, a másik jövedelméből pótoljuk. Tizenegy rendezményünk volt az idén. Amit az amatőrök nem tudnak betölteni, betöltjük vendéglátókkal. Tavaly például tizennégy vidéki együttes vendégszerpelt, közöttük a topolyai színház és a noviszádi opera együttese. Gondolja csak meg! Operaelőadás Debelyacsán!

Meggondoltam.

— Hasonló a helyzet a népegyetemmel. Valamikor régen jól ment, amikor még a népegyetemi előadáson osztották ki a harisnyát és a textilt. Azután, helybeli emberek készítették tovább az előadásokat, úgy tessék-lássék, hogy az is legyen, és lassan-lassan elfogyott a hallgatóság. A kultúrotthon átvette a népegyetemet is: a katedránkon megjeient Székely Tibor, aki utazásairól mesélt, a belgrádi csillagvizsgáló munkatársa a műholdakról tartott előadást, Dénes Ottó belgrádi filmrendező a filmgártásról... Öszre felkértük dr. Milán Bartost, hogy tartson előadást a külpolitikáról és Zezelij tábornokot, hogy beszéljen Titorról... meghívjuk majd az újságírókat is, akik tudósítanak az olimpiászról... most már a helybeli előadóknak is fizetünk, és a pénzünkért tőlük is színvonalat követelünk. És higgye el,

így már szívesen járnak az emberek népegyetemi előadásra.

Közben kiürült a konyakospohár és megfőtt a kávé. A szomszéd asztalkánál váltakoztak a debelyacsai asszonyok, lányok. Egy-két fiatalember is benézett ide, olyanok, akik úgy látszik, már jobban érzik magukat ebben a kis vaníliaillatú szobában, mint a söntésszagú nagykocsmában.

— Érdeklék a terveink is?... Öszre a munkásegyletemünk szakképző tanfolyamokat indít... megnyitjuk a bábszínházat, a zrenyanini bábszínház segítségével... A pancsevói zeneiskola támogatásával pedig megkezdjük a zeneoktatást... És mindezt, látja, egy kis jóakarattal, Debelyacsán, Dél-Bánátban.

Felhúzza vállát, széttárja karjait és nevet...

— No, csukja be a noteszát és gyereünk ebédre, mert elhül a kása...

Maguknak is csak fél adagot szolgálnak? — kérdezi Julis néni, miközben az asztalra rakja a levest és közben kosztosára mutat, aki súlyban közelebb van a százhoz, mint a nyolcvanhoz. — Mert ő mindig csak fél adagot eszik...

Megelégszünk a fél adaggal, amely majdnem kétszer akkora, mint étteremben a teljes adag, és ebéd közben folyik tovább a tárgyalás...

— Furcsa falu ez a Debelyacsa, a régi rezsimnek alatt mindig ellenzéki volt itt a nép... azért is jártak pórul. Minderről lemaradtak. Itt van például az út, amelyiken jöttek... az sem vezet egyenesen Debelyacsára, hanem valósággal megkerüli a határt... ami ide vezet, csak egy mellékága...

— Maga állandóan itt étkezik?

— Csak most, hogy a feleségem elment szabadságra. Egyébként innen hordjuk. Jobb így, mint háztartást vezetni. A feleségem tanítónő. Mind a kettőn dolgozunk... Mondja, nem tudja, hogyan lehet bejutni arra az újonnan alakult politikai főiskolára?... Vesznek oda fel rendkívüli hallgatókat is?...

— Nem tudom. Tovább akar tanulni?

— Feltétlenül... és szeretnék elkerülni Debelyacsáról... hiába minden, én mégiscsak bácskai vagyok... noviszádi... szeretem ezt a munkát, szívesen csinálom, de ha akad valami tanítói állás arra maguk felé a környékben, azt megpályázom... talán lehetne ott is kultúrotthont csinálni...

— Feltétlenül — gondolom magamban —, feltétlenül kellene ott is ilyesmit csi-

nálni, de talán mégsem úgy, hogy elvi-
gyék a tehetséges szervezőt Debelyacsá-
ról... — Azután a gondolatra ráborul
az árnyék: — Hogyan, és kinek van
joga megakadályozni őt a továbbhala-
dásban. Ha úgy érzi, hogy többre képes,
ki kényszerítheti, hogy itt maradjon egy
kis dél-bánáti falu kultúrotthonában...

És míg a kocsi ismét Pancsevó felé
bukdácsoz ezeregy kátyún, kísértének a
beszélgetés foszlányai... a szabadságom
alatt benéztek magukhoz Noviszádra...
ha ír rólunk, ne feledkezzen meg a de-
belyacsai patikáról... ilyen nincs több
Vajdaságban, a katonai orvosi akadémi-
áról is járnak ide gyakorlatra a diá-
kok... nincs az a gyógyszer, amit itt el
ne készítenének... itt van Vajdaság leg-
nagyobb magyar nyelvű magánkönyv-
tára... Jöjjenek Debelyacsára — kísér-
tenek az emberevő gondolatok — ... a
falunak is joga van kultúrára... akkor
is, ha itt van Dél-Bánátban... a falu-
nak joga van a kultúrotthon igazgató-
jára... az orvosára... a patikusára.

És mire van joga az igazgatónak, az
orvosnak és a patikusnak?

Zúg a motor...

Messze, nagyon messze látszik már a
város...

Legalább az út ne lenne ilyen átkozot-
tul kátyús.

Hová menjünk? — kérdezte a kul-
túrközösség elnöke, amikor indu-
lásra készen álltunk.

— Menjünk Kovinba és Szkoreno-
vádra.

— Messze van — vonogatta a vállát,
de azután rábólintott —, ha úgy kívá-
nod, menjünk Szkorenovára.

Az út mellett futni kezdtek visszafelé
a fák és minden faluban, amelyen át-
haladtunk, az elnök elmondta ki és ho-
gyan végzi a kultúrmunkát...

Én pedig már gondolatban Szkoreno-
vácon jártam.

Mert valamikor már jártam ebben a
faluban. Őszi esőben, sárban, bekopog-
tattam a községhezára, és ott találtam
az elnököt, egy deresedő hajjú, bajszos
bácsit, aki panaszkodott adóra, felvásár-
lásra, időjárásra, termésre, árakra, bú-
zára, kukoricára, egyszóval az egész vi-
lágára, de leginkább a szegénységre, és
sehogyan sem tudta megérteni a kor-
mány falupolitikáját.

— Mert hiszen — mondta —, azt tud-
ja a kormány is, hogy a parasztokon
nyugszik ez az ország, abból van itt min-
den: paraszt terméséből, paraszt adójá-
ból...

Mondom, ősz volt és sár, ködös dél-
után és a szkorenováci községhezára abla-
kából nem lehetett messze látni. Én pe-
dig dőlyfős voltam és fiatal, alig pár
nappal előtte jártam Zágrábban a Rade
Koncsár óriás csarnokában...

Szerettem volna elmondani az öreg-
nek, hogy mit láttam a Rade Koncsár-
ban, hogy az a gyár a mellényzsebéből
kifizethetné földestől, házastól egész
Szkorenovácot... de pillantásom kité-
vedt az esőbe, a sárba és megértettem,
hogy hiába is mondanám.

Csak elmentem szomorúan és megír-
tam, hogy ősz van és sár és semmi sem
változik Szkorenovácon...

— Nézd ezt a házat — szólalt meg az
egyik faluban az elnök, és rámutatott
egy emeletes épületre, amelynek föld-
szintjén az üzlethelyiségeket bedeszkláz-
ták. — Van szövetkezeti otthonunk, de
amóta én ismerem őket, nem képesek
az ablakokba üveget vágni... pedig gaz-
dag falu...

És így folytattuk Kovinig, Szkoreno-
váciig. Egymást váltogatták a szegény
falvak, ahol minden virágzik és a tehe-
tősek, ahol nem mozdul semmi... mire
odaértünk, megtaláltuk magyarázatát is:
az emberekben.

A mozi igazgatóját Kovinban a fő-
utcán találtuk, amíg a kultúrot-
thon igazgatónjére vártunk.

— Gyertek hozzám, mondta, az igaz-
gatónőre hiába vártok. Az asszonyfé-
nek legalább félórába telik, amíg min-
den festéket, kenőcsfélét felrak magára,
gyertek, addig megmutatom a filmszín-
házat.

És ontotta magából a számokat, szá-
zalékokat, és elméleteket, amelyeknek
együttvéve az volt az értelme, hogy a
kommunában az egyetlen valamireva-
zó filmszínház az ő filmszínháza és legoko-
sabb lesz, ha a többi falusi butik-mozit
szépen az övéhez csatolják...

Valamit már hallottam erről a mozi-
igazgatóról, aki előbb mutatja be a kül-
földi filmeket, mint a belgrádi prémie-
r színházak, és aki itt ebben a kis város-
kában, a régi jó adminisztratív időket ki-
használva, amikor ez még járási szék-
hely volt, épített egy monstre-termet.

— Most bizonyára rádjár a rúd, komám — gondoltam magamban — vége az adminisztratív világnak. Nyakadra ül a teremóriás ebben a kovimi kis világban...

De tévedtem.

Büszkén vezetett be bennünket a kivilúrlói csúf, vakolatlan épület előcsarnokába, ahol a csupasz betonlépcsők és boltozatok sírnak márvány borítás után, és észrevéve meghökkenésünket, legyintve mondta: — Majd ez is sorra kerül, csak lassan, barátom...

Azután bevezetett a terembe: — Ezt nézzétek; szöveggel borítom be az egészet! — És büszkén tapogatta a már felrakott vastag üveggyapotréteget a terem falán.

— Hé gyerek! — kiáltotta a gépészinasnak. — Adj egy kis zenét! — És amikor a hangszórók felbőmböltek, megfordult a gépház felé és felemelt kézzel karmesterként dirigálta a zenét, hol erősbre, hol halkabbra, a jobboldali hangszórókat kérem, most a bal oldalát... kapcsolod ki az ekránt... Azután amikor elcsendesedett a hangok árja büszkén ránk nézett: Vajdaság legakusztikusabb terme!

Es már futott is le, a vászon felé:

— Mit gondoltok, miibe került ez az ekrán?

A vállunkat vonogattuk.

— Húszvalahány ezer dinárba. Az ország legszélesebb vászna csukott teremben. Más ezért százezreket fizetett volna, de én egyszerűen megcsináltam...

Es már húzta is félre a fekete függönyt, hogy megmutassa a keretvázat:

— Tudjátok, mi ez? Nylonnal bevont drótkötél. A vitorlázó repülőktől kuperáltam...

Most sokáig mesélt. Hol meggyújtotta, hol előlotta a világítást, megmutatta a villamos fűtőberendezést, amely most kihasználatlan.

— Amikor ezt felszereltem, még nagyon olcsó volt az áram — mondta fanyar mosollyal, és már azt hittem vége a szóradatnak, amikor az elnök megkérdezte, hogy mi van a sztereofóniával.

Ekkor újra kezdődött minden:

— Nincs külön felszerelésem — mondta —, de ilyen csekélység igazán nem számít. Én vagyok a sztereofoniai berendezés, kár hogy most nincs olyan filmem, hogy meglátnád... amikor itt volt a „Tiltott bolygó” című film, én ültem a kapcsolótáblánál... jött a rakéta jobb felől, megszólaltak a jobboldali hangszórók, jött a rakéta bal felől, megszólaltak a baloldali hangszórók...

Ha ottmaradtunk volna, talán még most is magyarul... .

Mert apró, céltudatos fanatikusai is vannak a nagy filmvilágnak. Közben azonban előkerült a kultúrotthon igazgatónöje, aki a kultúrelvet vezetője is a kommunában, és mielőtt az otthonáról beszélgettünk volna, hajlandónak mutatkozott, hogy kijön velünk együtt Szkorenovácra.

Búcsúzóul a moziigazgató még mondott valami rosszsmájút szkorenováci kartársára, de az már belevesztett a motorzúgásba.

Öten ültünk a szkorenováci iskola piciny szobájában, amelyet néhány székekkel és asztallal olyan klub félének rendeztek be a tanítók és a televízort csodáltuk.

Mert nem közönséges televízió ám ez. Nem az iskoláé. Az iskolának nincs pénze ilyen drága csodákra. A tanítóké. Összeálltak, egyikük hitelt vett fel, és most fizetik közösen. Aki elmegy, elvesztett a befizetése. Aki jön helyette, az tovább fizeti a „rátát”.

— De ezt sehol el ne mondják — jegyzi meg egy napsütötte arcú fiatal tanár —, mert még így sem jön senki Szkorenovácra.

Így kezdődik a panaszok árja.

„Az iskola felszerelése szegényes, iskolakertjük nincs, mert a szövetkezet nem adott eddig földet. Ószre számítanak egy kis parcellára”.

„A kultúregyesület februárig nem működött, mert a helyiségek kellették búzaraktárnak”.

— Egy bemutatót azért mégis kihoztunk, — jegyzi meg a másik tanító és hozzát teszi —, azonkívül minden héten volt rendezménye az ifjúságnak.

Az első legyint.

— Ugyan, az ifjúságnak. Amikor összeszedtek egy kis pénzt, kijött Kovinból az ifjúsági titkár és elvette tőlük...

— Az bizonyosan a tagsági díjból járó százalék volt — jegyzi meg a kultúrotthon igazgatónöje és sokdioptriás szemüvege mögött halvány pír önti el az arcát.

— Dehogyanis tagsági díj — tart ki a tanító a magáénál —, amit kerestek a táncmulatságon.

— Az nem lehet — válik most már bíborvörösre kovini utitársunk.

— De bizony lehet — bólogatnak a tanítók —, az itteni ifjúság elnöke ei-

bújt előle a falu másik végére és a titkár motoron zavarásztá, mire megatlálta.

Elül a víta és tovább mesélnek a kultúr munkáról. Az iskolaműhelyről, a testnevelési felszerelésről, amelyet részben vettek, részben maguk csináltak.

— És itt van a mozink is — teszi hozzá a napsütötte arcú —, régi már, de azért működik. Kapunk néha filmeket a filmtártól is. A nyáron voltunk Szplítben a filmvásáron.

— Ki a mozi igazgatója? — kérdezi a kultúrközösség elnöke.

— Az édesapám.

— Ó volt Szplítben filmet vásárolni?

— Nem. Az anyám.

— A könyvtárunk ötven könyvet vett az idén — tereli el a szót a másik —, itt járt a könyvbusz és megvettük. Azután már nem maradt más hátra, mint kifizetni a községi pótdóóból. Ha másképp nem megy, így kell gyarapítani a könyvtárat.

— Mennyi pótdóója volt az idén Szkorenovácnak?

— Egymilliót szavaztunk meg. Abból járda készül a futballpályára, százötven ezer a sportegyletnek, ötven a tűzoltóknak, harminc a kultúregyesületnek...

— Szétszaggatják nagyon a pénzt — jegyzi meg csendesesen a kultúrközösség elnöke.

— Mit csináljunk — a kommunától semmit sem várhatunk... Ehol e, a község házán kikapcsolták az áramot, mert nem tudja fizetni a „meszna kancellária”...

— De elvtársak! — zúdul fel a kovini útitársnő és indignáltan magyarázza, hogy nincs pillanatnyilag pénze a kommunának. — Ha maga történetesen eladósodna a családban, mit csinálna...? — próbálja őket meggyőzni óvatosan, óvodás fokon, de a napsütötte arcú csak legyint:

— Tudom én ezt, elvtársnő, mind tudom. Azt is tudom, hogy némelyik község nyakra-főre vásárolni, építkezni kezdett, amikor híre jött az átszervezésnek. Ők rendelték, a számlákat pedig fizesse az utód. Innen az adósság.

A szemüveges tovább beszél a takarékosságról.

— Az a bajunk — toldja meg a másik —, hogy nincsenek itt gyárak. Gyárak? Csodát, legalább egy nagyobb műhelyünk lenne, az hozna valamit a községi konyhára. De így... Ezek a földek itt a rétben a Duna felé nagyon kockázatosak. Egy-kettőre oda a termés. Ta-

lán majd most, hogy megépítették az új szivattyútelepet.

— Az idén — morogja a másik — még egy vasat sem kaptunk szénre, fára...

— Hagyd azt — inti le a napbarnított —, majd megkapjuk, Az jár. Nem az probléma... Tudja — fordul hozzám —, én idevalósi vagyok. Fáj, hogy amióta eszemet tudom, nincs itt semmi Szkorenovác. Alki itt valamit tudott, meseterember, az mindig ment világnak... Miért ne lehetne itt valamit csinálni?!

Spekulálok. Elmondjam-e neki a 'örténetet a szkorenováci elnökről és a Rade Končarról?...

— Majd jövőre — mondogattja mintegy önmagának biztatásként kovini útitársnőnk —, majd jövőre, ha elindítjuk az új cukorgyárat...

Alkonyodik már a kis szobában. Oda-künn, igazi estelőtti falusi csend, amelyet az ember szinte testileg érez, mint a tökéletes nyugalmat, mint a tökéletes magányt. Egy kisgyerek szöszmötöl az udvaron. Ő talán most nem érzi ezt a csendet, de biztos megmarad benne, lap-pangva titkon és ő is rádöbben majd egykor, hogy valahol átélte már. Ha előbb nem, hát úgy, mint most én, harminc valahány év után. És akkor, emberek között egy pillanatra egyedül marad majd.

Kinn traktor dudál. A kisgyerek felkapja fejét és kiszalad az utcára. Ezer-szer látta már. Most újra megnézi. Nem a traktort. Azt, ami megtörte a csendet. Az eseményt. A kábulatlépő csodát...

A társaság felkerekedik. Megmutatják az iskolai kiállítást. Egy nagy táblán látjuk agyagból gyúrva Szkorenovácot. Utcáik, házak, villanypóznak, kocsik, traktorok emberek, úgy, ahogyan a kis másodikosok keze gyúrta őket.

A napbarnította tanár hozzám hajol:

— Nem akartam mindenki előtt mondani, látja, hogy vagyunk az iskolával, szűk a költségvetés, de dolgoztatunk a műhelyben és ezzel is keresünk valamit... innen is, onnan is csöppen néhány dinár...

Azután megmutatják az iskolaudvart, a virágágyásokat, a sajátkezűleg készített sportpályát.

— Látják, ebben nincs szerencsénk, bennünket az iskolaudvar-versenyből is kihagytak, pedig jelentkezünk...

Szinte rosszul esik, amikor magyarázni kell, hogy nem a tartományi bizottság felejtette el őket, hanem a járás... pedig szépen megcsinálták.

Nem tudom, helyénvaló-e most, utólag, ha ott a helyszínen nem volt hozzá

bátorságom, de úgy érzem meg kellene mondani a szokorenováci tanítóknak, ezeknek a tanítás mellett ezeregy tarsadalmi kötelezettséget vállaló kommunis-táknak és nem kommunistáknak, hogy mindezek ellenére szép az, amit csinálnak. És az sem baj, hogy elégedetlenek a mai helyzetükkel, hogy zügolód-nak — talán megbocsát és nem pirul el a kovini útitársnőnk —, mert nem lehet könnyű itt élni, álmodni és alkotni a hosszú őszi és téli estéken, amikor a szitáló eső eláztat minden utat, amikor innen nézve ködbevész az egész nagy vilá-g, és amikor ők a magvai itt minden váitózásnak.

Meg kellett ezt mondanom, mert erre gondoltam, amikor visszamenet Kovin felé, kerülgettük a gőzhengert és a kórákásokat, amelyeket a szkorenová-ciák hordtak ide, hogy a falu ne merüljön el többé az őszi sárban. Így határozta a választók gyűlésén, ahol ők vitték a szót — a szkorenováci tanítók és pártmunkások.

Az emberek néha úgy változnak, ahogy a helyzetük kívánja. Eszre sem veszik, hogy olykor egészen más ember beszél belőlük és ők maguk csodálkoznak legjobban, ha ezt va-laki rájukbizonyítaná. Ezért inkább hallgattam.

Mert a szemüveges, csendes kis asz-szonyka, aki ott Szkorenovácon olyan indignáltan igyekezett meggyőzni a tanítókat álláspontjuk tarthatatlansá-gáról, aki rá akarta bírni őket, hogy le-gyenek több megértéssel a pénzügyi zavarokkal küzdő újdonsült kommuná-hoz, egyszóval a szigorú és elvszerű kommuna-politikus, amint szó került az ő munkájáról, az ő kultúrotthoná-ról, egyszerűben jómaga is idealista ál-modóvá változott.

„Hiszen nekünk van amatőr-zínhá-zunk, munkásegyletünk, zeneegylet-letünk és fotoklubunk, most alakítjuk a gyermekszínházat és a bábszínházat, és mindez olyan szép és lelkesítő, csak valahogy több pénz kellene hozzá...”

— Kaptam én szép költségvétést —, jegyzi meg keserűen —, de most le-faragják. Ha szorul a kapca, mindig a kultúrát faragják...

Szimpatikus, amint így kesereg ma-gában, és még viccet is mesél a kovini elmegyógyintézet szabadult ápolójáról, aki fát vágott a községházán és köve-telte a napszámját... lobogtatva az or-

vosi bizonyítványát, amely épeszűnek nyilvánítja, és sehogysem tudta meg-érteni, miért nem kapja meg jussát, miért nem órá hallgat a városi pénz-táros, miért a városatyákra... akiknek pedig nincsen ilyen bizonyítványa.

De mondom, ez már Kovinban volt — ahol esténként, a szerelmespárok nem kis örömeire, szintén sötétek az utcák — az egyetlen kávéház kivilági-tott teraszán —, ott mesélt, mesélt az igazgatónő csillogó szemekkel tervek-ről és problémákról, miközben veszet-tül szólt a zene és egy fakóhangú éne-kesnő óbégatott valamit a kiapadha-tatlan népdal-repertoárból, bizonygatva országnak, világnak, hogy bizony kell, sokat kell áldozni a kultúrára.

Másnap észak felé fordítottuk a szekertünk rúdját. Már messzi-ről integetett a gyárvaros. A főtéren „júliusi nevetőestet” hirdettek a plaká-tok (Olivera Marković, Miodrag Petrović Čkalja) és ahova mentünk, az irodák mindenütt tátongva várták la-kóikat, hogy visszatérjenek a nyári szabadságról...

Holtidény, mondják.

A bábszínházban valamit szöszmő-tölt, javítgatott az egyetlen itthonma-raut munkatárs.

A járási kultúrpropagandaközpont-ban egy szál könyvelő képviselte a folytonosságot, a pártbizottság épületé-ben pedig a piktorkor vertek tanyát.

A népbizottság közoktatásügyi osztá-lyáról, tehetetlenül széttárva karjait, az oktatásfejlesztő intézetbe utasított egy távollévőket helyettesítő és zavartala-nul álmodozó hivatalnokpár.

De itt azután megvolt a folytonos-ság.

A kapuban a portásnő részletesen megtudakolta látogatásom célját, az-után bevezetett egy sokasztalos szobá-ba, ahol — egy lélek nem sok, de any-nyi sem ült az asztaloknál.

— Itt várjon — mondta —, majd jön a tanácsos.

A tanácsos azonban nem jött, én rekamáltam, erre a portásnő felaján-lotta a titkárt. Jó lesz az is, gondoltam és az útmutatások nyomán felmáztam egy padlószobába.

— Egy pillanatig tessék csak várni — mondta a titkár nagy reverenciával, és egy székelt volt alám —, csak egy pillanatig, épp most van egy fontos tárgyalásunk.

Négyen ültek a titkári szobában. Rajta kívül a gépirókisasszony, egy idősebb kopaszodó úr, és egy fiatal, nyúl-szájú tanár.

— Tehát megegyeztünk — mondta a titkár —, holnap reggel ötkor indulás.

— Autóbuszon — tette hozzá a nyúl-szájú —, mert a sínbuszon nagy a tolongás. És ne feledje még ma megvenni a jegyet.

A kopaszodó összeráncolta a homlokát.

A titkár a nyúl-szájú felé hajolt, szintén reverenciával, kissé gögicsélve, csipegetve a szót, kezdte az oktatást:

— Jegyezze meg, nagyrabecsült kedves fiatal barátom, hogy a kollégánk is volt tanügyi tanácsos, méghozzá akkor, amikor maga még pelenkában járt...

A nyúl-szájú bólogatásképp háromszor egymásután leszegte fejét és a titkár folytatta a litániát.

— ... ezért tehát nem lehet róla föltételezni, hogy úgy járna, mint az egyszerű vőlegény, aki elment a saját lakodalmára és otthon felejtette az igazolványát...

A gépirónő illedelmesen elpirult. A kopaszfejű búcsút intett és becsukta az ajtó: maga mögött.

— Nos — fordult felém a titkár —, ön van soron. Mondja el, mi bántja, fiatal barátom...

— Az iskolák — hebegtem zavartan — maguk az oktatást tanulmányozzák, gondoltam, megtudhatnám maguktól milyenek az eredmények és szeretnék ellátogatni valamelyik iskolába, amelyiket maguk javasolják...

— Remek és dicséretre méltó ötlet, fiatal barátom, ön bizonyára autóval jár.

— Igen — rebegtem.

— Nos, nem vinné el ezt a mi tündérünket egy kis sétakocsizásra, annyit dolgozik itt, igazán ráférne egy kis kirándulás?!

— Ó, ugyan... — mondta a gépirónő, elpirult és lehajtotta fejét.

— Tréfáltam — mondta a titkár és széles mozdulattal a nyúl-szájú felé lendítette karját —, az ön kérdéseire majd válaszol a legilletékesebb közöttünk a tanár elvtárs.

A nyúl-szájú helyeslése jeléül háromszor leszegte a fejét azután rákezdett a mondókába.

— A tanulási eredmények tanulmányozását még nem fejeztük be. Némi megállapítások ugyan már kikristályosodtak, de elvi álláspontunk, hogy ve-

szélyes ezeket az adatokat elmondani a laikusoknak. Mert kérem, megtörtént már, hogy a sajtó képviselői nem fogták fel az analíziseinkben rejlő pedagógiai tanulságot, a pusztá adatok közlése pedig meghatározott veszélyeket rejt magában...

— Kérem... — mondtam úgy körülbelül tíz perc múltán —, tetszene talán akkor megmondani, hogy hova menjek, melyik iskolába?

A nyúl-szájú háromszor leszegte fejét helyeslése jeléül, azután ismét rákezdett a mondókára.

— Arra már többször felfigyeltem pedagógiai munkásságomban, hogy laikusok nagyon hajlamosak az általánosításra. Megtörténik, hogy a külszín elragadja őket és nem látnak bele a kutatott tárgy alapanyagába. Mert teszem azt, ha én most mondok magának egy iskolát: maga elmegy oda, lát ott egy szépen felsöpört udvart, egy letörölt táblát, egy ásitózó igazgatót vagy egy-két facér tanárt, de nem látja meg, hogy a diákok a padokat lefaragták...

Következő tíz perc múlva ismét meghajolt elöttem a titkár.

— Remélem, fiatalember, elégedett a kapott felvilágosítással. Legyen máskor is szerencsénk. De most bocsásson meg, van egy fontos tárgyalásunk.

Utána még a portásnő kérdezte, hogy sikerült-e elintéznem a munkámat — és végül kijutottam az utcára.

Ennyit akartam elmondani erről a bánati utazásról. Jártunk ugyan még másfelé is, fejlődő falvakban, újdonsült kommunákban, ahol újabban minden szűk a megnövekedett kompetenciáknak és építeni kellene — hivatali helyiségeket és lakásokat, és ahol — kivéve az odahaza nyaraló egyetemistákat, akiket a pingpongozáson kívül talán sikerül egy műsoros estre is rábeszélni — a kultúrélet terén tökéletes a nyári csend.

Csend mindenfelé. Csak a mezőkön élénk az élet és az utakon. Zúgnak a termést hurcoló traktorkaravánok, mint valami nekifeszülő konok hangyák. És ez így lesz ősziig, amíg szemerkélni nem kezdenek a hideg esők és a falusi kultúrotthonokban ki nem gyűlnak a lámpák. Így volt ez mindig, és lényegében így van még ma is. De talán már nem sokáig.

Este lett, mire megálltunk a zsabalyai kompnál. A komposok a bácskai oldalon jártak és ideát, a sötétben tátogó

sátora előtt állt a jobb sorsra érdemes nyári kocsmáros és a fogát piszkálta. Nem akadt vendég a csárdába. Seholy lélek a messzi láthatáron. Mintha a hátunk mögött nem is hagytunk volna egy népes sürgő, mozgó, küszködő, síró, nevető, bosszankodó és örvendező emberekkel teli kis világot. Szél kerekedett. Megrázta a sátrat, azután belekapott a fűzek üstökébe, majd lassan, szemenként és egyre gyorsuló igyekezettel megeredt az eso.

A folyón lenn, lassan közeledett egy lámpás. A komposok nem szóltak egy szót sem, jól magukra húzták a csuklyás esőkabátot. Csak a drótkötél nyikorgott és a kocszi tetején dobolt az eső. Azután, a túlsó parton, szóltanul kimeredt szemmel rohantunk az éjszakába.

Zsablya után egy ember állt az úton. Ruhájáról patakokban folyt a víz.

— Ha oda mennek, vigyenek be Noviszádra.

Beült a hátsó ülésre és csendesen szipákol.

— Magát milyen nyomorúság zavarta ki így esőbe, éjszakába?

— A barátom szerencsétlenül járt... most hozták a hírt, akik hazajöttek a

hétórással... bent dolgozott a vasúti fűtőházban... a kéményen dolgoztak valamit és lezuhant...

— Van családja?

— Felesége és három kis gyereke...

— És maga most hova megy éjnek idején?

— Nem tudom... talán a kórházba... a hullaházba.

— Kap a felesége nyugdíjat utána...

— Kap. Csak nem tudom, mennyit... fiatal ember volt. Rövid a „sztázsa”...

— Hogyan történhetett szerencsétlenség... hiszen az ilyen munkánál kötelező a biztonsági öv... a munkavezető póruljárhat.

— Ki tudja... lehet, hogy ő maga az oka... és ha nem is, remélem a többiek nem mondják meg. Rajta az már úgysem segít... minek egy bajból kettőt csinálni...

Esik az eső. Sűrű csfokban hasítja a reflektor fénycsóvját... valahol egy ember egy emberről álmodik... a másik a holnapi utazásról... a harmadik tanfolyamot tervez, szakiskolákat... és valaki nem kötött övet a derekára.

Hideg lehet éjjel a hullaházban.

A sofőr meredten figyel az éjszakába. Megyünk hazafelé.

Jelenet a „Kilencedik kör” című filmből.

FIGYELŐ

Pula, 1960

Beszámoló a VII. hazai filmversenyről

Kalapács Zoltán

EGY LÉPÉS HÁTRA

Egy kalap alá venni az eddigi észti-válokat, a bemutatott műveket, s ennek alapján valamilyen általánosabb jellegű következtetést levonni, nehéz feladat, s emellett ezernyi ívesszót is magában rejt. Az összehasonlítás azonban ilyen esetekben elkerülhetetlen, mert csak így lehet

százalékos biztonsággal, hát akkor legalább megközelítő pontossággal — a legplasztikusabban választ adni arra az ilyen visszapillantásokban mindig érdekes és mindig izgató kérdésre: meddig jutott, s merre halad filmgyártásunk?

Hajlamosak vagyunk arra, hogy a filmvilág eredményeit összegezve — ahogy azt egyébként a közéletben és másutt is tesszük — meglehetősen köny-

nyelműen kimondjuk: ismét egy lépést tettünk előre. Így járt el a VII. pulai filmverseny hivatalos bíráló bizottsága is, amikor döntésében megállapította, hogy „filmgyártásunk a bemutatott művek korlátozott száma ellenére minőségi fellendülést” ért el. Ez a konstatació azonban nem a helyzet reális felmérésén alapszik, hanem inkább a szubjektív kívánságokat tükrözi vissza, a pohárköszöntő konvencionális és legtöbb esetben semmitmondó hangján elkendőzi a tényleges helyzetet. Lehet, hogy az őszinte vélemény nyilvánítás valakinek kellemetlen, esetleg rosszul esik azoknak, akik tehetségüket, tudásukat, egész életüket a hetedik művészetnek szentelték, lehetséges az is, hogy a kedvezőtlen ítélet egy kicsit igazságtalan egy olyan filmgyártással szemben, amely a művészeti életnek ezen a területén meglepően rövid idő alatt behozta fél évszázados lemaradásunkat, és amelytől még csak ezután várjuk az igazán nagy alkotásokat, de ettől függetlenül, minden kerteles nélkül ki kell mondani, éppen filmgyártásunk érdekében: az idei fesztivállal nem előre tettünk meg egy lépést, hanem hátra.

A LEMARADÁS TÉNYEI

Már néhány hónappal a filmverseny megkezdése előtt nyilvánvaló volt, hogy az idén Pulától nem várhatunk sokat. Ugyanis a két fesztivál közötti időszakban filmgyártásunkat komoly megrázkódtatások érték. A filmvállalatok a vitákkal, átszervezésekkel, személyi változásokkal, anyagi nehézségekkel, s nem a termeléssel, a művészeti kérdésekkel voltak elfoglalva. Minden szem az előkészületben lévő filmtörvény cikkelyeire figyelt, és addig, amíg az álláspontok nem kristályosodtak ki, senki sem volt hajlandó filmet forgatni. A műtermek ennek folytán hónapokig üresen kongtak, úgyhogy négy-öt hónappal a fesztivál előtt csak négy film állt készen. A katasztrófálisnak látszó helyzet azonban az utolsó pillanatban javult, de még így is csak tizenegy film került a fesztivál műsorára, a tavalyi tizennyolchoz és a tavalyelőtti tizenhathoz képest. A mennyiségi hanyatlás után a minőség maradt az egyedüli reménység. Túlzott igényeket senki sem támasztott, de sajnos még a szerény óhajok sem váltak valóra. 1958 megajándékozott

bennünket a *H-8, Út a völgybe* és az *Ágak között az ég* című filmekkel, 1959 olyan kimagasló alkotásokat hozott, mint a *Menetrendnélküli vonat, Öt perc a mennyországban, Miss Stone* és a *Kisüt a nap*, 1960-ban viszont a három legjobbnak kikiáltott mű közül — *Kilencedik kör, Hőború, Három Anna* — egyik sem érte el a tavalyi és a tavalyelőtti csúcsteljesítmények színvonalát. Igaz, az idei fesztivál nem lepett meg bennünket csúfos bukásokkal, az átlagos színvonal kiegyensúlyozottabb volt, mint valaha, ám a középszerűség, a szürke átlag, egy cseppet sem vigasztaló, ha nem egészül ki legalább egy-két kiugró sikerrel. És éppen azért, mert az idei fesztivál a legérzékenyebb területen mondott csődöt, mert nem hozott új esztétikai értékeket — ha nem többet, akkor legalább annyit, mint az 1958 az *Ágak között az ég* című filmmel, vagy 1959 a *Menetrendnélküli vonattal* — nem szólhatunk a fesztivál sikeréről, filmgyártásunk eredményes esztendőjéről.

HUMÁNUS ÜZENET

A legszebb fesztiváli élmények a *Kilencedik kör* című filmhez fűződnek. A megszállás évei, eseményei már sok film alapjául szolgáltak, de egyikben sem találjuk meg ennek a korszaknak olyan hiteles képét, és találó légkörét, mint ebben. Zora Dirnbach zagrebi újságrónó díjazott forgatókönyvét France Štiglic rendező — ez már hetedik filmje — vette szalagra, de sajnos, a forgatókönyv és a rendezés, a filmalkotás két legfontosabb összetevője nem minden esetben találta meg a közös nyelvet. A forgatókönyv, a gyenge párbeszéd ellenére is, egyenletes színvonalú munka, a rendezés viszont egyszer hidegen, érzés nélkül nyúlt hozzá, nem ragadva meg még a kinálkozó alkalmakat sem, máskor pedig föléje emelkedett, gazdagította mondanivalóját. Štiglic bizonytalansága különösen a film első harmadán érződik, ez egészen gyenge, a kispolgári melodramákra emlékeztet, az utolsó két harmadban azonban brillfro, jóllehet műfajilag itt sem ad tiszta munkát, mert a film közepét finom lélektani motívumokra építi fel — ez a legjobb rész — a végét pedig az akció-dráma elemeivel vegyíti. Az egyenlőtlenségek ellenére is tisztelettel kell szólnunk rendezői munkájáról,

Jelenet a „Partizán történetek” című filmből

mégpedig jórészt a cselekményből fakadó, abba szervesen beleilleszkedő és sok gondolattársítást kiváltó rendkívüli szép jelenetek egész sora miatt. Sokáig emlékezetes marad Ivo, a gondtalan, tizenkilencéves egyetemista, és Ruth, a tizenhatéves zsidólány, a körülmények folytán kényszerházasságba sodródó két fiatal egymásra találása, és ébredező kölcsönös vonzalmuk kifejezése. Ujjaik segítségével, am'hez hasonló szerelmi vallomást alig találhatunk a filmművészet újabbkori alkotásai között; az üldözött, a négy fal közé zárt Ruth önfel-lelt sétája, és az élet tőle megfosztott apró örömeinek habzsolása a légiriadó

alatt néptelenné vált utcákon; a letartóztatott szerelmese után kutató Ivo elveszettsége a deportáltakat szállító kísértetiesen visszhangzó szerelvények között; a bizalmatlanság feloldódása a kis zsidó gyerekek szemében, amikor hóhéruk mézédés hangon autózni hívja őket, és ők, az utazás reményében, tiszta gyermeki örömmel tolakodnak a gázkamrává átalakított gépkocsiba; a két fiatal találkozás a századunk poklában, a gyűjtőtáborban, meg haláluk a magasfeszültségű árammal telített szögesdróton, és még sok más megrázó jelenet, amelyekben — borzalmas voltuk ellenére —, a

rendező igen gyakran beleszótt a poézis aranyzálat.

A *Kilencedik kör* nem hibátlan mű — nem sok hiányzott ahhoz, hogy az legyen —, de őszinte, humanus üzenetével, az emberi együttérzés felemelő pillanatainak rögzítésével, egy ember-telen korszak művészi eszközökkel való leleplezésével, és a huszadik század Rómeójának és Juliájának megható történetével olyan élményt nyújtott, olyan emóciókat váltott ki, hogy minden elhatárolás nélkül leírhatjuk: ez volt a fesztivál legjobb filmje.

ÜVEGLÁBON JÁRÓ MAMMUT

Cezare Zavattini olasz filmíró és Veljko Bulajić jugoszláv rendező összefogásától várta mindenki a fesztivál becsületének megmentését, ezért annál nagyobb volt a kiábrándulás, amikor ez nem következett be. *Háború* című filmjük nagy ambícióval készült, már előre a jugoszláv filmgyártás legnagyobb vállalkozásának kiáltották ki. (Az is, ha csupán a gyártásába fektetett összeget vesszük figyelembe, nem pedig művészi eredményeit.) A túlméretezett propagandának mindenki hitelt adott, a sajtótól kezdve a közönségig. Az előlegezett bizalom nem volt alaptalan, mert Zavattini korunk filmművészetének egyik legmarkánsabb egyénisége, de hogy, hogy nem, a legnagyobb csalódást éppen ő okozta. Forгатókönyvének mondanivalója roppant időszerű, az emberiség létét fenyegető atomháború a témája. Alapmotívuma a következő: az embereknek nemcsak irtóznok kell az eljövendő háború gondolatától, ha nem aktívan szembe kell szállniok a veszéllyel, mert bűnt követnek el azok, akik önmagukból kiindulva azt gondolják, hogy a józan ész elegendő a sötét erők megfékezésére. Ameddig az atombombák kéznél vannak, mindig akadhat egy eszelős, aki — talán éppen az emberiség jövőjének és békéjének nevében — megnyomja a gombot. Eddig igazán minden rendben van, ennél izgatóbb, minden nép és egyed létebe vágó, univerzálisabb téma talán nincs is. Az sem baj, hogy a cselekmény csak egy képzeletben létező országban játszódik le, mert az adott nemzetközi helyzetben egyszerűen nem lehet tendenció nélkül megnevezni az atombombákkal rendelkező nagyhatalmakat, már azért sem, mert ahol atombomba van, ott po-

tenciális erők is hatnak a vitás kérdés fegyveres úton való megoldására. A baj ott kezdődik, hogy azok, akik ezt a rendkívül időszerű üzenetet tolmácsolni hivatottak, vértelenek, nem meggyőzőek, ég és föld között lebegnek, és ennek folytán az üzenet nem tudatosít, nem is jut el maradéktalanul azokhoz, akiknek szánták, az emberek millióihoz, vagy ha eljut, nem éri el a kívánt hatást. Egy csöppet sem meggyőző az sem, hogy a filmíró és vele együtt a film alkotói, a tömegek spontán tüntetésében és a kormányelnökhöz intézett petícióban látják a probléma megoldásának nyitját. A film felvet sok más kérdést is, amelyek az emberiség jövőjéért rettegő emberek lelkiismeretét egy pillanatra sem hagyják nyugton, ilyen például a militarizmus szellemének idézése, vagy a fenyegető háború víziója, amely után nem lesz győztes, csak legyőzött, de mindez a üveglábon álló koncepciók miatt elsikkad. Veljko Bulajić (a legjobb rendező díjának nyertese) a nagy téma hatása alatt mindent megtett filmjének sikere érdekében, ám úgy látszik, a technikai természetű nehézségek, a nagyszabású tömegjelenetek, a díszletek, annyira lekötötték figyelmét, hogy a lényeg — az igazán nagy benyomást keltő rendezői megoldások ellenére — kisiklott kezei közül. Meg kell még említeni, hogy a rendező, Duško Jeričević díszlettervező (a legjobb díszlettervezőnek járó díj nyertese), és Antun Vrdoljak (a legjobb főszerep) személyében meglepően gyenge munkatársakat talált.

Az atomháború témájára, tudomásunk szerint, csak két-három film készült a világon. Ebből a szempontból a *Háborút* az úttörés nehéz feladatára vállalkozó, figyelemreméltó kísérletnek könyvelhetjük el, művészi eredményei azonban nincsenek összhangban az alkotók ambíciójával.

A NAGY TÉMA

A jugoszláv filmművészek közvetve, de legtöbb esetben közvetlenül részt vettek a forradalomban, élményanyaguk ebből a korszakból a legmaradandóbb, s nem véletlen, hogy a háborús témakör eddig domináló szerepet töltött be a műsorpolitikában. Az idén bemutatott tizenegy film közül nyolc háborús tárgyú. Végső ideje már, hogy felszámolják a túlzott aránytalanságot, erre

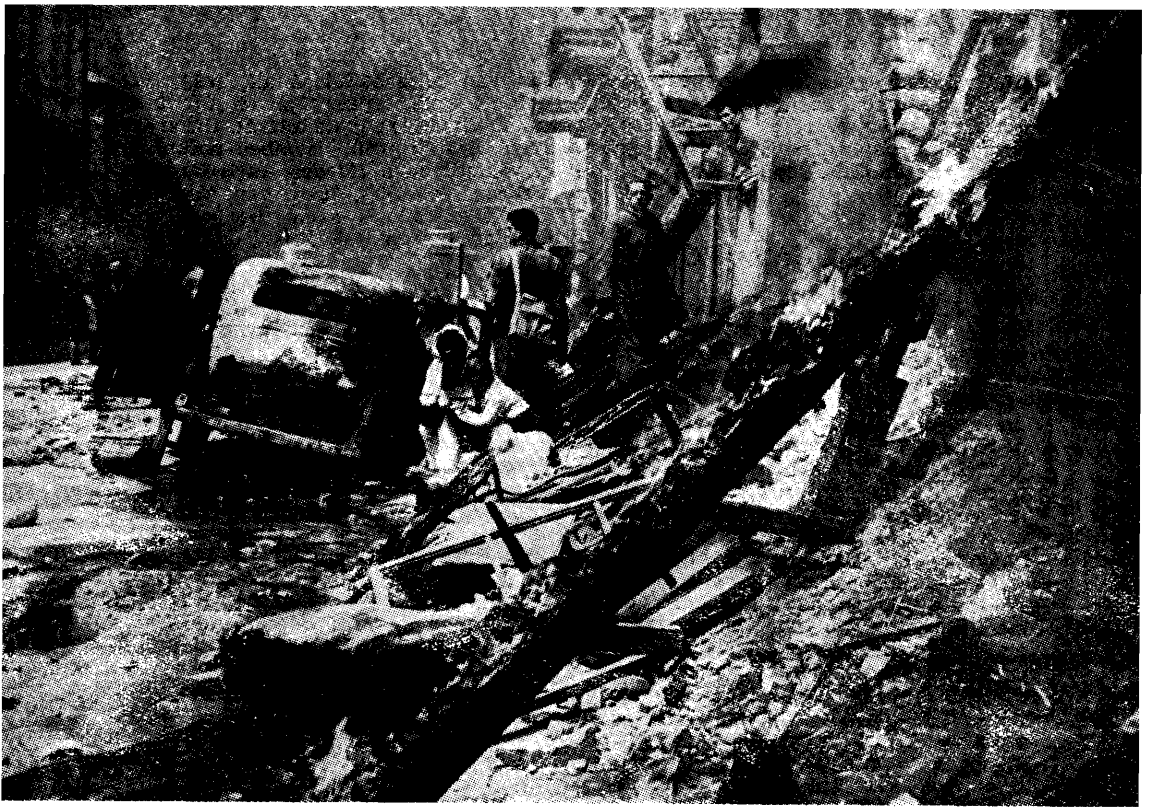
előbb-utóbb sor kerül, ám nyilvánvaló, hogy a forradalom, a nagy témák kincseshányója még nem merült ki, és még sokáig ihletet merítenek belőle a hazai film művészei.

A háborús téma feldolgozása nagy változásokon ment át, érdekes utat tett meg az elmúlt másfél évtized alatt, úgyhogy nem lesz érdektelen néhány vázlatos vonással felidézni fejlődését. Filmgyártásunk kezdeti szakaszában egy filmben mindent el akartak mondani a forradalomról, hőseiről, mozgató erőiről, de legtöbbször azonban a tetszetős krónikánál többet nem nyújtottak. Ezeket a filmeket a sematizmus, a leegyszerűsített fekete-fehér jellemábrázolás jellemezte. Néhány évvel ezelőtt gyökeresen változott a helyzet, a filmek egy másik végletbe estek. A filmtörténetek szereplői most már nem makulátlan hősök, tetőtől-talpig mesebeli vitézek, hanem csaknem kizárólag gyávák, árulók, szökevények, ingadozók. Az alkotók figyelme nem annyira a háború külső megnyilvánulásaira összpontosul, hanem inkább az emberekben dúló viharokra. Ez a metamorfózis bizonyos frissiséget hozott a filmvilágba, háborús filmjeink őszintébbek, igazabbak, összetettebbek lettek, de a mértéktelenség most már azzal fenyeget, hogy mellékvágányra tereli ezt a műfajt. A kishitűek és a hozzájuk hasonlók lélektanának boncolgatása manapság csaknem minden háborús film nélkülözhetetlen kelléke, s filmgyártóink kezében ez a téma modorossá váit, és az *Aktió* című filmmel már odáig jutottak, hogy egy szétvert partizán osztag maradványait úgy tüntették fel, mint a vereségbe belenyugvó, az ügyük bukását jósló, egymást vádoló és marakodó emberek gyülekezetét. Egy kicsit sok a pesszimizmus és a defetizmus az újabbkeletű háborús filmekben.

Ebben a műfajban egyedüli figyelemreméltó alkotás Stole Janković *Partizán történetek* című két önálló részből álló filmjének első része. Antonije Isaković *Piros sál* című elbeszélését filmesítette meg, az irodalmi alap különösebb gazdagítása, filmszerű adaptálása nélkül. Ennek ellenére a fiatal, átfagyott partizán esete, aki életével fizet azért a piros sálért, amit egy csetnik feleségétől lopott el, az antik tragédiákra emlékeztet, a bizalmatlan paraszti tömegek megnyeréséért hozott nagy áldozatoknak állít emléket, és a hősköltemények pátozával mesél a forradalomról.

LEGENDA ÉS ROMANTIKA

A háborús tárgyú filmek egy másik csoportja már kevésbé komor színeztű. Ezeknek művelői önmagukkal szemben kevesebb igényt támasztanak, főleg a kaland elemeit keresik és találják meg, könnyebb fajsúlyú filmeket csinálnak, amelyekben a szórakozás, az izgalom a döntő tényező, nem pedig a filozofikus kétely és önemésztés, a sorsdöntő emberi probléma. Ebbe a csoportba tartoznak František Čap rendező *X kém* jelenti című filmje (amely csak annyiból érdekes, hogy műfajilag gazdagította filmgyártásunkat) és Mate Relja *A 905-ös magaslát* című, megtörtént eseményen alapuló, rátermettséggel rendezett műve. Ennek az irányzatnak legtipikusabb képviselője Žika Mitrović *Lesi kapitány* című színes szélesvásznú művével. Ha hősei történetesen angolul beszélnek, könnyűszerrel rá lehetne fogni, hogy Hollywoodból került hozzánk, de csak abban a tekintetben, hogy formailag „tökéletes”, dramaturgiai vonalvezetése zökkenőmentes, izgalomokban bővelkedik, technikai kivitelezete kifogástalan. Bármennyire is hasonlít a vadnyugati filmekre, egy csöppet sem lenne méltányos, ha Mitrovićot az effajta filmek másolásával vádolnánk. Nem másolta a vadnyugati filmeket — hősei, környezete, légköre hazai —, de megtanulta belőlük, hogyan kell legendát teremteni egy korszakról, egy vidékről. *A Lesi kapitánnyal* voltaképpen megszületett a első, éljéntől végéig igazán szórakoztató és élvezetes hazai kommerciális film. Erényei közé tartozik, hogy alkotói az effajta filmekre jellemző szinte elkerülhetetlen sablonok és naivitások ellenére bizonyos felelősségérzettel, mértékkel és ízléssel készítették el, amit nem mondhatunk el sok hasonló jellegű külföldi filmről, amelyekben lépten-nyomon találkozunk a közönség félrevezetésével, beleütközünk a giccsbe, az idegen életszemléletek nyílt vagy agyafürtan álcázott propagálásába. Mindennek nyoma sincs Mitrović művében, jóllehet különösebb művészi elismerésre nem tarthat igényt. Az effajta műveknek azonban van létjogosultságuk, hisz közhely már, hogy a film nemcsak művészet, hanem egyúttal szórakoztató nagypar is. S valljuk be őszintén, a közönségnek, valamennyiünknek sokkal élvezetesebb végignézni egy ilyen ügyesen megcsinált, gyorsan pergő, filmnyelven elmesélt kalandfilmet, mint fi-

gyelemmel kíséрни a dadogó és homályos vallomásokat az örök emberi problémákról.

KÍSÉRLETEK, ÜTKERESÉSEK

A hazai filmkomédia már évek óta hiányzik. Most kettőt kaptunk mutatóba, az egyik az *Almok delizánsza*, a másik az *Elnök elvtárs, a középcsatár*. Csak annyiból érdekesek, hogy úrt pótolnak, édeskés szükkel nem oltják, csak egy kicsit enyhítik a közönség humor-szomját.

Az *Almok delizánsza* elsősorban színes anizsz gyűjtemény Karlovci természeti szépségeiről, és ezen túl a biedermeier-korszak romantikus rajza erről a mi tájunkról, az uborkafára felmászó kispolgárság enyhe szatírája, Jovan Sterija-Popović több színművének nyomán; az *Elnök elvtárs, a középcsatár* pedig hosszú évek után az első komolyabb kísérlet a mai tárgyú komédia megho-

nosítására, az új és a régi életforma elentmondásaiból adódó helyzetek humoros és szatirikus feldolgozására. Az élc, a derű nélkülözhetetlen életszükséglet — ez a film ennek a követelménynek tesz eleget, elfogadható módon. Mija Aleksic-tyal, a film főszereplőjével, a rádió és a televízió népszerű komikusával, úgy látszik, végérvényesen megszületett a jugoszláv Toto, vagy legalábbis a jugoszláv Latabár, aki egy vígjáték sorozat kacagató hőse lehet.

Ide kívánczik még néhány keresetlen szó egy rendkívül rokonszenves félórás gyermekfilmről, Fedor Skubonja rendező *Az elveszett ceruza* nevű művéről. Gyermekfilmnek mondtuk, de a felnőttek számára is éppoly élvezetes és tanulságos, mint a legkisebbek számára, mert a felelősség kérdését veti fel a gyermeknevelésben, és a sértés legkisebb jele nélkül elmondja, a maradi pedagógia egyik dajkameséjét, mely szerint a felnőttek minden esetben jó-ságos mikulások, mindig igazuk van. A

film minden egyes kockáját bearanyozza a gyermekek iránti őszinte szeretet, és talán éppen ezért ez az egyszerű és elragadóan bájos film a fesztivál egyik legkellemesebb meglepetése.

A KISEMBER FOGALMÁRÓL

A *Három Anna* című filmet nem az utolsó helyen kellene említenünk, már azért sem, mert a körülmények folytán, nevezetesen, a gyenge konkurrencia miatt a három legjobb idej film névsorába került. A bíráló bizottság nyilván nem akarta oda sorolni a „kommerciális” *Lesi kapitányt*, noha megérdemelte volna, s így a *Három Anna* megelőzte. Végeredményben ez is arra mutat, hogy a választék nem volt túlságosan nagy. A *Három Anna* ugyanis egészen átlagos film. A háború következményeire mutat rá: egy idős apa keresi elveszett leányát. Ez a körülmény alkalmat adott a filmírónak (Slobodan Glumac) és a rendezőnek (Branko Bauer), hogy elvezessen bennünket a külvárosok síkatoráiba, az olasz filmekből ismert kisemberek közé, úgyhogy ezt a művet bizonyos vonatkozásaiban az olasz neorealizmus kései hajtásának tekinthetjük. A kisember fogalmánál egy pillanatra meg kell állni. A külföldi, nagyobbreszt olasz filmekben gyakran találkozunk ezzel a típussal, az élet kiemmizettjével, elesettjével, akit pofoz az élet, szipolyoz a tőke, akinek sem címe, sem rangja nincs a társadalomban, egyedül érzi magát, két kezére van utalva, és apró tűszúrásokkal védekezik a társadalom közönye ellen. Nos, körülbelül ilyen figura a *Három Anna* öreg nyugdíjas hőse is, és sok rokonvonása van az olasz neorealista filmek szereplőivel. Nem nehéz kitalálni, hogy mindezzel mire célzunk. A kisember fogalma alatt nálunk mászt értünk, mint a tőkés országokban, értjük alatta az öngazgatásban tevékenykedő, a közéletben aktívan résztvevő munkást, parasztot és értelmiségit, aki tudatá-

ban van felszabadulásának, vagy legalábbis érzi, tapasztalja az új társadalmi viszonyok kialakulását. Bizonyára akad olyan típusú kisember nálunk is, mint amilyen a *Három Anna* hőse, sőt biztosra vehetjük, hogy van, de mégis idegennek tűnik, az a benyomásunk, hogy idegen mintákról másolták le.

AZ UTOLSÓ SZÓ JOGÁN

Az idej fesztivál színvonala pontosan visszatükrözte filmgyártásunk helyzetét a két legutóbbi pulai találkozó időközében, s ennél fogva a hazai film egy évi terméséről adott panorámánk sem lehet külön. Biztatóan hangzik — és végeredményben biztató is —, hogy filmgyártásunk most már kilábal a hullámvölgyből. Ennek legbiztosabb jele az, hogy pillanatnyilag több filmet forgatnak a vállalatok mint ahány néhány héttel ezelőtt a fesztivál műsorán volt. Ez jelenthet valamit, meg nem is. Az utóbbi időben a rendezők ugyanis gyakran így nyilatkoztak készülő műveikről: igénytelen filmet készítek. Vajon mit takar ez a manapság széles körben polgárjogot nyert fogalom. Ha azt jelenti, hogy a komor témákat üdítőbbek váltják fel, és áttérnek szakmai lelkiismerettel elkészített könnyebb fajsúlyú művek forgatására is, akkor még nincs baj, mert ezekre igazán nagy szükség van, és nincs is értelme a szórakoztató filmekért minden esetben a szomszédba menni. De ha ez a jelszó nem szerénységből fakad, hanem a művészi törekvések feladását, a középszerűség favorizálását jelenti — amiben egyébként nem hiszünk —, akkor már nincs rendjén. Mert ambíciók nélkül nincs semmi, legkevésbé pedig alkotó művészet.

Erre a kérdésre csak az elkövetkező pulai filmverseny ad választ. Filmgyártásunk vitalitása azonban arra enged következtetni, hogy az addigra elkészülő huszonegynéhány alkotás, vagyis a régen óhajtott mennyiségi növekedés törvényszerűleg meghozza majd a minőséget, az új értékeket is.

B. Szabó György absztrakt művészete

Miodrag Kolaric

A modern művészetben leggyakrabban az történik, hogy amikor valamilyen stílus vagy művészi felfogás érthetővé válik a közlés számára, akkor már kiütköztek a gyengeségei is. Olyan időszak ez, amikor a festőknek és a szobrászoknak csatarendbe kell állniuk, hogy megvédjék nézeteiket az alkotóművészet legkörmönfontabb ellenségével, a népszerűséggel szemben. Ilyen körülmények között mindig nagyobb a kínálat és kevesebb az igényesség, s csak a harci kedvet helyettesítő lelkesedés, vagy az ihletettséget fegyelmező kísérletezési láz biztosíthatják, hogy egy kép vagy egy szobor megmaradjon a mozgalom vagy irányzat élesen megvonat határai között.

Vessünk egy visszapillantást, például, az absztrakt festészetre. A „visszapillantás” kifejezés itt valóban helyénvaló, mert éppen egy évszázaddal ezelőtt születtek meg az első alkotások ebben a felfogásban; ha valamiféle irányzat megalapodottságát az idő mértékével mérnénk, akkor az absztrakt felfogás már valójában kiérdemelte a klasszikus elnevezést. Tudjuk azonban, hogy nem így van, s a harc a forma szabadságáért, az

ihlet zavartalanságáért, a tárgyiasság felszámolásáért, az álmodozás határtalan lehetőségeiért tematikában és színhatásokban — még mindig nem győzedelmeskedett. Ez a harc nem is fejeződhetett be, mert az absztrakt irányzat hívei — egyre szélesedő doktrinerizmusuk alapján — fokozott követelményekkel bővítették nézeteiket.

S mégis, Kandinsky, Koupke, Mondriani és Moholy-Nagy irányzata szélesebb polgárjogot nyert egy kísérletező mozgalomnál, kiterjedtebb lett valami szektáns profétizmusnál, hatásosabbnak minősült holmi divatos esztétizálásnál, jelentősebbé vált valamiféle szalon- és zsurnalisztikai szenzációnál, fontosabbá, hogysem kizárólag egy időszaka és fejezete legyen a modern művészet fejlődésének. S ha az absztrakt irányzat ma divatossá lett, ha a nonfiguratív vásznak és szobrok egyre több teret foglalnak el kiállítási-termekben és katalógusokban, s ha mindegyre szaporodnak az ilyen irányt képviselő művek képtárai, s ha már-már egész könyvtárakat tesznek ki azok az írott művek, amelyek ehhez az irányzathoz tartozó művészek elveivel és munkásságával

foglalkoznak, akkor — nem kétséges — itt az ideje, hogy a mozgalom hívei felépjenek művészetük védelmében. S ezt másként elérni nem lehet, mint a stílus tisztításával, az elvi eredmények összegezésével, a hatáskör pontos kijelölésével, de elsősorban (s mindenekfelett) a tényleges és időtálló értékek felsorakoztatásával. Az absztrakt művészekre nagy felelősség hárul, s ha valaki közülük — fél évszázaddal Kandinsky kolorista lávakitörése után — úgy döntött, hogy híve lesz az amorf vonalak és a tüneményes többszólamúság világának, annak tudnia kell, hogy nem a hívők számának gyarapítására, hanem elsősorban arra hivatott, hogy bebizonyítsa az iskola kétségtelen elsőbbségét.

Nemrég alkalmam volt megismerni egy ilyen művész munkáit, s ha szabad véleményt nyilvánítanom B. Szabó György rajzairól, akkor az iskola megalapítójának a szavait idézném: „...minden művészet fejlődése során eljut arra a fokra, hogy kifejezheti — eszközeinek köszönve, amik kizárólagosan az övéi — azt, amire csak ő hivatott”. Nem kétséges, hogy B. Szabó György rajzai elérték ezt a követelményt, s ha valaki ténylegesen fel akar ná tární ennek az irányzatnak a gazdagságát és mélységét, B. Szabó György rajzait kényszerülne iskolapéldául venni. S ez esetben nemcsak a nonfiguratív művészet alapelveiről van szó. A természeti formák mértani és biológiai variálása már kiállta a kritika tisztító-tüzét és átvészelte az iskola jeles képviselőinek stílus-krízisét. A szín-szabadság a futurizmus és orfizmus után határtalanná lett; a purizmus és a kubizmus pedig azt eredményezte, hogy az absztrakt irányzat konstruktívista szószólói eljutottak a mértan és a ritmizált síkok legvégső határáig. A látás-sajátságok törvényjogot nyertek, és a természeti és emberi formáktól senki többé el nem távolodhat a Maljevics, Hartung vagy Pollock műveiben kifejezett program megkerülésével. De nem ez a lényeg.

A lényeg, ahogyan Kandinsky fogalmazta meg, hogy vajon egy forma belső kényszer alapján jött-e létre vagy sem. Ez a belső kényszer — a formalizmus elleni harcnak ez a láthatatlan tényezője — végső következtetés formájában vetődik fel egy absztrakt kompozíció lélektani megfogalmazásánál. Nem könnyű a tárgyat érzésekkel helyettesíteni; még kevésbé kecsegtet sikerrel, ha

a különböző művészi területek élményei keverednek vagy áthatják egymást: például a zene vagy a költészet. Kolorista többszólamúságról hallunk egyre gyakrabban, s lassan természetessé válik, hogy egy-egy kép vagy szobor valami lírai ihlet következményeként születik. A létért és az elsőbbségért való küzdelem fegyverei voltak ezek egykor: irodalmi ötvözet zördült össze előítéletekkel és hagyományokkal. A háborúban minden megengedett, és az absztrakt művészet elharcosai — akiknek legkevésbé járt ki az elismerés, de a legtöbb kudarc részesei voltak —, arra kényszerültek, hogy a mögöttük felvonuló végtelen menetben megtűrjék azokat is, akik a kitaposott utat és a könnyű sikert keresték. Ez a képzőművészeti tucatáru vonult fel szemünk előtt majd minden kiállító-teremben és néhány évtizeden át: legtömegesebben az utóbbi tíz év folyamán. A nagyszámú elhivatott között kevés volt a választott. A kiválasztódás pedig önmagától bekövetkezett, a győzelem pillanataiban, amikor az iskola elismerése feleslegessé tette az irányzat „útítárs”-ainak hangos és érzelmetlen handabandázását. A közvélemény, amely egykor visszautasította a nonfiguratív kétségtelen remekműveit, most késznek mutatkozott elfogadni a selejtest is. Elérkezett hát a pillanat, hogy méltányoljuk azok munkásságát, akik a könnyű és gyors siker helyett az iskola alapvető értékeinek a fejlesztésével és megőrzésével járó erőfeszítésekre vállalkoztak.

B. Szabó György bátrabb, mint gondolnánk. Úgy képzelem, hogy egy fiatal művész absztrakt vízióihoz a szint választaná. Ez kevesebb balsikerral járna, vagy legalábbis kevésbé tűnne fel a kudarc, mert ha a szó azért született, hogy elrejtse a gondolatot, akkor a színnel minden adottsága megvan ahhoz, hogy elrejtse egy balfogás stílus-anatómiáját. A nonfiguratív festészet legérzékenyebb pontja, mindenkor és ma is — a forma volt. B. Szabó György éppen a forma mellett áll ki. Ez a kilátás nem jelent tájékozatlanságot. Ez a művész rendkívül összetett kompozícióival, a tektonikus értékek és a síkok egymáshoz való viszonyulásának a kutatásával, a legrejtettebb rétegek bányászásával és a leglégiesebb valeurök megoldásával behizonyította, hogy számot vet a nehézségekkel, s hogy számára különös meglepédest jelent meg-

birkózni azokkal a problémákkal, amelyekkel neves vagy ügyeskedő elődjei alig vagy csak felületesen foglalkoztak. Ha kiemeljük azt aényt, hogy ez a művész gondosan és módszeres következetességgel elkerült minden kirándulási lehetőséget az asszociációk irányában — ez kétségtelenül bizonyítani fogja nemcsak azokat a nehézségeket, amelyekkel meg kellett küzdenie, hanem jórészt érzékeltetni képes ennek a művésznek jelentős eredményeit is. B. Szabót kizárólag a kompozíció érdekli. Tematikai elkülönüléseket római számokkal jelöli a katalógus. Ha sorozatok keletkeztek, amilyen például a „fekete”, az „arany-fekete”, a „fehér” vagy a „szürke” — ez a kolorista terminológia, ha hihetetlenül hangzik is, csupán a rajz külső felszerelésére vonatkozik. S mégis az az érzésünk, hogy ritkán látunk egymás mellett alkotásokat, amelyek tartalmuknál fogva — ha lehet tartalomról beszélni — s ihletettségük-nél fogva — s ez kétségkívül állandóan jelen van — eltérőbbek lehetnének. Ez a tematikai és ihletgazdagság elsősorban az absztrakt művészet formai forrásainak a kimerítetlenségéből fakad. Ha ezt a mozgalmat úgy mutatták be, mint olyan művészeti irányzatot, amely teljesen leköti a látást és scordultig kitölt bennünket a képzőművészet iránti fogékonysággal — akkor mi a jelen pillanatban az absztrakt felfogás olyan megnyilatkozásairól beszélhetünk, amelyek igazolták a törvényhozók állhatatosságát.

B. Szabó György a stílus-tisztaságot tisztelve elkerülte az asszociációkat. Valóban megfoghatatlan ennek a művésznek az a képessége, hogy eltávoztassa mindazt, ami bennünket a biológiára vagy a mértanra emlékeztetne. Néha Graham Sutherlandhoz áll közel, de őt is felülmúlta azzal a könnyedséggel, ahogyan a levelek, rovarok, vagy ásványok elsődleges alakját önálló formai eredményekké alakította át. Megtörténhet, hogy valaki Paul Klee néhány művével hozza kapcsolatba művészetét. Mi sem lenne igazságtalanabb, mint ezt megtenni. Ezt talán csak az múltá felül, aki mindenáron valami rokonságot kísérelne meg kimutatni Max Ernst szürrealista vízióival. B. Szabó György ihletanyaga nem azonos semmiféle spon-tán vagy tettetett naívsággal a természeti formákkal szemben; nehézségeink támadnának akkor is, ha megkísérel-nénk kompozícióinak lélektani hátterét

magyarázni. Nincs itt semmi abból az ihletanyagból, amit a tudatalatti nyújt-hatna vagy André Breton szövegeinek paranoikus víziói adhatnának. Nem ke-rülhetjük el, hogy ne emlékeztessünk ezúttal a városokról, folyókról és he-gyekről készült repülőgép-felvételekre, amelyek Moholy-Nagy festői hagyaté-kából kerültek elő és amelyek a „De Styl” táborának tökéletesen amorfi kompozícióira emlékeztetnek. B. Szabó György ilyen szempont-ból rendkívül önálló. Ez nem minden esetben dicséretes tulajdonság, de ha abból a fontos megállapításból indulunk ki, hogy B. Szabó György a végsőkig következetes maradt az elvi alapvetés betartásában, akkor Michel Seuphor gondolata, hogy „az absztrakt művészet nem foglal magában semmi-féle viszonyulást a valósággal szemben, tekintet nélkül arra, hogy a művész ki-indulópontja a valóság volt-e vagy sem” — elősegíthet bennünket, hogy B. Sza-bó György varázslatos művészi világát megközelítsük.

Ez a világ, minden összetettsége elle-nére, megértés szempontjából, nem a félelmetesek közül való. Belépéskor nem szükséges megfosztani önmagun-kat a szép és harmonikus iránti érzékünk-től. Az egyetlen, ami felesleges, hogy bármilyen, akár véletlenre épülő ha-sonlatosságot keressünk ezekben a raj-zokban tárgyakkal vagy történésekkel. Mesterségbeli tudós szempontjából B. Szabó György egy vitathatatlan rajztu-dás birtokában van. Egyetlen alkotása sem készült mechanikai vagy vegyi el-járással. A művész klasszikus eszközei-hez nyúlt: a tus, a toll és a papír voltak a szerszámai. Ezekkel az eszközökkel, mint valami varázsló Dürer vagy Goya idejéből — felidézte és megszőttte a ma-ga kompozícióit: római egyes, római kettős, római hármas; tízvalahány fi-nom és szövevényes rajzot, amik lázas képzeletének és nyugtalan kezevonásá-nak nyomait őrzik és ihletettségének őszinteségéről tanúskodnak. Hajszálv-kony vonalak, sejtelmesen vagy erőtel-jesen hangsúlyozott körvonalak, a pon-tozás, a tónusértékű síkok és a vonal-rendszer váltakozása; megfontoltan el-helyezett perforált fehér felületek, ame-lyek éltetik és meghatározzák a formák jellegét — ezek az elemek tűnnek fel elsősorban. A másik érték a felületek megszervezésében keresendő: szokvá-nyos vagy ellentétes módon érzékelteti a mélységet; a dimenzionálás teljes

vagy redukált formájú; s mindezt: a rajz, vagy a tónus alkalmazásával, a vonalak szövevényével, vagy a valeurök egymás mellé helyezésével. Ezzel az eljárással készült fekete-fehér kompozíciói különleges színértékkel bírnak: a takarékoság gazdagsággal párosul a színhatásokban, amelyek tónus- és fényhatásaikkal közvetlenül erőteljesen jutnak kifejezésre. Itt nincs egyetlen reális forma, nincs semmi mértani szigorúság, s ezért felvetődik a kérdés, hogy miért hatnak ezek a kompozíciók mégis a rajz könnyedségével és pontosságával. Valamifajta támpontra lenne szükségünk ezeknek a kétségtelen éretnyeknek az értékelésében: végtelenségig elnyújtott, befejezett arabeszkre vagy egy határozott, pontosan méretezett térfogatra. Ezekben a művekben azonban egyetlen olyan támpont nem akad, amely az arányok és a statika törvényeinek ellenszegülve, lehetővé tenné valami szerkezet megteremtését. S mindezek ellenére, a szerkezet mégis itt van, jelen van, s ha ezeket a rajzokban megkísérelnénk felfedezni azt a tényezőt, ami leginkább ragad meg bennünket, akkor bizonyos, hogy elsősorban erre a láthatatlan és mindenütt jelenlévő szerkezetre összpontosul a figyelmünk.

Azok az érzések, amiket ezek az alkotások bennünk kiváltanak, nem számolnak sem a tudatos, sem a tudatalati észrevételeink érzésanyagával. Mi az, amit ezeken a rajzokon láthatunk? Hervadt levél, szürke szikla vagy erdőben rothadó farönk? Néha úgy tűnik, hogy megsejtünk egy alakzatot, s mintha előtünk válna lepkévé a hernyó. Mi ez? Geológiai rétegek vagy egzotikus gyümölcs, szőlőtöke vagy vakolatát hullajtó fal, homokbuckák, valami ismeretlen növényzet tuské, egy drapéria foszlányai, egy élő szervezet felnagyított sejtje vagy levegőért áhítózó hervadó virág? Éppen elegendő anyag, hogy felébressze kíváncsiságunkat. Ezekután a képzelet visszahatásának kellene bekövetkeznie. Az érzések itt vannak, útban, hogy feladják látszólagos semlegességüket. Azonban a túloldalról, a képek felől semmi sem érkezik. Semmi ellenállás, semmi félelem, semmi bir-

toklási szenvedély, semmi határozott állásfoglalás az ismeretlennel szemben, semmi nyoma a látással és a rögzítéssel együtt járó megelégedésnek — semmi sem áll akadályként a néző és az alkotás között. Az érzelmi hatás jóval közvetlenebb. A látás és a befogadás közötti távolság rövidségében — mindenfajta racionális közvetítés mellőzésével — rejlik az absztrakt művészet értelme. Ez a kapcsolat lényegében intellektuális természetű, és azt a derűt, ami elfog és végigkísér bennünket ezek előtt az alkotások előtt — csupán a szépségeszmény klasszikus értelmezésében lehetjük fel. S ha valaki feltenné a kérdést, hogy lényegében mivel járult hozzá a nonfiguratív felfogás a képzőművészeti problémák elmélyítésében és továbbfejlesztésében, s mivel gazdagította az időszert és teljesebb látáskultúrát és élményt, akkor B. Szabó György egyike azoknak a művészeknek, akik feljogosítanak bennünket, hogy erre így feleljünk: a tiszta és szabad formák kizárólag tiszta és szabad érzésekből támadhatnak.

Külön kérdés, hogy valóban színekhez kötött-e az absztrakt irányzat. Feloldozva a valósághoz való viszonyulás kötelekeitől, nem szükséges, hogy többet tegyen, mint amennyit egy forma elemi színhatásának a követelménye megkövetel; ez lehet egyetlen tónus- vagy valeur is. Az igazi takarékoság egyetlen szín kiterjedéséből áll majd, sőt egyetlen szín-átmenet tónikus többszólamúságából. Állhatatosan és végső-kig kitarva célkitűzése mellett, azzal a következetességgel, ami egyéniségét jellemzi — B. Szabó György egyetlen pillanatra sem ingott meg.

Ha majd egykor számbaveszik a nonfiguratív festészet erőfeszítéseit és eredményeit, nem mulaszthatják el, hogy ne méltassák B. Szabó György rajzait is, mint az irányzat figyelemre és tanulmányozásra érdemes eredményeit. Ez az idő egyre inkább közeledik. Addig, mostani kiállítására úgy emlékezünk vissza, mint egy nem zajos, de rendkívül jelentős eseményre korszerű képzőművészeti életünk fejlődésében.

A mozgás és változás költészete

Tomán László

DUŠAN MATIĆ: BUDJENJE MATERIJE, VERSEK, MATICA SRPSKA KIADÁS

Nem jó az a költészet, amely egy filozófiai tanítás illusztrálásának céljából íródott és elsődlegesen nem is költészet akar lenni, amelyben a költészet és a szépség csak mellékes elem, mint ahogy nem költészet az a verselés, amelyben nem találjuk meg az életelvek egyetlen vonását, a költő bölcsességének, a világ gondolatgazdagságának egyetlen szikráját sem. Ellenkezőleg, csak az olyan poézist tudjuk jónak és csak olyan poézist tudunk egyáltalán elképzelni, amely, amennyire költészet, annyira gondolati, s amennyire érzéseket fejez ki, annyira tudja őket általánosítani és általánosan érvényesé tenni.

Lehet, hogy hosszú évekre van szükség a költészet beéréséhez, talán évtizedekig tart, amíg a költészet és bölcsélet egyé olvad. A fiatal években még felül tud kerekedni a tiszta emocionalizmus, az érett férfikor hozza meg csak a költő életében is, költészetében is a teljességet, a költői és gondolati kozmosz egységét.

Ilyen szintézist ért el legújabb verskötetében Dušan Matić. A materialista filozófia, a dialektikus gondolkodás alaptételei jelennek meg költeményeiben, illetve abban a világban, melyet költeményei képeznek. A filozófia Matić verseiben nem szó, hanem maga a versek természete. A mozgás, állandó változás, belső küzdelem költészete ez, és gondolatának menete, az élettel együtt, a befejezés felé közeledik. Aki felismerte a lét törvényeit, az tisztában van a vég elkerülhetetlenségével is, de mint ember, akármilyen bátran néz is szembe a halállal, nem maradhat közömbös, amikor vele foglalkozik. A halál két alakban jelenik meg Matić verseiben: az ő halála és mások halála. Mindkettő azonban egy, irgalmatlan és megváltoztathatatlan. Nem a halál a tragikus, hanem a váratlansága. Ezért jobb elkészülni rá; és Matić le is számol mindennel: a megsemmisülésre felkészülve, vár.

A *Budjenje materije* szerkezete maga is filozófiai szándékokon alapszik. Már az első ciklus alaptémája az élet és halál, a másodiké a víz, amely Thales óta az anyag, a mozgó anyag szimbóluma, a harmadikban a jelenlét és a mulandóság foglalkoztatja a

költőt, a negyedik az élet titkait fejtegeti, az utolsó motívummal az indulás, a búcsú és a halál.

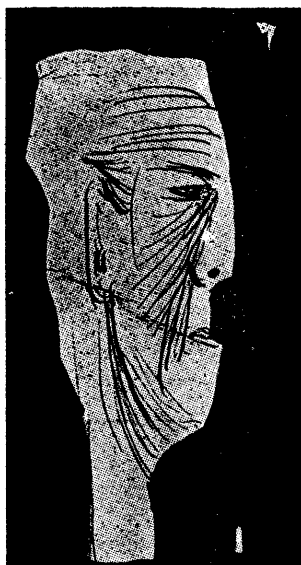
Az egész könyv az elmúlás jegyében áll; minden szónak van egy mellékszövege, minden mondatban visszhangzik valami. Minden tünőfélben van, elmúlik, csak egy marad meg örökké, állandóan a maga változásában — az idő. „Az el nem múló időről beszélek” — mondja a könyv első ciklusának *Budjenje materije* c. versében. A *Pred odlazak* az elindulás, az elvagyódás gyönyörű költeménye. Mintha sejtene, érezné, valahol a messzeségben, talán éppen Göröghon századokkal dacoló márványoszlopainak gondolatára, az élet alkonnyát. A *Sutra opet* c. versben már szemtől szemben áll a halállal, feledéssel. „A holnap a feledés melyet a feledés holnap elhagy” — mondja — „A holnap a ma már itt közöttünk”.

Matić a háború előtti jugoszláv szürrealista mozgalom kimagasló egyénisége volt, és ma, amikor ennek az irányzatnak csupán távoli emlékei maradtak meg, de még mindig hatnak, amikor egy másik volt szürrealista,

Oskar Davičo csak felhasználja régebi stílusának elemeit, Matić a legtisztább formában viszi tovább költészetének jegyeit. Helyenként még az egykor oly jellegzetes automatikus írásmódot is észrevehetjük, például a *Zamenice smrti* vagy a *Teku reke* c. versében. De egy formai fegyvelmeződés, letisztulás is megjelenik (*Slomi sve reči, Ima večeri, Vaga sveta*).

Az anyag változásának költője tudatában van annak, hogy a költészet anyaga a nyelv, a szó, s úgy gondoljuk, ezt tartja a versek legelemibb tényezőjének, atomjának. Egész poézise a szavakon alapul. A szavak omlanak, hullanak, lebegnek, áradnak a verseiben, játszik velük, összezsúfolja, halmozza őket, de gyakran választja a nyelvi egyszerűséget, és szavait, mondatait vési, faragja, a lét végső határáig csökkentti.

Öt évvel a *Bagdala* c. kötet után, a *Budjenje materije* Dušan Matić költészetének kissé melankolikus, de büszkén emberi és emberien meleg megnyilatkozása.

A KRITIKUSOK KEREKASZTALA

Már megemlékeztünk ezen a helyen arról, hogy a jugoszláv irodalmi lapokban és folyóiratokban hosszabb ideje vitáznak a kritika jellegéről, szerepéről, feladatairól. A belgrádi *Delo* megbeszélést szervezett a műbírálat kérdéseiről. A folyóirat szerkesztőségének hat tagja (Sveta Lukić, Oskar Davičo, Petar Džadžić, Aleksandar Vučo, Muharem Pervić és Milosav Mirković), valamint Dušan Matić, a *Književnost* szerkesztője vett részt ezen a kerekasztal-értekezleten, amelyen felvetették a jugoszláv irodalmi kritika néhány időszerű kérdését.

Elsőnek Sveta Lukić, az ismert fiatal esszéíró szólalt fel. Véleménye szerint a mai művészeti körülmények között válságot él át. A klasszikus esztétikai mértékeket az új művészet alapjaiban rendítette meg. Lukić felhívta a jelenlévőket, vitassák meg, mennyire hatott a szürrealista irodalmi mozgalom a kritikai gondolatra, mennyire tette kérdésessé az irodalom egyes fogalmait és mivel járult hozzá az esztétikai mértékek bomlásához és restaurálásához. Lukić a vita folyamán, miután összeütközésbe került Oskar Davičo felfogásával, megállapította, művészetünk ma a sokféleség felé halad, az egymással ellentétben álló irányzatok kialakulásának irányába. Ez a szerteágazás különösen az irodalomban és a képzőművészetben feltűnő. Ennek megfelelően a kritikának is keresnie kell a helyét.

Oskar Davičo azért szállt síkra, hogy állapítsák meg kritikánk kritériumát, erkölcsét, mert napról napra mind konvencionálisabb és kispolgárabb lesz. Nem minden kritika, amit nálunk annak neveznek. Az igazi bírálatnak értékelnie kell. Egy kritikuskak képesnek kell lennie, hogy a mai művekben átélje az egész múltat, de nem szabad itt sem megtorpannia, hanem filozófiai alappal kell rendelkeznie. Nagyon sok kritikuskak a kötelezettségvállalás elől a relativizmusba menekül. Ez a néhány évvel ezelőtti dogmatizmusnak a következménye. Akkorban az esztétikai meggyőződést politikai vagy társadalmi meggyőződésnek tekintették. Mj már elhagytuk a szociológiai kritika időszakát. El kellene hát hagynunk a relativizmust, a kritérium nélkülség szakaszát is. Egy lényegbevágó, esztétikusabb, tevékenyebb, kötelezettségvállaló kritikát kell követelnünk. Az esztétikai kritika pedig el sem képzelhető anélkül, hogy időszerű, tudományos alapokon nyugvó és dialektikus ne legyen.

Aleksandar Vučo szerint a kritikuskak legnagyobb hibája, hogy a műveket nem fogják fel emocionálisan. Még nem tudják megérezni az alkotások irodalmi és művészi értékét. Ha egy verset érthetetlennek tekintenek, valójában emocionális meg nem értésről van szó. Kritikánk nem érte el néhány költőnk emocionális színvonalát.

Dušan Matic fontosnak tartja megállapítani, hogy mi a kritikus feladata az író, a bíráló és olvasó alkotta „élő szervezet”-ben. A kritikusoknak több fajtáját különbözteti meg: vannak például olvasó-kritikusok, akik az olvasók mellett állnak, akik magyarázzák az írókat és műveket; vannak kritikusok, akik egyszerre írnak az olvasó és az író szemszögéből. Matic a megkülönböztetést szükségesnek tekinti.

Nagyon érdekes Muharem Pervić állásfoglalása. A műbírálóban, a régebbiben és a maiban, egy állandó problémát lát: a művészi mozzanatot, az emocionális és racionális elem viszonyát. A másik probléma, amelyet hangsúlyoz, az a mindennapi, angasztált kritika. Mai műbírálóunkban három irányzatot figyelt meg: az impresszionista kritikát, amelyet nem fogadhat el, egy pozitivistá filozófiai kritikát, amely kívül áll az irodalmon és végül a tisztára újságírói, propagandisztikus kritikát, amelynek csak a gyakorlati életben van jelentősége. Pervić nem értett egyet Maticnak avval a nézetével, hogy egy kritikus csak egyfajta irodalmat érthet meg. Van az emberi természetben valami egyetemes, van egy időszakban valami univerzális az érzésekben is. A különbség abban van, hogy a kritika ugyanazt a költészetet többféleképp élheti át, sőt épp az a feladata, hogy felfedezze a költészet addig ismeretlen élményét. Nem az a fontos, mondta Pervić, ki hogyan magyaráz egy verset, hanem, hogy ebben a magyarázatban az esztétikai tényező is helyet kapjon. Pervić egyébként a kritikusok autonómiájáért szállt síkra. Szerinte a kritikusnak állandóan bírálnia kell s alkalmat keresni a tevékenységre. Dušan Matic elismerte, hogy az ilyen kritika igazi irodalom lenne.

Milosav Mirković védte az újságírói kritikát, melynek, szerinte, nagyon fontos feladatai és lehetőségei is vannak. Kétféle kritikust különböztet meg Mirković: a cenzort és az analitikust; ő a második mellett foglalt állást. Nekünk olyan kritikusra van szükségünk, mondta, aki művel, nevel, ízlést alakít. Sajnos, arra sem vagyunk képesek, hogy irodalmi hagyományainkat újraértékeljük. Szerinte a kritikusnak nem kell rendelkeznie esztétikai vagy filozófiai rendszerrel. Elég, hogy következetes legyen, de a mi irodalmi kritikánk mindig csak egy helyben topog. Sohasem volt olyan műbírálónk, aki magával vitte volna az irodalmat előre, aki utat mutat, aki maga is költő akkor is, amikor nincs költészet. Szükségesnek tartja, hogy a kritikusoknak és íróknak általában harcosabb, munkára alkalmasabb helyzetet teremtsünk, mert sok feladatuk van: revideálniuk kell irodalmi múltunkat és harcolniuk a műveletlenség, kisvárosi mítoszok ellen.

A kritikusok beszélgetése véget ért, Lukić szerint avval, hogy visszatértek kiindulási pontjukra, de a problémák továbbra is fennállnak. Csak a jövő mutatja meg, lesz-e ennek a vitának gyümölcse is.

HÁROM KÖLTŐ HALÁLARA

Három híres költő halt meg a közelmúltban: Jules Supervielle, Paul Réverdy és Boris Paszternák. Egy nemzedék tagjai voltak, de három világtájról származtak, és sorsuk is különböző volt.

Supervielle 1884-ben, Montevideóban született. Francia családból származott és — a két haza között utazgatva, a két haza közötti ellentmondások közepette élve — a legegényibb, legmagányosabb francia költővé, regényíróvá és színdarabíróvá fejlődött.

Paul Réverdy Franciaországban, vidéken, 1889-ben látta meg a napvilágot. Soupolt-val, Bretonnal, Aragonnal és Éluard-ral együtt indult el a Montmartre-ről, és mindannyiuk közül őbenne maradt meg legtovább a költői hivatás tisztasága iránt érzett tisztelet.

Borisz Paszternák — 1890-ben született — élete a polgári intellektuelle fejlődési folyamata a forradalomban. A *Les Lettres Françaises*, a kommunistabarát párizsi hetilap jellegzetes véleményyt közöl Paszternákról, aki a három elhunyt költő közül legjobban érdekel bennünket:

Borisz Paszternák élete 1917-től közvetlenül kapcsolódik a Szovjetszövetség sorsához. Sokszor — 1927-es verseivel, 1957-ben írt, háborústárgyú színdarabjaival, pompás költeményeivel — tesz hitvallást a forradalmi Oroszország hősi eposza mellett, meggyőző kifejezésekkel dicsőíti nagyságát. Egyik-másik regényhőse szájába adott szavak ezzel szemben nem sokat bizonyítanak. Mégis, már jóval 1957 előtt volt már egy „Paszternák- eset”. A költőt lelkes tisztelőinek szoros gyűrűje vette körül, s ez a féltékeny, csaknem eszelős csoport — talán — rossz irányba befolyásolta tehetségét. Paszternák sohasem volt népszerű, a nagy tömegek által ismert és elismert költő, mint Majakovszki, Blok vagy Jeszenyin. Talán — ebben a körülményben keresendő Paszternák esetleges belső tragédiájának egyik oka.”

HÁROM ÚJ REGÉNY

Az élők közül is három ismert név kelti föl figyelmünket, amelyekről — az újonnan megjelent könyvek kapcsán — egyszerre ír a *Les Nouvelles Littéraires* legutóbbi száma.

Roger Vailland — a *Beau Masque* (Szép maszk) és a *La loi* (Törvény) után (a két könyv az író útját jelzi a kommunizmustól a szenzbilizmusig) — *La fête* (Ünnep) címmel írta meg új regényét, amely az „új francia regény” szemmel látható jellemvonásait viseli magán.

A könyv a regényírás szabályaival látszólag ellentétben áll fogással kezdődik: a főszereplő, miután átélte a cselekményt, saját irodalmi elképzeléseinek megvalósítására használja föl a történeteket. Író a főszereplő, Duc a neve. Feleségével él együtt birtokán, kétszáz kilométernyire Párizstól. Amikor fiatal kollégája, Jean-Marc, feleségével, Lucie-vel látogatóba érkezik hozzá, Duc elhatározza, hogy egy kis ünnepet csinál magának: elcsábítja barátja feleségét. Egy hetet töltenek együtt Párizsban, napjaik a többé-kevésbé szokványos extázisban telnek el — Roger Vailland azonban mesterien írja le ezeket a jeleneteket. Duc ezután hazatér, s hozzálát élményeinek megírásához.

A regényről szóló regénnyel szemben Romain Gary, a díjat nyert *Les racines du ciel* (Az ég gyökerei) írója, a maga életét tárja elének új könyvében. Mozgalmas élet — ez azonban nem lesz meglepő az olvasó számára, ha tudja, hogy Gary orosz származású, emigráns, aki nemcsak francia íróvá emelkedett, ennél több lett: magasrangú francia tiszt és sikeres diplomata. Ennek a szokatlan pályafutásnak a mozgatója Gary anyja volt, s az édesanyjának központi szerep jutott a *La Promesse de l'Aube* (A hajna ítélete) című regényben. Dús, bonyolult lelke van ennek az asszonynak, ennek a harcos anyának, anyaprófétának. Nem riad vissza legfantasztikusabb és legkockázatosabb üzleti vállalkozástól sem, még attól sem, hogy kisebb-nagyobb szélhámosságokat kövessen el, ha ezzel közelebb segíti fiát céljához. Küzdelme grandiózus finálévá magasztosodik a háború éveiben. Haldoklik, fia távol van, külföldön csatlakozott az ellenállási mozgalomhoz. Százával írja neki a leveleket, hogy — halála után — egy ismerőse szabályos időközökben elküldje a fiának, nehogy az anya halálának megrázó híre eltérítse földadatának teljesítésétől.

Egészen távol áll ettől a két egyéni ízü frástól Louis Guilloux *Les batailles perdues* (Vesztett csaták) című új regénye. Szélesen hömpölygő folyamhoz hasonló a hatszázoldalas regény, amelynek harminc tevékeny szereplője van, és amely Franciaország gondosan megrajzolt képét adja a sorsdöntő 1934—1936 években. Guilloux realista eszközökkel ábrázolja a vidéki és a fővárosi francia társaság hullámvásását, tétovázását a fasisztaellenes mozgalmak és az Etiópiában meg Spanyolországban dúló első fasiszta háborúk, az ábrándok és a kiábrándulás, a győzelmek és a veszített csaták között.

A SZERFOLOTT FURCSA JULES VERNE

Jules Verne-t is magyítóüvegjük alá vettük a pszichológusok: Marcel Moré *Le très curieux Jules Verne* (A szerföltött furcsa Jules Verne) címmel könyvet írt „Verne Gyuláról”. José Cabanis számol be róla a *Preuves* legutóbbi számában, és — alig-alig ismerünk rá az ifjúság kedvelt, dúsfantáziájú, mosolygós frójára. Ehelyett egy rendkívül bonyolult, gátlásokkal terhelt ember, a világ és a társadalom titkos bírójának képét kapjuk.

Moré szerint nemcsak a Verne könyveiben előforduló nevek, cselekedetek és jelenetek álcáznak létező személyeket vagy állásfoglalásokat, Verne-nél az összefont kar — például — a társadalom iránti megvetést jelképezi, viszont a majomország fölött uralkodó fehérember XIII. Leó pápát személyesíti meg. Jules Verne — mondja a könyv — nem érdeklődött a nők iránt, de azért egy csónak enyhe ívelése fiatal lány érzetét keltette benne. Rendkívül bonyolult — Moré szerint — a nagy író barátsága Aristide Briand-nal, a későbbi politikussal. Briandban nem nehéz fölismerni a *Kétévi vakáció* című regény hőstét, akinek ebben az időben, fiatal korában, igen sok rimbaudi jellemvonása volt.

A nagy író egyéniségének eltorzulását Moré arra vezeti vissza, hogy Verne fiatal korában összeütközésbe került édesapjával, és egy szökési kísérlet után szigorú büntetésben volt része. A fiatal író fiúi rajongását később kiadójára, Hetzelre árasztotta, s

az ő alakjából formálta meg a dicső Nemo kapitány figuráját, akinek Nautilusa viszont a párizsi Jacob utcai könyvkiadó vállalatot jelképezi.

Moré fényt vet más dolgokra is. Leírja, hogyan követett el merényletet Verne ellen unokatestvére, hogyan lőtt rá háromszor, hogyan sebesítette meg. A sebek aláásták Verne egészségét és lehetetlenné tették további utazgatásait. Moré szerint Jules Verne pesszimizmusa különösen élete végén hatalmasodott el. Borúlátása nyilvánvaló és kétségtelenül szembetűnő utolsó könyvében, a *La Mission Barsac* című regényben. A benne leírt, a tudomány legújabb vívmányai alapján fölépített és megszervezett város gyűjtőtáborrá aljasodik és pusztulásra van ítélve. Jules Verne kétségtelenül prófétája a modern tudománynak, nem is csoda hát, hogy nem tudott osztozni korának derültségében.

Moré — Verne értékelésében — olyan messzire ment, hogy a fantasztikus regények népszerű íróját Kafkaival, Dosztojevskijjal, Joyce-szal és Nietzschevel helyezi egy színvonalra. Szerencsére azonban bevezetőjében hangsúlyozza, hogy könyve nem állításokat tartalmaz, hanem csupán fölvet bizonyos kérdéseket, s ezzel eleve mentesíti olvasóit a fölösleges kétkedésektől.

„A szerfölött furcsa Jules Verne” — állapítja meg a beszámoló — „mindenképpen kivételes értékű életrajz, s azzal az erénnyel is bír, hogy alaposan foglalkozik a dolgokkal.”

JEGYZET

ÉRTELMISÉG ÉS KÖZÖSSÉG

Sinkó Ervin „Értelmiség és közösség” című tanulmánya eredetileg előadás volt, melyet az író ez év április 28-án a noviszádi bölcsészeti fakultás kommunisztáinak első nyilvános értekezletén tartott meg.

B. SZABÓ GYÖRGY ABSZTRAKT MŰVÉSZETE

Miodrag Kolarić a beográdi Nemzeti Múzeum művészettörténésze, ismert ju-

goszláv képzőművészeti kritikus ezt a tanulmányát B. Szabó György ez év júniusában Beogradban megtartott tartalata alkalmából írta.

MILE BISKUPLJANIN VERSEI

A „Korenje sna” című kötetből valók. A szerző Pancsevón él, vasúti pályamunkás.

T A R T A L O M M U T A T Ó

Sinko Ervin / Értelmiség és közösség	655
Báti Zsuzsa versei	668
Djordje Lebović / Behavazott lejtő	670
Derús István versei	677
Prežihov Voranc / A kút	679
Foky István / Mindketten szótlannul álltak	685
Bori Imre / József Attila tanulmányai	686
Mile Biskupljanin versei	697
Szirmai Károly / A kedves rokonok	699
Dési Ábel / Fűvek és bogárcák	702
Sulhóf József / Nyári utazás	704
Szűcs Imre / Vidéki nocturno	710
Saffer Pál / Jegyzetek egy nyári utazásról	711
Kalapis Zoltán / Pula, 1960	720
Miodrag Kolarić / B. Szabó György absztrakt művészete	727
Tomán László / A mozgás és változás költészete	731
KRÓNIKA	733
JEGYZETEK	738

Benes József rajzait a 667, 678, 696, 698, 703, 710, 719, 732, 735 és 737. oldalon közöljük.

IRODALMI, MŰVESZETI, TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT.
1960. SZEPTEMBER. KIADJA A FORUM LAPKIADÓ VÁLLALAT — SZER-
KESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: NOVISZÁD, VOJVODE MIŠICA 1.
— SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRÁK: MINDENNAP 10—12-IG. — KÉZ-
IRATOKAT NEM ŐRZÖNK MEG ÉS NEM ADUNK VISSZA — ELŐ-
FIZETESI DIJ: EGY EVRE 1000, FÉLÉVRE 500, EGYES SZÁM ÁRA 100
DINÁR. — KÉSZÜLT A FORUM NYOMDÁBAN NOVISZÁDON.

1011

szel társadalomtudomány irodalom művészet társadalomtudomány irodalom művészet társadalomtudomány irodalom